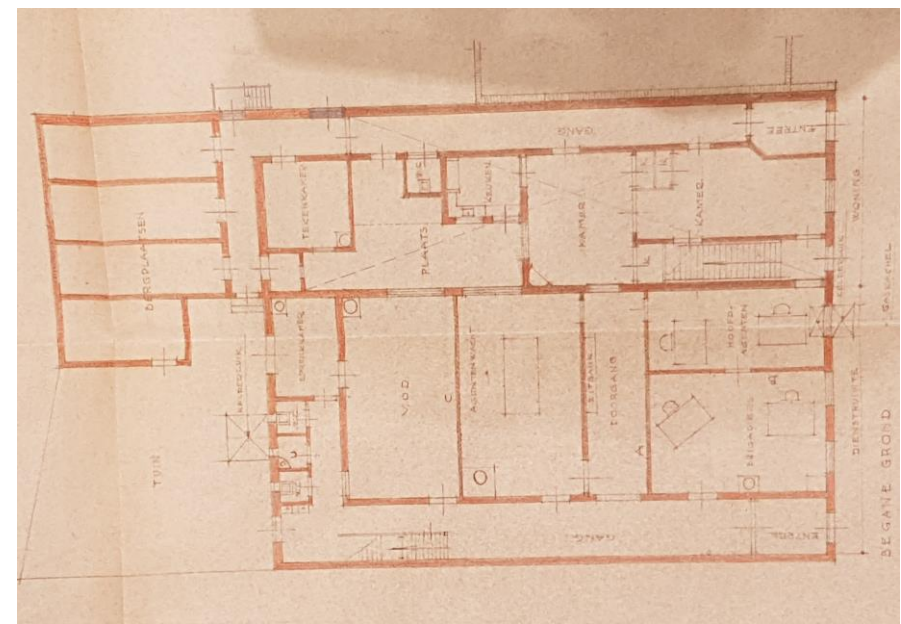

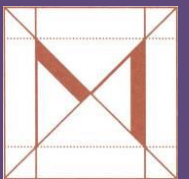
BOUWHISTORISCH ONDERZOEK MET WAARDENSTELLING

VOORMALIG JOODS GEMEENTEGEBOUW LANGE WIJNGAARDSTRAAT 14-14A-14F HAARLEM

Onderzoek i.o.v. gemeente Haarlem, 20 december 2018

MONUMENTEN ADVIES BUREAU

COLOFON

Onderzoeksubject

Lange Wijngaardstraat 14, 14a-14f
2011 RL Haarlem

Status

Gemeentelijk monument

Opdrachtgever

Gemeente Haarlem
Afdeling Vastgoed
t.a.v. mevr. M. de Groot
Postbus 511
2003 PB HAARLEM

Veldwerk

D. Schaars, F. Haans

Rapportage

F.A.C. Haans, bnb

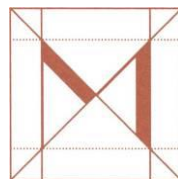
Fotografie

F.A.C. Haans, bnb
(Alle afbeeldingen, tenzij anders vermeld, door Monumenten Advies Bureau, 01-08-2018)

Bewerking tekeningen

F.A.C. Haans, bnb
C. Korenberg bnb (opmeting kelder)

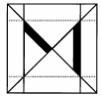
Dit is een uitgave van het Monumenten Advies Bureau, Nijmegen,
copyright MAB Nijmegen 20 december 2018

MONUMENTEN ADVIES BUREAU

drs. C.J.B.P. Frank
drs. F.A.C. Haans bnb
mw. drs. C.H.J.M. van den Broek
drs. J. de Jong
ing. G. Korenberg bnb
mw. drs. M.E.D. Lemmens
D. Schaars MA
mw. drs. L. Valckx

Bredestraat 1
6542 SN NIJMEGEN
tel: 024-3786742
Info@monumentenadviesbureau.nl
www.monumentenadviesbureau.nl

INHOUD

1 INLEIDING	5	4.4.2 Vloerconstructies	60
2 SAMENVATTING BOUWGESCHIEDENIS	7	4.4.3 Kelder	60
3 HISTORISCHE ONTWIKKELING	9	4.5 INTERIEUR	63
3.1 ONTSTAANGESCHIEDENIS VAN HAARLEM	9	4.5.1 Begane grond	63
3.2 NOORDELIJKE STADSUITLEG VAN HAARLEM	12	4.5.2 Eerste verdieping	71
3.3 ONTWIKKELING VAN HET GEBIED TUSSEN JANSSTRAAT EN KRUISSTRAAT	16	4.5.3 Zolderverdieping	84
3.4 DE ONTWIKKELING VAN LANGE WIJNGAARDSTRAAT 14	23	4.6 DATERINGSPLATTEGRONDEN	85
3.5 JOODSE GEMEENTE IN HAARLEM	42	5 BOUWHISTORISCHE WAARDENSTELLING	89
3.6 DE ARCHITECT D.E.L. VAN DEN AREND	46	5.1 ARCHITECTUUR- EN BOUWHISTORISCHE WAARDEN	89
4 BOUWHISTORISCHE BESCHRIJVING	50	5.2 CULTUURHISTORISCHE WAARDE	89
4.1 SITUERING	50	5.3 ZELDZAAMHEIDSWAARDE	90
4.2 HOOFDVORM, DAKVORM EN OPBOUW	51	5.4 SITUERINGS- EN ENSEMBLEWAARDE	90
4.3 GEVELS	51	5.5 GETRAPTE WAARDENSTELLING OP ONDERDELEN	90
4.3.1 Voorgevel	51	5.5.1 Exterieur	90
4.3.2 Zijgevels	56	5.5.2 Interieur	90
4.3.3 Achtergevels	58	5.6 TOELICHTING WAARDENGRADATIES	91
4.4 CONSTRUCTIEVE ELEMENTEN	60	5.7 WAARDERINGSPLATTEGRONDEN	92
4.4.1 Kapconstructie	60	6 CONCLUSIE EN AANBEVELINGEN	95
		Betekenis van het pand	95
		7 BRONNEN EN LITERATUUR	96

DE EERSTE STEEN GELEGD

DOOR

P. L. KONIJN.

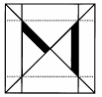
VOORZITTER

VAN DEN KERKERAAD DER NED:

ISR: GEMEENTE TE HAARLEM.

N. ELDOEL 5647.

31 AUG. 1887.

1 INLEIDING

Korte inleiding object

Het pand aan de Lange Wijngaardstraat 14/14a-14^e is met uitzondering van de veel oudere kelder tot stand gekomen als nieuwbouw in 1887. Door de ligging aan een smalle straat is de imposante gevel alleen van dichtbij goed te beschouwen. Die gevel, waarachter uitzonderlijk hoge verdiepingen schuil gaan, maakt duidelijk dat we hier van doen hebben met een gebouw waar een bijzondere functie en bijgevolg ook een bijzonder verhaal aan was verbonden. Dit bijzondere verhaal is enigszins in de vergetelheid geraakt door de verwaarlozing van het pand vanaf de naoorlogse periode. Het pand, dat na de oorlog niet meer passend bleek voor de gedecimeerde joodse gemeenschap, werd politiebureau en daarna leek het verhaal aan een einde te komen totdat krakers het gebouw in bezit namen vanaf de late jaren 70. Die gekraakte staat duurt inmiddels ook al ongeveer 40 jaar en in die tijd hebben de krakers er voor gezorgd dat het pand “in leven” is gebleven, al konden ze niet voorkomen dat er soms in meer of mindere mate schade bleef ontstaan. Ondanks die littekens is het verhaal nog altijd leesbaar. Hoewel al vaker is gesproken over het doorbreken van de impasse en het gebouw al diverse keren te koop is aangeboden, bleef de status van dit oudste kraakpand van Haarlem nog altijd ongewijzigd.

Inmiddels heeft de gemeente zich voorgenomen om te kijken of de impasse kan worden doorbroken en het gebouw op een duurzame wijze kan worden hersteld en herbestemd. Ter ondersteuning van dit plan is door het Monumenten Advies Bureau een bouwhistorische verkenning met waardenstelling uitgevoerd. Daarnaast worden ook diverse andere vooronderzoeken uitgevoerd waaronder een opname van de bouwtechnische staat waarvoor het Monumenten Advies Bureau ook de opdracht voor uitvoering heeft aanvaardt.

Input planvorming

De bouwhistorische verkenning en de waardenstelling dienen als input en inspiratie voor en ter toetsing van de planvorming. Het betreft een verkennende analyse en waardering van het interieur en exterieur van het gebouw en de directe omgeving. Het rapport beschrijft de huidige verschijningsvorm en gaat in op de gefaseerde bouwgeschiedenis. Het onderzoek maakt inzichtelijk welke mutaties hebben plaats gevonden en welke onderdelen thans nog oorspronkelijk zijn en/of historische waarde bezitten. De getrapte waardenstellingen van exterieur, constructies en interieurelementen maken duidelijk welke onderdelen monumentwaarden bezitten en zoveel mogelijk in toekomstige transformaties en herstelplannen gehandhaafd dienen te blijven.

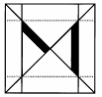
Onderzoeksbepending

Het onderzoek heeft de diepgang van een bouwhistorische verkenning. Dat betekent dat exterieur en interieur verkennend zijn onderzocht. Er heeft geen destructief onderzoek plaats gevonden.

Wat betreft het archiefonderzoek is kennis genomen van de beschikbare informatie in de bouwdoossiers van de gemeente Haarlem. Daarnaast zijn de beeldbanken van de Rijksdienst Cultureel Erfgoed en van het Noord Hollands Archief in Haarlem geraadpleegd. Tevens is er het een en ander aan literatuur doorgenomen. De lijst met gebruikte bronnen zijn achter in het rapport opgenomen.

Opzet rapportage

In deze rapportage vindt u in hoofdstuk 2 een beknopte samenvatting van de bouwgeschiedenis en de waardenstelling. Hoofdstuk 3 beschrijft de gefaseerde bouwhistorische ontwikkeling van het complex en omgeving. Tevens wordt een overzicht gegeven van historisch beeldmateriaal (foto's, bouwtekeningen en meer) van het object. Het hoofdstuk wordt afgesloten met de dateringskaarten van het gebouw. Deze kaarten worden gemaakt op basis van in en aan het complex aangetroffen bouwsporen en

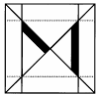
bestudering van het historische bronnenmateriaal, voornamelijk de bouwdoSSIers.

Hoofdstuk 4 geeft een bouwhistorische beschrijving en verkenning van de huidige bouwsSubstantie van het exterieur en interieur, en de belangrijkste constructies binnen in het object.

In hoofdstuk 5 worden de aangetroffen historische waarden omschreven. Deze zijn tevens op de bijgaande waardenkaarten van het pand gevisualiseerd. Dit hoofdstuk is een belangrijke basis voor planvorming en toetsing.

In hoofdstuk 6 zijn enkele aandachtspunten en aanbevelingen worden geformuleerd met het oog op eventueel toekomstig verdiepend onderzoek.

Frank Haans bnb, Monumenten Advies Bureau,
Nijmegen, 20 december 2018

2 SAMENVATTING BOUWGESCHIEDENIS

Het pand Lange Wijngaardstraat kent een complexe bouwgeschiedenis. Het pand is gelegen aan de rand van een in de vroege 14de eeuw ontstaan kloosterterrein van de jansheren. Op de percelen zelf heeft in de kloosterperiode vermoedelijk geen bebouwing gestaan, maar er direct rechts naast stond wel het Jansgasthuis. Na de opheffing van het klooster werden kort voor 1650 de nog niet bebouwde delen van het kloosterterrein verkaveld en werden straten aangelegd en/of doorgetrokken, waardoor de thans nog bestaande structuur tussen de Kruisstraat en Jansstraat ontstond.

In die periode is ook de thans nog bestaande kelder onder het rechter deel van het pand ontstaan. Uiteindelijk is mogelijk in de loop van de achttiende eeuw een verdeling in twee percelen ontstaan waarvan de bebouwing op de oudste kadastrale kaart is ingetekend. Het linker pand kwam in 1857 in handen van de Haarlemse joodse gemeenschap die er een school voor godsdienstonderwijs in huisvestte.

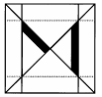
Tussen 1832 en 1886, toen de joodse gemeenschap besloot om alle percelen aan te kopen en nieuwbouw door te voeren, was het oude rechter perceel opgedeeld geraakt. De bebouwing op de percelen werd met uitzondering van de kelder gesloopt en vervangen door een groot nieuw pand naar ontwerp van D.E.L. van den Arend. In zijn ontwerp werden meerdere functies samen gebracht, waaronder die van godsdienstschool, vergader- en bijeenkomstruimten, de secretarie, conciërgewoning en ritueel badgebouw. Het gemeentegebouw zoals het werd genoemd verwierf binnen de joodse gemeenschap, ook ver buiten Haarlem grote faam en tal van ook nationale joodse groeperingen en instellingen zijn er voor vieringen en vergaderingen samengekomen.

Het was ook hier dat de Haarlemse joodse gemeenschap, na uitsluiting van het openbare leven in de eerste bezettingsjaren nog vertier kon vinden en culturele activiteiten kon voortzetten en het was ook hier dat de gemeenschap haar laatste vergaderingen hield voor de deportaties. Onder de gedeporteerden bevonden zich ook de feitelijke bewoners van het pand, de beheerdersfamilie Zilversmit, terwijl enkele prominente leden van de gemeenschap die veelvuldig in het gebouw zijn geweest en er hebben gewerkt als represaillemaatregel in de duinen van Bloemendaal zijn geëxecuteerd. Het gebouw bleef in tegenstelling tot de synagoge gespaard.

Voor hen die na de gruwelijkheden van de Tweede Wereldoorlog konden terugkeren bleek het gebouw aan de Lange Wijngaardstraat te groot. De gemeenschap bereikte niet meer de omvang die men voor de oorlog bezat. Een interne wijziging/aanpassing volgde in 1951 ten behoeve van de nieuwe gebruiker, de verkeerspolitie. De aanpassingen waren beperkt te noemen, enkele de klaslokalen beneden werd opgedeeld in kleinere vertrekken.

Toen de politie in de jaren 70 het pand verliet volgde een voor de toekomst van het pand ongewisse tijd met de overname door krakers. Toch bleken de krakers uiteindelijk verantwoordelijk te zijn voor het behoud, om te kunnen wonen pasten ze wel één en ander aan en probeerden ze met beperkte middelen ontstane schade te herstellen. Een gevoelig verlies, waarvoor de krakers niet verantwoordelijk waren, was de sloop van het voormalige badgebouw (mikwe) in de periode 1990-1991, toen men achter de panden een parkeergarage aan legde en de achtererven anders werden vastgelegd. In 1997 vestigde Wim de Wagt opnieuw de aandacht op met name de joodse historie van het pand en na 2000 kreeg het verwaarloosde pand eindelijk de status van gemeentelijk monument, daar waar bescherming als Rijksmonument zeer zeker op zijn plaats was geweest.

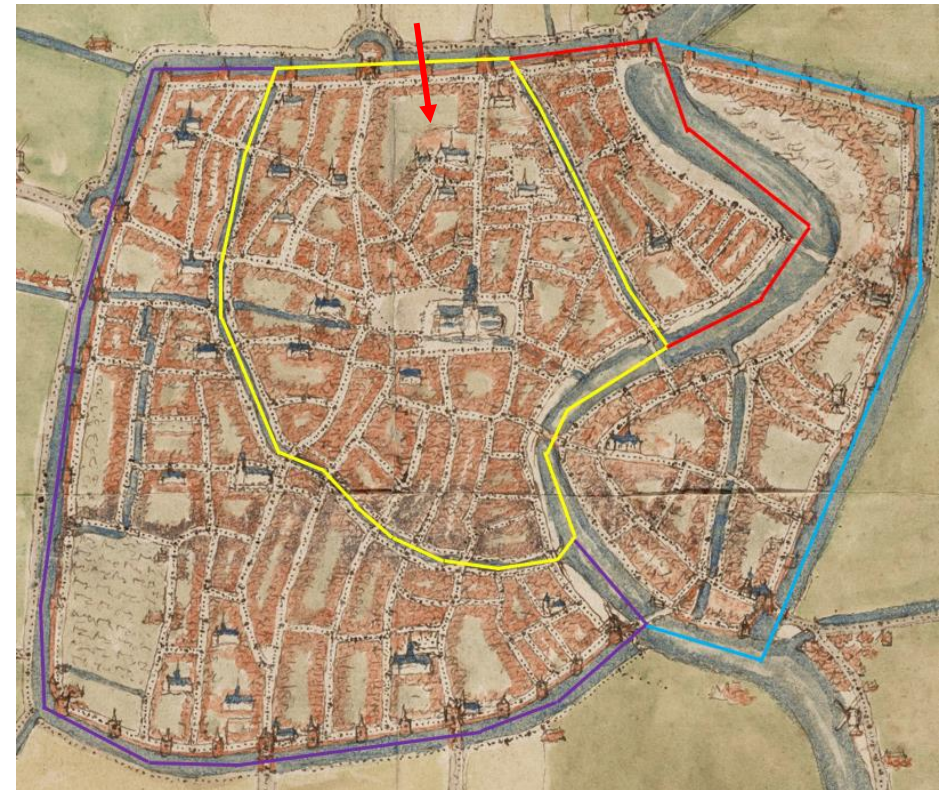

3 HISTORISCHE ONTWIKKELING

3.1 ONTSTAANGESCHIEDENIS VAN HAARLEM¹

Haarlem is ontstaan op een strandwal en voor het eerst vermeld in de tiende eeuw. De over de strandwal lopende landweg van Den Haag naar Alkmaar naderde hier de rivier het Spaarne. Dankzij ontginningen in het omliggende veengebied kwam de nederzetting in de elfde eeuw snel tot ontwikkeling. De ten zuiden van het Sant (Grote Markt) gegraven Beek diende ter afwatering van de veengronden ten westen van de strandwal. Haarlem ontving stadsrechten in 1245 van graaf Willem II, waarna een eerste omwalling rond 1274 tot stand kwam. Het oudste stadsdeel is het gebied rond het Sant, met als begrenzingen Spaarne, Bakenessergracht, Ridderstraat, Nassaustraat, Nassaulaan en Gedempte Oude Gracht. Rond 1350 breidde de stad zich in zuidelijke richting uit tot de lijn Gasthuisvest-Kampervest en daarna ten westen van de Gierstraat en de Oude Gracht tot de lijn Wilhelminastraat-Kinderhuisvest. In de tweede helft van de veertiende eeuw trok men ook het drassige gebied tussen Bakenessergracht en Spaarne bij de stad door aanplemping. De genoemde uitbreidingen werden eind veertiende eeuw binnen een nieuwe ommuring gebracht.

Deze stadsmuur bezat op den duur twaalf poorten waarvan nu alleen nog de Amsterdamse poort aan de oostzijde van de stad overeind staat. In het noorden van de stad was het klooster van de Commanderie van Sint Jan gesitueerd. Dit klooster met de nog bestaande aangrenzende kerk werd gebouwd in de periode 1310-1318 en vormde tot 1625 de Haarlemse zetel van de Commanderie van Sint Jan. De omgeving rond het klooster kreeg verwijzingen naar dit klooster, zoals de Sint Jansstraat, Ridderstraat en Sint Janspoort.

De middeleeuwse ontwikkeling van Haarlem weergegeven op de kaart van Jacob van Deventer uit 1560. In de gele omlijning de vroege nederzetting (1245-1350), in rode omlijning de uitbreiding ten westen van het Spaarne (1350-1400). Eind veertiende en begin vijftiende eeuw werden ook de oostelijke delen van het Spaarne bij de stad getrokken, weergegeven in de blauwe omlijning, en het gebied dat ten westen en zuiden van de oudste kern lag, zichtbaar gemaakt in de paarse omlijning. Bij de rode pijl is het Jansklooster gesitueerd. afb: R.Rutte en B. Vannieuwnhuyze, *Stedenatlas Jacob van Deventer*, Bussum 2018, p.341.

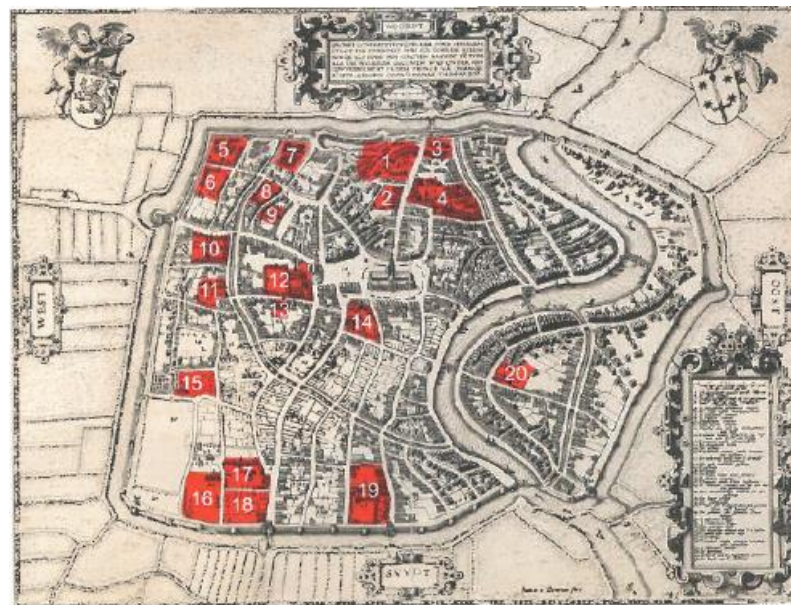
¹ Tekst deels overgenomen uit R. Stenvert, e.a., *Monumenten in Nederland. Deel 10: Noord – Holland*, Zeist 2006, p.310.

Zicht op de Janspoort op een tekening uit 1683 na demping van de noordelijke singel op een tekening van Vincent Laurensz. van der Vinne (1658-1729). NHA beeldbank, nr. KNA006000607.

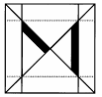
Aan de noordzijde was in het verlengde van de Sint Jansstraat een belangrijke doorgang gemaakt in de stadsmuur die kon worden afgesloten door de Sint Janspoort. De plattegrond van deze poort is thans in de bestrating zichtbaar gemaakt.

Na 1450 liep de economische voortuitgang van Haarlem snel terug. Dieptepunt was het faillissement van de stad aan het einde van de vijftiende eeuw, waardoor de stad onder curatele van enkele Bourgondische ambtenaren kwam te staan. Deze periode duurde tot ver in de zestiende eeuw.

1 Commanderie van Sint-Jan (1318)	11 Karmelitesenklooster (vrouwebroerissen) (1465)
2 Ceciliaklooster (voor 1400)	12 Predikherenklooster (dominicanen) (1287)
3 Mariaklooster (voor 1468)	13 Cellebroedersklooster (voor 1496)
4 Begijnhof (voor 1262)	14 Karmelietenklooster (1249)
5 Maria Magdalenaklooster (1475)	15 Claraklooster (barveoetenzusters) (voor 1454)
6 Witte Herenklooster (norbertijnen) (voor 1414)	16 Annaklooster (voor 1486)
7 Margarethaklooster (voor 1446)	17 Michielsklooster (voor 1415)
8 Ursulaklooster (voor 1400)	18 Clarissenklooster (1471)
9 Catharinaklooster (circa 1395)	19 Minderbroedersklooster (franciscanen) (1456)
10 Zijklooster (voor 1372)	20 Augustijnenklooster (1490)

Haarlem was zoals veel belangrijke steden voorzien van een groot aantal kloosters. Ze omvatten bij elkaar bijna een kwart van het stedelijk oppervlak! De 20 kloosters zijn hier ingetekend op de vogelvluchtkaat van Thomas Thomaszoon uit 1578. Uit: W. Cerutti, *Zevenhonderd jaar Janskerk Haarlem 1318-2018 Haarlem 2018*

Zicht op de middeleeuwse stadsmuur ter hoogte van de Kinderhuisvest bij de hoek Nieuwe Gracht, tijdens de sloop in 1873. NHA beeldbank, nr. KNA006012642.

Na de belegering van Haarlem in 1572 door de Spanjaarden en de grote stadsbrand van 1576 leefde de stad weer op in de zeventiende eeuw. De opleving is heden nog zichtbaar aan het grote aantal huizen uit die periode dat in de stad is te vinden. Vanuit de Staten van Holland werden subsidies gegeven om zo de lakennijverheid in Haarlem te ontwikkelen. Omdat er geen belasting werd geheven op wol uit Engeland ontstond er een bloeiende economie in lakens. Deze welvaart trok ook nieuwe burgers aan, die veelal uit de Zuidelijke Nederlanden afkomstig waren. Deze mensen, die op de vlucht waren voor de Spanjaarden, werden naar Haarlem getrokken door gunstige vestigingsvoorwaarden, zoals subsidies en

² B. Speet, *Historische Atlas van Haarlem. 1000 jaar Spaarnestad*, Amsterdam 2006, p.19.

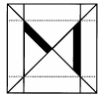
godsdienstvrijheid. In 1576 waren er 18.000 Haarlemmers, in 1622 waren dit er bijna 40.000.²

De informeel gegroeide stad ten noorden van de stadsmuren van Haarlem, weergegeven op de plattegrond van Blaeu uit 1646. NHA beeldbank, nr. NL-HlmNHA_560_000797_G.

Buiten de stadsmuren ten noorden van de stad waren de twee uitvalswegen in het verlengde van de Kruisstraat en de St. Jansstraat aan weerszijden bebouwd geraakt op het agrarische polderland. Halverwege de zeventiende eeuw werden er al 452 woningen buiten de noordelijke stadsmuur geteld die vaak door meer dan twee gezinnen bewoond werden.³ Vanuit de stad werden nieuwe plannen gemaakt om deze delen

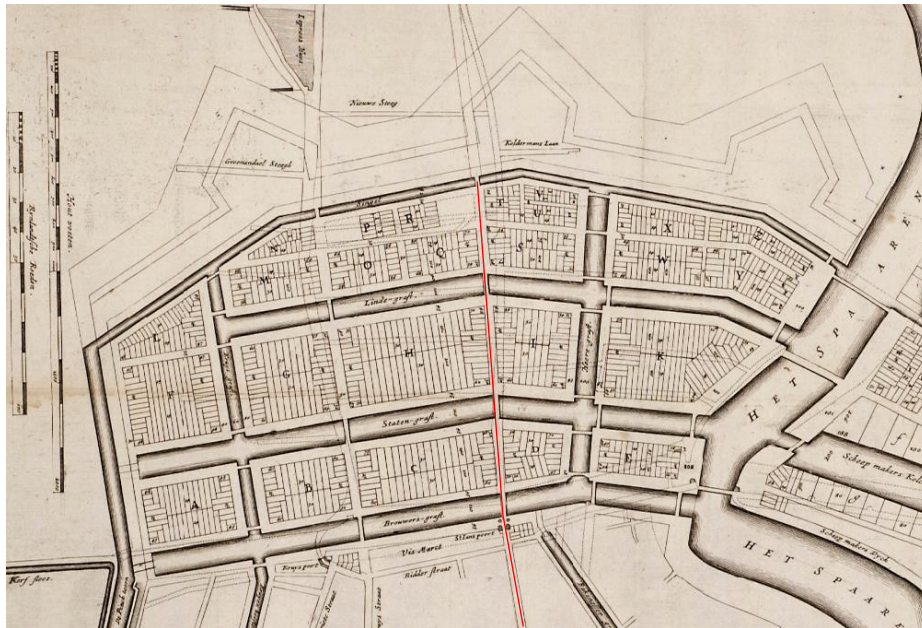
³ E. Taverne, *In 't land van belofte: in de nieuwe stadt, Ideaal en werkelijkheid van de stadsuitleg in de Republiek 1580-1680*, Maarssen 1978, p. 338.

van de stad binnen de stadsmuren te brengen. Hiervoor moest de bestaande muur met bijbehorende poorten worden geslecht. Dit gebeurde in 1678 toen werd aangevangen met de aanleg van een nieuwe stadswijk in het noorden van Haarlem.

3.2 NOORDELIJKE STADSUITLEG VAN HAARLEM⁴

De stadsuitbreiding in het laatste kwart van de zeventiende eeuw kan dan ook gezien worden als een manier om regulering en structuur te krijgen in het bestaande gebied. Hierbij werden er nieuwe stratenpatronen in een rastervorm aangebracht.

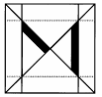
Plattegrond van Salomon de Bray uit 1644 met daarop het eerste plan voor een stadsuitleg ten noorden van de bestaande stad. Bij de rode lijn de Jansweg, als voortzetting van de Jansstraat. NHA beeldbank, nr. NL-HlMnHA 51000396.

De bestaande structuur van poldersloten en wegen hebben deels de ondergrond gevormd van deze zeventiende-eeuwse uitleg van de stad. De eerste plannen voor de uitbreiding stammen uit 1644 en zijn van de hand van de in Haarlem woonachtige schilder en architect Salomon de Bray (1597-1664). Hij maakte deze plattegronden ongevraagd die gebaseerd waren op de mathematische principes van de ideale stad van de klassieken, zoals beschreven door de Romeinse architect Vitruvius (+/- 85 - 20 v. Chr.).

De uitleg die zo rondom de bestaande stad zou komen, was in dit plan opgedeeld volgens een precies bemeten orthogonaal grid van straten en kanalen. Volgens De Bray zou een uitbreiding de kwaliteit van de stad verbeteren en de handel en nijverheid stimuleren.

De Nieuwstad werd vanaf 1671 ingericht en zou een zelfstandige wijk worden met behalve woningen ook eigen industrie en nijverheid, markten en openbare gebouwen zoals kerken en scholen. Het ontwerp van De Bray is uiteindelijk slechts ten dele uitgevoerd. Alleen het noordelijke deel, dat nu Nieuwstad wordt genoemd, is gerealiseerd en ook dit segment van de zestienhoek wijkt af van het oorspronkelijke ideale plan. De rechtgetrokken Kruis- en Jansweg, die sinds jaar en dag Haarlem verbonden met Schoten ten noorden van de stad, vormden de basis van de plattegrond. Door de opvolgers van De Bray het plan aangepast om tot de meest efficiënte en lucratieve verkoop van de percelen te komen. Zo verdween de knik in de blokken oostelijk van de Jansweg die in De Brays plan de zestienhoekige verdedigingswerken volgden. Een andere aanpassing betrof de uiteindelijke diepte van de blokken en het weglaten van de waterwegen. Zo werd uiteindelijk de noordelijke stadsgracht omgedoopt tot Nieuwe Gracht en ten noorden van de aan deze gracht grenzende blokken werd Achter Nieuw Gracht gegraven. Laatstgenoemde waterweg zou in 1870 gedempt worden en onderdeel worden van het

⁴ Tekst deels overgenomen uit het rapport: *Cultuur- en Stedenbouwhistorische analyse Stationsgebied Haarlem*, Crimson, april 2017.

stratenpatroon in de vorm van de Parklaan. De Janspoort werd in 1673 afgebroken en er werd een nieuwe poort gemaakt ten noorden van de uitleg. Deze Kennemerpoort zou in 1866 worden afgebroken waarbij het fronton werd hergebruikt bij de jongensschool aan de Wilhelminastraat.

De Kennemerpoort of Nieuwpoort uit 1677 die ten noorden van de nieuwe stadsuitleg werd gebouwd. Het fronton is na de sloop in 1866 hergebruikt bij de bouw van de nieuwe school voor jongens aan de Wilhelminastraat. NHA beeldbank, nr. NL-HlmNHA_54018840.

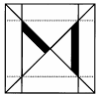
Mede door oorlogsdreiging en verschillende langlopende twisten binnen de landelijke politiek in het laatste kwart van zeventiende eeuw duurde het lang totdat de gehele uitleg was afgerond. In 1677 was een groot deel van de uitleg, vooral ten noorden van de Achter de Nieuwe Gracht, nog niet onteigend en had nog volledig het karakter van de oude voorstad behouden met her en der een paar blokjes huizen. Doordat het onteigenen van de percelen niet vloeiend ging werd de plattegrond van de

bouwblokken in de Nieuwstad veel meer bepaald door de bestaande structuur van de percelen dan de bedoeling was geweest. Het deel van de uitleg dat gerealiseerd was zag er dan lang niet zo strak en rationeel uit als men ooit op de tekentafel had bedacht.

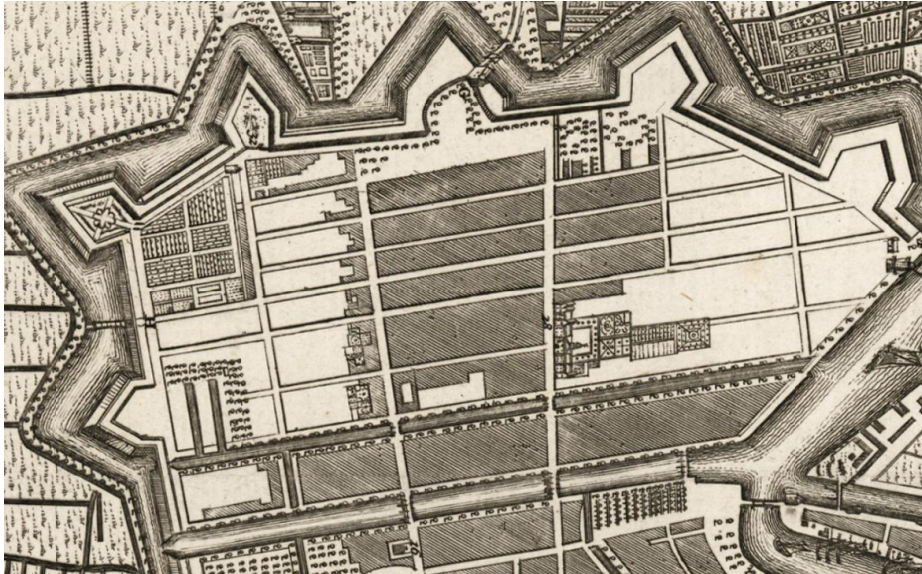

Prent uit omstreeks 1780 met afgebeeld een gezicht vanaf de Achter Nieuwe Gracht, nu Parklaan, op de Friese Varkenmarkt met de molen Het Fortuin en links daarvan de Vrouwebrug en het Vrouwehek. Een groot deel van de percelen is onbebouwd gebleven. NHA beeldbank, nr. NL-HlmNHA_53001399_M.

Als eerste werden de kavels aan de Nieuwe gracht tussen Kruis- en Jansstraat perceelsgewijs door particulieren met statige panden bebouwd van drie tot vier lagen met een kap waarna invulling volgde langs en tussen de grachten en deze twee straten waar de bedrijvigheid zich concentreert.

Aan de Nieuwe Achter Gracht en de Kruis- en Jansweg is de bebouwing lager, twee tot drie lagen met kap. Mogelijk is toen ook het huidige perceel van Jansweg 52 deels bebouwd geraakt. In de noordwestelijke hoek werd in 1696 voor korte tijd een hortus medicus aangelegd, die later de stadstuinen werden, en werd een leeg terrein in de noordoostelijke hoek gebruikt als exercitieterrein.

Uitsnede uit de plattegrond van Haarlem door Isaac Tirion (1705-1765) uit 1742. De donkere delen zijn bebouwd. Een groot deel van Nieuwstad is echter onbebouwd gebleven of ingericht als stadstuinen, met name aan de buitenzijden van de uitleg. NHA beeldbank, nr. NL-HlmNHA_51000388-1_M.

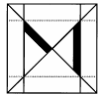
Doordat de bebouwing en invulling van Nieuwstad in de achttiende eeuw achter bleef was er voldoende ruimte voor de stichting van hofjes door welgestelden. Een van de eerste van dergelijke liefdadigheidsinstellingen is het Hofje van Beresteyn uit 1688 aan de Lange Herenstraat. Later volgden de stichting van het Hofje van Staats (1730) aan de Jansweg en het Hofje van Noblet (1760) aan de Nieuwe Gracht.

De omgeving van Nieuwstad bleef in de achttiende eeuw een landelijk karakter houden waarbij de aantrekkingskracht voor minder welgestelden

groot was. Zo ontstonden er wijken, voorzien van kleinschalige bebouwing, ook aan de zijden van de Achter Nieuwe Gracht.

Zicht op een poort en binnenplaats aan de Achter Nieuwe Gracht op een prent uit 1810 door Daniël Kerkhoff (1766-1821).

Onder de Franse bezetting van Holland tussen 1806 en 1813 werd de situatie alleen maar erger. Vele huizen stonden leeg en werden vervolgens afgebroken omdat ze onverkocht bleven en de belasting en het onderhoud niet meer betaald konden worden.

Nieuwstad werd echter vooral vanaf het midden van de negentiende eeuw verder ontwikkeld. Er werd er flink geïnvesteerd in stadsverfraaiing om nieuwe bewoners aan te trekken maar ook om de welgestelde Haarlemmers die in grote getalen naar elders vluchtten voor de stad te behouden. Het plan van de Haarlemse architect en tuinarchitect Jan David Zocher jr. (1791-1870) om het Prinsenbolwerk herin te richten als stadswandelpark viel daarom meteen op vruchtbare bodem. Zocher startte in 1821 met de herinrichting van het bolwerk.

Zicht op het station voor de spoorlijn tussen Leiden-Haarlem

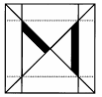
Tevens vormde de komst van de spoorweg voor nieuwe ontwikkelingen in Nieuwstad. In 1839 werd de spoorlijn Amsterdam – Haarlem aangelegd met een station net buiten de stadswallen aan de overkant van het Spaarne, maar in 1841 werd de lijn al doorgetrokken richting Leiden en werd het

eerste stenen stationsgebouw van Nederland gebouwd aan de noordkant van de Nieuwstad en binnen de stadswallen.

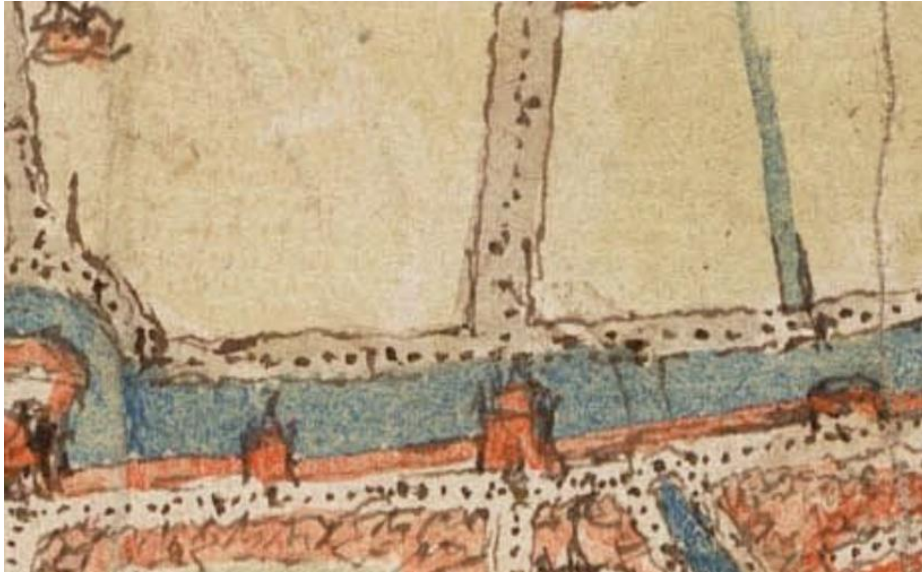

**Uitsnede van de plattegrond van Haarlem uit 1914. NHA beeldbank, nr. NL-HlmNHA_560_001873_XL
NL-HlmNHA_560_001874_XL.**

De komst van het station betekende een boost voor de Nieuwstad die zich in de negentiende eeuw snel ontwikkelde. Men bouwde op de locatie van de voormalige hortus medicus in 1867 naar ontwerp van Zocher het Kenaupark, een villapark in Engelse stijl waar de witgepleisterde huizen los in het groen staan. In 1870 volgde het Ripperdapark aan de noordoostkant van de Nieuwstad met herenhuizen die in één overkoepelend ontwerp tegen elkaar gezet waren aan een driekantig plantsoen (naar ontwerp van architecten P. Jung aan de noordkant en F.J Pannekoek aan de zuidkant). De oostkant werd gevormd door een recht blok waar het ontwerp van de panden verdeeld werd over verschillende architecten. Deze nieuwe parken met bijbehorende bebouwing werden niet volgens het gridpatroon uit 1671 aangelegd en zorgden daardoor voor een geheel ander stedenbouwkundig

patroon. In 1867 werd vervolgens de Achter Nieuwe Gracht gedempt en een boulevard-achtige straat aangelegd, de Parklaan. Aan deze straat werden grote herenhuizen gebouwd. Aan het einde van de negentiende eeuw was Nieuwstad dan eindelijk grotendeels volgebouwd.

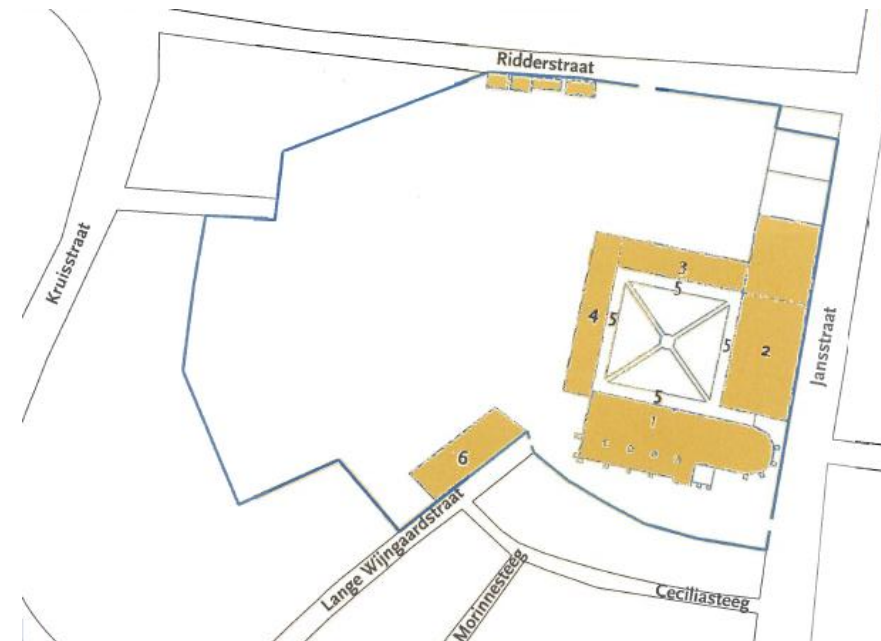

Uitsnede uit de kaart van Jacob van Deventer uit 1566. Bij de rode omlijning is de Janspoort weergegeven. Aan de andere zijde van de gracht is nog geen bebouwing zichtbaar. afb: R. Rutte en B. Vannieuwnhuyze, Stedenatlas Jacob van Deventer, Bussum 2018, p.341.

3.3 ONTWIKKELING VAN HET GEBIED TUSSEN JANSSTRAAT EN KRUISSTRAAT

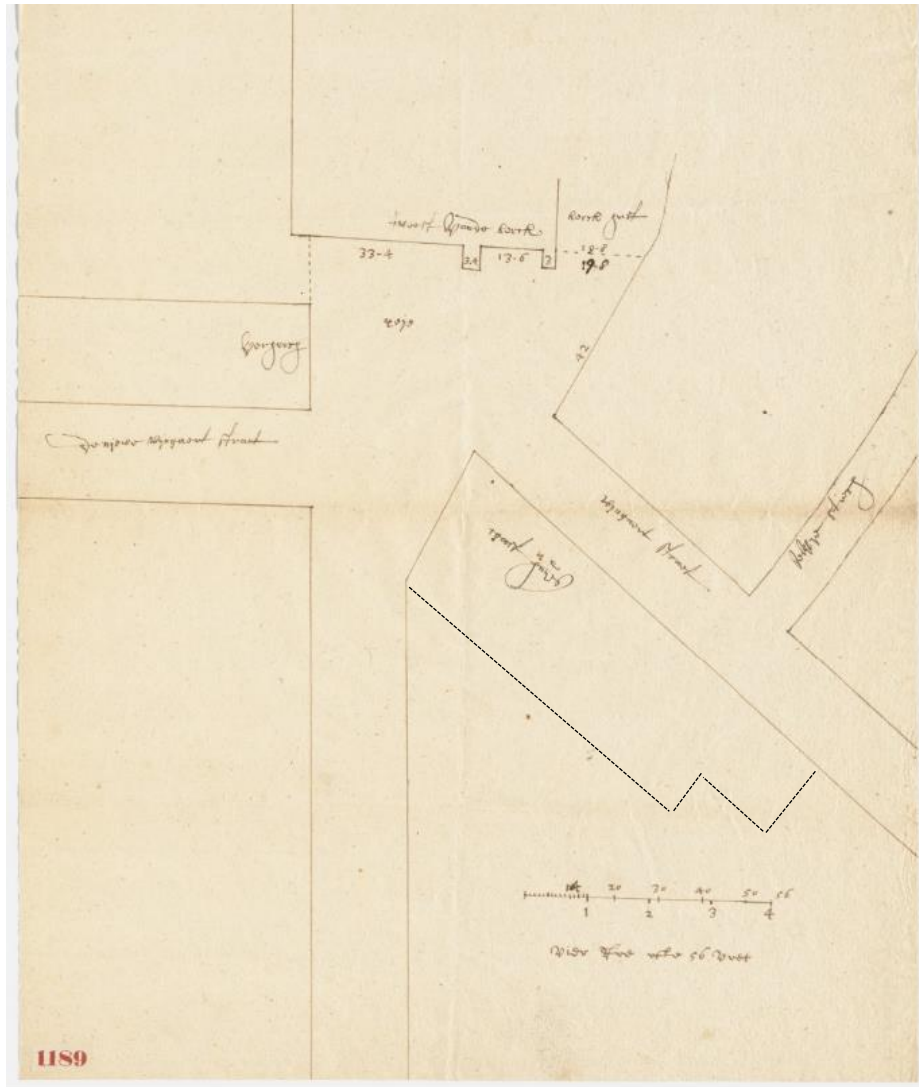
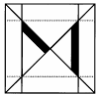
De ontwikkeling van het binnen de middeleeuwse omwalling gelegen gebied, omsloten door de Jansstraat, Kruisstraat en Ridderstraat is in hoge mate bepaald door de vestiging van de Johannieters in 1310.⁵ Toch was er

blijkbaar voor de komst van de Commanderie al sprake van bebouwing, want Gerrit van Tetterode, lid van een adellijke Haarlemse familie, schonk gronden en huizen in dit gebied om er een klooster te kunnen stichten. Jacob van Zuden, commandeur van het Utrechtse Jansklooster was de drijvende kracht achter de stichting van de Haarlemse vestiging van de Johannieter orde. In 1316 is blijkens de kroniek het hoofdhuis (Commandeurshuis) aan de Jansstraat gereed gekomen. Het werd aangeduid als het 'koninklijk zaalgebouw'.

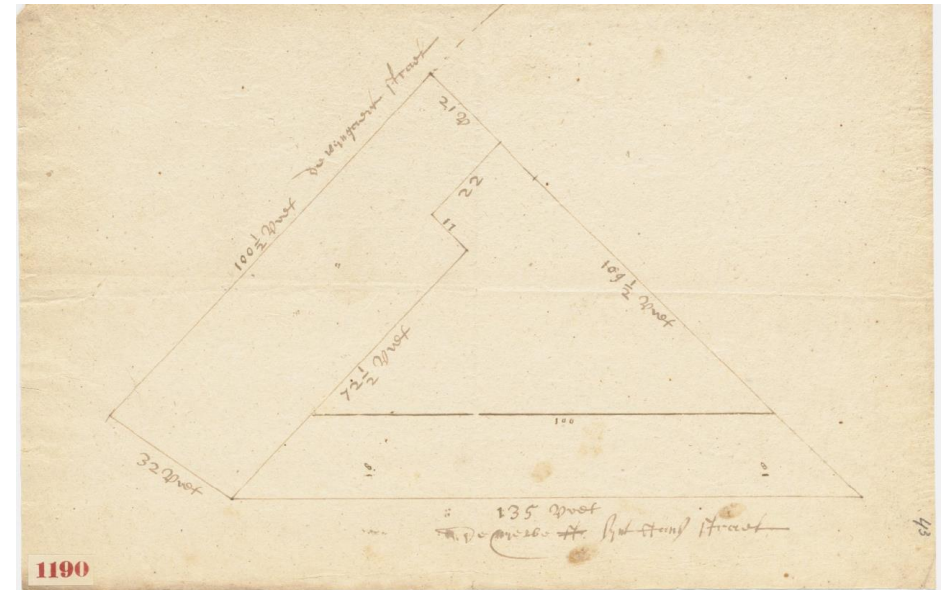

Reconstructie van het terrein van de Commanderie van Sint Jan, met weergegeven de belangrijkste kloostergebouwen. 1 = de Janskerk, 2 = Commandeurshuis, 3 = dwarshuis, 4 = westvleugel, 5 = kloostergangen, 6 = Jansgasthuis. Uit W. Cerutti *Zevenhonderd jaar Janskerk Haarlem 1318-2018* Haarlem 2018

⁵ Over de vestiging van het Jansklooster in Haarlem: W. Cerutti, *Zevenhonderd jaar Janskerk Haarlem 1318-2018*.

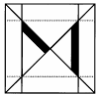

Kaart, vermoedelijk uit de 17de eeuw, met de straten bij het tegenwoordige Schapenpleintje bij de Janskerk. Met schaalstok van 4 roeden of 56 voeten. Boven is de Janskerk getekend. In het bouwblok aan de Lange Wijngaardstraat staat *Jans gasth.* geschreven. De contour van dat gebouw is in zwarte stippellijn aangegeven. NL-HlmNHA_51001189

17de-eeuwse opmeting in voetmaten van het Jansgasthuis dat op de vorige kaart in stippellijnen was weergegeven. Het gebouw meet volgens die tekening 100 en een halve voet bij 32 voet. NL-HlmNHA_51001190

Rond 1317 bouwt men volop aan de kerk (de nog bestaande Janskerk) en de kloosterhof. In 1318 (nu 700 jaar geleden!) is de bouw voltooid. De belangrijkste delen van het complex grenzen aan de Jansstraat, maar het totale kloosterterrein is groot en grenst aan de Ridderstraat in het noorden en tot kort achter de Kruisstraat in het westen. Aan de zuidzijde loopt de grens een stuk langs de Lange Wijngaardstraat, waar het Jansgasthuis wordt gerealiseerd, een langgerekt gebouw (28 x 9 meter). Naast dit gasthuis volgen de percelen waarop het onderzochte pand later zal verrijzen. Deze percelen liggen ook nog binnen het kloostergebied.

Uitsnede met het gebied van het klooster van Sint Jan midden op de voorgrond van de kaart van het beleg van Haarlem, 1572, Antonio Lafreri 1573 FHM 614

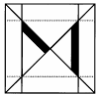

Uitsnede van de vogelvluhtkaart van P. Saenredam uit 1628. Binnen de rode ovaal ligt het gebied waar later het onderzochte gebouw zal verrijzen. Uit W. Cerutti *Zevenhonderd jaar Janskerk Haarlem 1318-2018* Haarlem 2018

Het klooster ontkwam grotendeels aan de stadsbrand van 1347 al kreeg de kerk wel een nieuwe kapconstructie, mogelijk doordat de oorspronkelijke kap door een vonkenregen is getroffen. De kerk werd rond 1375 en 1428 uitgebreid met kapellen en in 1447 werd het oorspronkelijk recht gesloten koor uitgelegd en voorzien van een polygonale koorsluiting. Het St. Jansgasthuis verrees vanaf 1390 op het terrein, langs de Lange Wijngaardstraat. In 1469 had de Haarlemse Commanderie zich uiteindelijk los weten te maken van de Utrechtse commanderie. Toen waren er in de commanderie al enige tijd (sinds 1391) leden van de Haarlemse familie Van Schoten aan de macht.

Het klooster gaf regelmatig onderdak aan hoog bezoek, onder andere de graven van Holland verbleven er wanneer ze stad bezochten. Ook Willem van Oranje heeft de stad en het klooster meermalen bezocht en verbleef er te midden van andere hoog geplaatste edelen onder meer in april 1560.

In de tweede helft van de 16de eeuw namen de spanningen toe, omdat de Spaanse overheersing de steden in de Nederlanden steeds meer in de weg zaten. Men wilde godsdienstvrijheid en de zelfstandigheid behouden. De Opstand tegen Spanje was al snel een feit en vanaf april 1572 sloten veel steden, waaronder Haarlem zich bij het verzet tegen Filips II aan. In juli 1573 wisten de Spanjaarden Haarlem weer in te nemen en werd de Bavokerk weer tijdelijk een katholieke kerk en keerden de kloosterlingen terug. Het klooster en kerk van Sint Jan bleek bij terugkeer in slechte staat te verkeren en herstel was dringend gewenst. De kerk kon op 28 oktober 1575 weer worden ingewijd door bisschop Godfried van Mierlo. Zes jaar later was de situatie voor de katholieke instellingen weer volledig omgeslagen. De stad was weer in handen van de Staatse troepen gekomen en alle kloosters en katholieke gebouwen en instellingen vervielen aan de stad. Met betrekking tot de Commanderie werd een andere regeling getroffen. De Staten van Holland en Willem van Oranje waren voor de commanderie van de Jansheren een sterfhuiscconstructie overeen gekomen. De kerk was al in handen van de stad, vanaf 1587 konden de

hervormden er gebruik van gaan maken, maar het klooster bleef in handen van de Jansheren totdat de laatste Jansheer was overleden.

Het klooster zelf was overigens nog altijd een ruïne. Omdat de stad het van belang achtte dat de jansheren in Haarlem zouden blijven drong men in 1590 aan op herbouw van het klooster en besloot ook zelf daarin ondersteuning te geven. Men vermoedt dat stadsbouwmeester Lieven de Key de leiding heeft gekregen van de herbouw van met name het Commandeurshuis en het bijbehorende dwarshuis. OP 9 april 1595 kon het klooster weer door de vier overgebleven jansheren worden betrokken. Toen in 1625 de laatste Haarlemse jansheer commandeur Andries van Souwen stierf kwam het gehele klooster, kunstschaten en de bezittingen daarbuiten in eigendom van de stad.

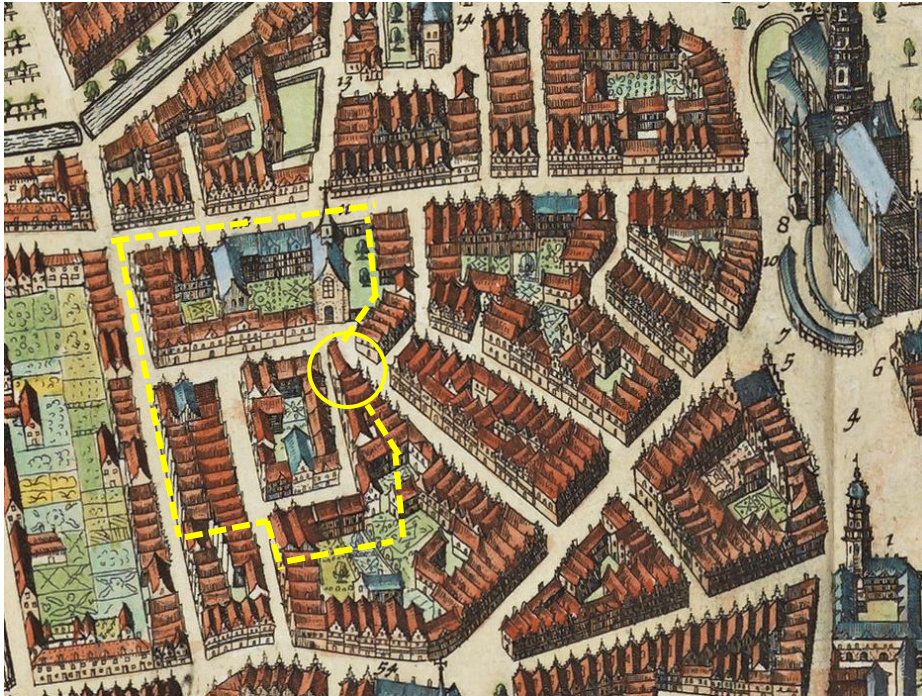
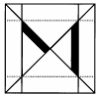
De Jansorde legde zich niet neer bij de confiscatie van de goederen en spande processen aan tegen de Staten van Holland en stad Haarlem. In 1669 werd de orde in het gelijk gesteld. Uiteindelijk werd de confiscatie door de Staten afgekocht met 150.000 gulden, zodat de goederen en gebouwen in bezit van de stad en Staten bleven.

In 1628 werd bij de Janskerk aan de zijde van de Jansstraat een klassiek poortje gebouwd en daarnaast werd een jaar later tegen het koor een kosterswoning toegevoegd. In 1640 vond de stad de tijd rijp om het klooster en kloosterterrein te verkopen. De voormalige tuin werd verkaveld en kreeg enkele straten die de bouwblokken met de beoogde huiskavels omsloten. Zo ontstond tussen de Ridderstraat en de Lange Wijngaardstraat de Korte Wijngaardstraat, werd het steeg vanuit de Kruisstraat verlengd tot aan de Korte Wijngaardstraat en gedoopt tot Nieuwe Kruisstraat en werd vanuit deze straat een winkelhaakvormige straat (Pieterstraat) aangelegd naar het pleintje voor de kerk. In dit gebied werden vijftig nieuwe kavels uitgezet die door 19 personen werden gekocht voor ongeveer 5.550 gulden en bebouwd met huizen. Dat dit proces zich snel heeft voltrokken is op de kaarten uit omstreeks 1650 te

zien, als het gehele gebied volgens de vogelvlucht bebouwd is geraakt. Het commandeurshuis werd in twee delen gesplitst (een deel met erf en een deel met het dwarshuis aan aanpalende huizen) en voor veel geld verkocht aan hoogheemraad van Rijnland mr. Cornelis van der Hoogh en de baljuw van Kennemerland Lodewijk van Alteren van Jaarsveld. Het dwarshuis, de voormalige noordvleugel van het klooster, ging bij een brand in 1795 verloren. In 1804 kwam het gehele terrein tussen de Janskerk en de Ridderstraat in één hand, namelijk die van mr. Jan Willem Druyvestein.

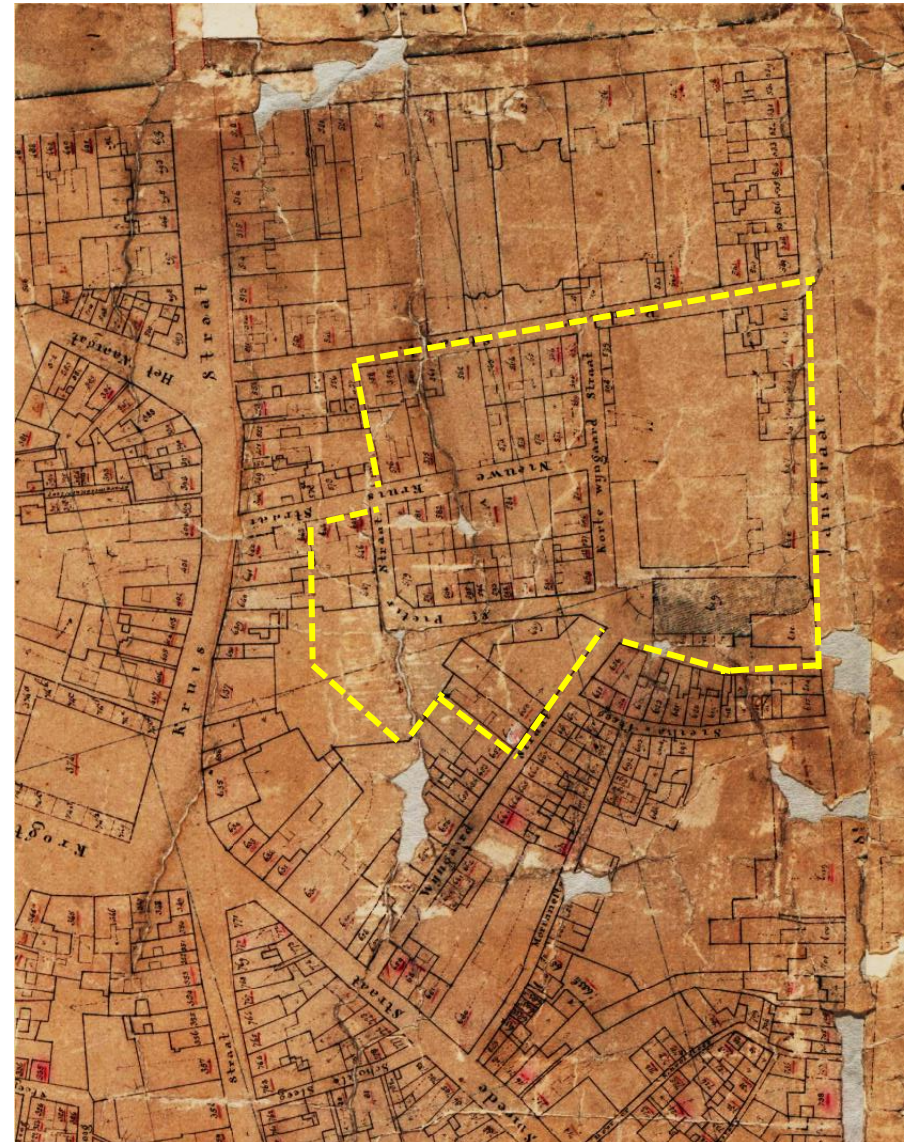

Reconstructie van de situatie op het voormalige kloosterterrein in 1641 als in de tuinen nieuwe straten zijn aangelegd en percelen zijn uitgezet. Het commandeurshuis was in twee kavels opgedeeld het zuidelijke met de voormalige kloosterhof (aangeduid met de a) en het noordelijke met huiskavels daarbij (aangeduid met b, c, en d). Het oranje gekleurde kavel is het geheel waarop later het onderzochte complex zal verrijzen. Uit: W. Cerutti, Zeven honderd jaar Janskerk 2018, bewerking F. Haans MAB.

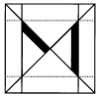

Uitsnede van de vogelvluhtkaart van de atlas van F. de Wit uit 1698. Deze kaart is grotendeels gebaseerd op de midden 17de-eeuwse kaarten (o.a. Pieter Wils van 1646) van de atlas van Blaeu. Het oude kloosterterrein (binnen de gele stippellijnen) is dan inmiddels geheel verkaveld en bebouwd. Binnen de gele cirkel ligt het gebied met het gasthuis waar later het onderzochte gebouw zal verrijzen. <https://www.kb.nl/themas/atlassen/stedenatlas-de-wit>

Het terrein aan de Jansstraat tussen Janskerk en Ridderstraat wordt in 1820 verkocht aan Willem van den Hull, die ondanks zijn eenvoudige komaf door de stichting van een succesvolle kostschool in staat bleek om voor 10.000 gulden het geheel te kopen. Hij betrok het complex met zijn ouders en ongehuwde zusters, alsmede met 30 kostschoolkinderen en onderwijzers. Er waren ook 26 halve kostgangers die overdag onderwijs genoten en lunch gebruikten maar er niet sliepen. In 1838 nam Jan Gerrit Scholten de kostschool over van Van der Hull.

Kadastrale kaart 1811-1832, minuutplan sectie C, blad 01 (uitsnede van het voormalige kloosterterrein tussen Kruisstraat en Jansstraat). Het oude kloosterterrein werd begrensd door de gele stippellijnen. Beeldbank RCE/FH MAB 2018 (bewerking)

De Armenwet van 1854 maakte het voor de hervormden noodzakelijk om een eigen diaconiehuus te stichten. Toen het Commandeurijcomplex in 1856 door de kostschoolhouder Scholten te koop werd gezet, zagen de diakenen hun kans schoon. Dit gebied was voor de armenzorg al bekend terrein omdat vanaf 1650 de bedeling in de Janskerk werd gehouden en de sacristie van de kerk (vanaf 1587 consistoriekamer) van 1650 tot 1932 kantoor is geweest van de diaconie. Het Nederduitsch Gereformeerd Diaconiehuus kon vanaf 1856 worden ondergebracht “bij de burens” in het naast de Janskerk gelegen complex. In 1891 werd de open plek die het in 1795 door brand verwoeste dwarshuis had achter gelaten ingevuld met een gebouw dat in de gevelwand aan de Jansstraat een gevel kreeg in neorenaissancevormen met twee neo-zeventiende- eeuwse trapgevels.

Het tot diaconiehuus verbouwde oude Commandeurshuis en het in 1890-91 gebouwde nieuwe deel van de het diaconiehuus met twee trapgevels op een ansichtkaart uit 1904. Uit: W. Cerutti (2018)

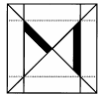

Het voormalige Commandeurshuis aan de Jansstraat 36 met links daarachter de Janskerk. Het huis, dat op de oudere foto's nog 19de-eeuwse schuiframen (6-ruits) bezat kreeg bij een restauratie weer schuiframen in 18de-eeuwse trant. Foto G.Th. Delemarre, maart 1962. Beeldbank RCE nr. 70.559

In 1962 werd het achterliggende complex gesloopt en vervangen door een nieuw verpleegtehuis dat de naam Janskliniek kreeg. Dit complex werd in 2000 al weer grotendeels gesloopt en door nieuwbouw vervangen. In het gebied waar voorheen de kloostertuin had gelegen en dat vanaf het midden van de 17de eeuw met huizen was volgebouwd is de oorspronkelijke bebouwing maar beperkt behouden gebleven. Zo is veel van de bebouwing in de Pieterstraat in de late 20ste eeuw vervangen door nieuwe sociale woningbouw. In de Nieuwe Kruisstraat is in de 19de eeuw veel vernieuwd, maar in de Ridderstraat is veel minder gewijzigd. Hier zijn vooral gevels vernieuwd, maar achterliggende structuren overleefden.

Recente luchtfoto van het gebied vanuit het oosten. Foto Maarten van de Biezen
Holland Luchtfoto NHA.

3.4 DE ONTWIKKELING VAN HET PAND LANGE WIJNGAARDSTRAAT 14

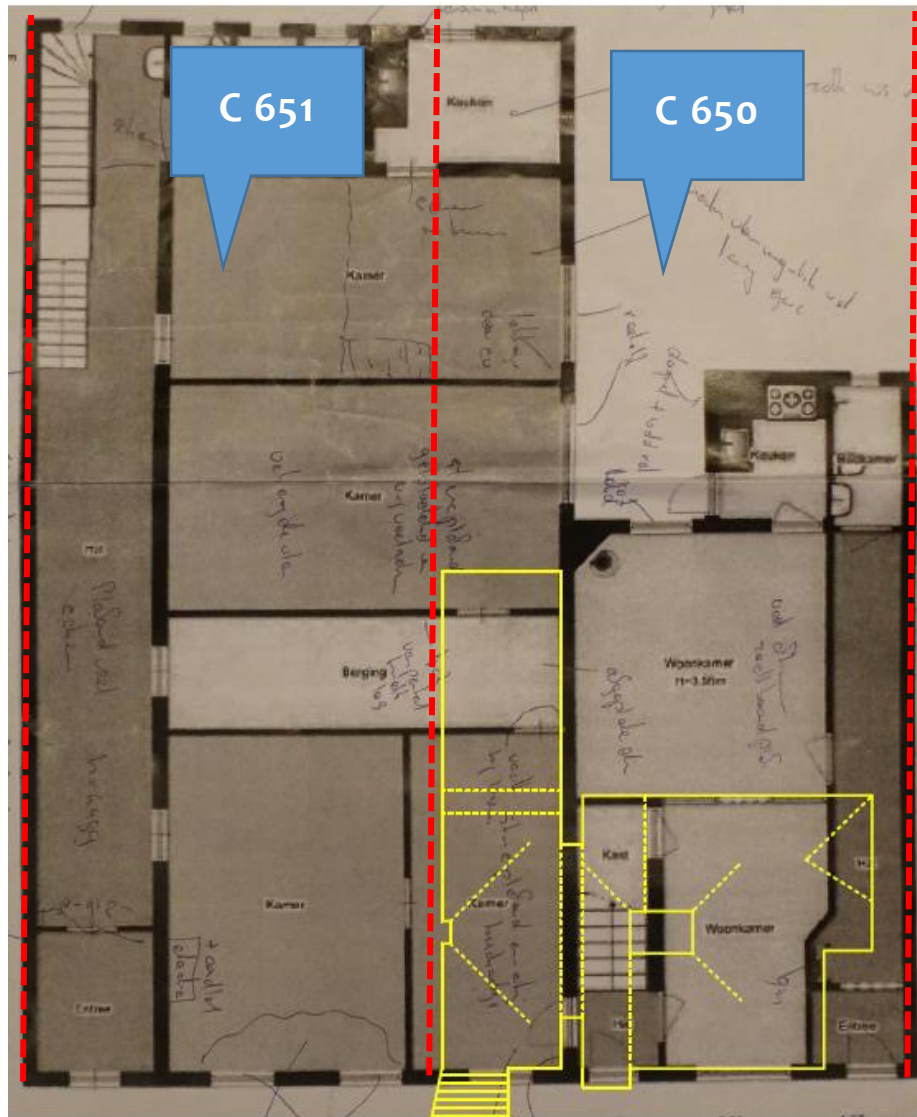
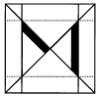

De Janskerk na sloop van de Janskliniek. Rechts op de voorgrond de Korte Wijngaardstraat. Foto G. Dukker, nov 2000 Beeldbank RCE nr. 336.050

Uit de voorgaande beschreven gebiedsontwikkeling is duidelijk geworden dat de percelen waarop het onderzochte complex is gebouwd vanaf vermoedelijk de 14de eeuw net binnen de begrenzing van het Jansklooster vielen. Onduidelijk is echter of de percelen al voor de 17de eeuw bebouwd waren. Het Jansgasthuis, dat wel zijn oorsprong heeft in de 14de eeuw, omvatte de percelen Lange Wijngaardstraat 2-12. Op de oudste kaarten uit de 16de- en vroeg 17de eeuw is dat gasthuis afgebeeld als een langwerpige gebouw. Het is verder vastgelegd op de landmeetkundige kaart uit de 17de eeuw.

Het pand bezit onder het rechter deel van het huis aan de voorzijde een vanaf de straat toegankelijke kelder, die op het eerste oog lijkt te dateren uit de 16de eeuw. De oorspronkelijk tweebeukige kelder (later verbouwd) bezit graatgewelven en een vrijstaande middenpijler. Op enkele plaatsen is in deze kelder onder de pleisterlagen baksteen zichtbaar. De gewelven blijken in een klein formaat, overwegend gele baksteen te zijn opgetrokken (... X 9,5-10 x 4cm). Linksachter heeft de kelder een niet overwelfde achterbouw. Deze ruimte is afgesloten met een enkelvoudige balklaag. In de achtergevel van dit deel is baksteen gemeten met een formaat van 18 x 9 x 4cm.

Het is ook op grond van de aangetroffen steenformaten niet uit te sluiten dat deze kelder toch pas rond het midden van de 17de eeuw is gebouwd, nadat het gebied door de stad was verkaveld en verkocht. Behalve deze kelder geeft ook de oudste kadastrale kaart ons meer inzicht in de bouwgeschiedenis van het complex voor 1887. Op de kadastrale kaart van 1832 is te zien dat het huidige perceel toen nog bestond uit twee percelen, respectievelijk C 650 en C 651. Op C 650 stond in die tijd een diep pand op een rechthoekige plattegrond. Het grote erf er rechts van, waar ooit het Jansgasthuis stond, behoorde ook tot dit bezit en was toen onbebouwd.

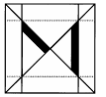
De ligging van de oude kelder (in gele lijnen) onder de huidige plattegrond van de begane grond. Rode stippellijnen geven de perceelsgrenzen in 1832 aan, waaruit blijkt dat de kelder destijds lag onder het huis dat op perceel C 650 stond.

Linker deel van de kelder gezien richting achtergevel. FH MAB 2018

Rechter deel van de kelder met de centrale pijler gezien vanuit de rechter achterhoek. FH MAB 2018

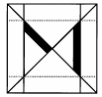

Kadastrale kaart 1811-1832, minuutplan sectie C, blad 01 (uitsnede). Nummer 650 was volgens de aanwijzende tafel (sectie C blad 22) in eigendom van Dirk van Beusekom (doorgehaald), nr. 651 was toen in bezit van de gemeente en fungeerde als school. Beeldbank RCE

Over de ouderdom van de huizen die op de percelen C 650 en C 651 stonden is niet veel bekend. We vermoeden dat deze huizen niet ouder waren dan het midden van de 17de eeuw en dat de kelder onder het oude perceel C 650 hiervan nog een restant was. Het pand dat stond op perceel C 651 bestond volgens de oudste kadastrale kaart uit een voorhuis en achterhuis met tussen beide een kleine binnenplaats. Voorhuis en achterhuis waren rechts van de binnenplaats met elkaar verbonden. Het achterhuis had aan de achterzijde links nog een smaller tweede achterhuis. Het perceel C 650 was breder dan C 651 en was bebouwd met een huis op een rechthoekige plattegrond. Een onderscheid tussen een voorhuis en achterhuis is op de kaart niet afleesbaar. Als de Joodse gemeente besluit om hier een nieuw gemeenschapshuis te bouwen is de bebouwing op C 651 nog identiek aan de situatie in 1832. C 650 blijkt dan over de lengte te zijn gesplitst in twee smalle percelen (nrs. C 2071 en C 2072). In die tijd zijn de percelen rechts van het pand (nrs. 2-12) reeds bebouwd.

Kadastrale hulpkaart uit 1888 waarop het nieuwe gebouw in rode contouren is getekend onder het nieuwe kadastrale nummer C 4670. Digitaal archief Kadaster.

De stichting van het Joodse gemeentegebouw met school: 1887.⁶

De Joodse gemeenschap had op deze plek al vanaf 1857 een school voor godsdienstonderwijs gevestigd in een overgenomen oud als school gebruikt pand op perceel C 651. Al in 1742 was de joden toestemming gegeven om een schooltje te stichten. Binnen de toen nog in omvang bescheiden joodse gemeenschap vond het onderwijs nog plaats bij een onderwijzer thuis. De eerste was David Hagens, die het onderwijs verzorgde in zijn huis aan de Schagchelstraat. Daarna is de school nog op diverse locaties in de stad ondergebracht geweest voordat men in 1857 neerstreek in de Lange Wijngaardstraat. In hetzelfde jaar was de Wet op het Lager Onderwijs aangenomen. Binnen die wet werd het verplicht om kinderen voor het algemeen onderwijs de openbare lagere school te laten bezoeken. Voor religieus georiënteerde lessen moesten de leerlingen dan, buiten de gewone lesuren om, naar aparte scholen. De joodse scholieren kregen dus op de joodse school les in bijbelkennis, de Hebreeuwse taal en godsdienstige gebruiken.

Na aankoop van de twee smalle panden op het oude perceel C 650 in 1887 en de sloop van alle drie de panden was er genoeg ruimte voor het zo dringend gewenste nieuwe gemeentegebouw ten behoeve van de inmiddels sterk gegroeide joodse gemeenschap in Haarlem. Bijzonder aan het gebouw was dat het verschillende met het joodse leven verbonden voorzieningen onder één dak bracht. Het gebouw, met een voornaam vormgegeven klassieke symmetrische gevel met hoekrisalieten, kreeg aan de smalle Lange Wijngaardstraat het uiterlijk van een voornaam klassiek stadspaleis. Daarachter bestond het gebouw uit een diep linker deel en een minder diep rechter deel, waarachter diverse aanbouwen waren gepland. In de gevel werden drie entrees ontworpen. De middelste gaf toegang tot schoollokalen die waren gelegen in het diepe linker deel op de begane grond. Deze deur gaf daarnaast toegang tot de op de verdieping

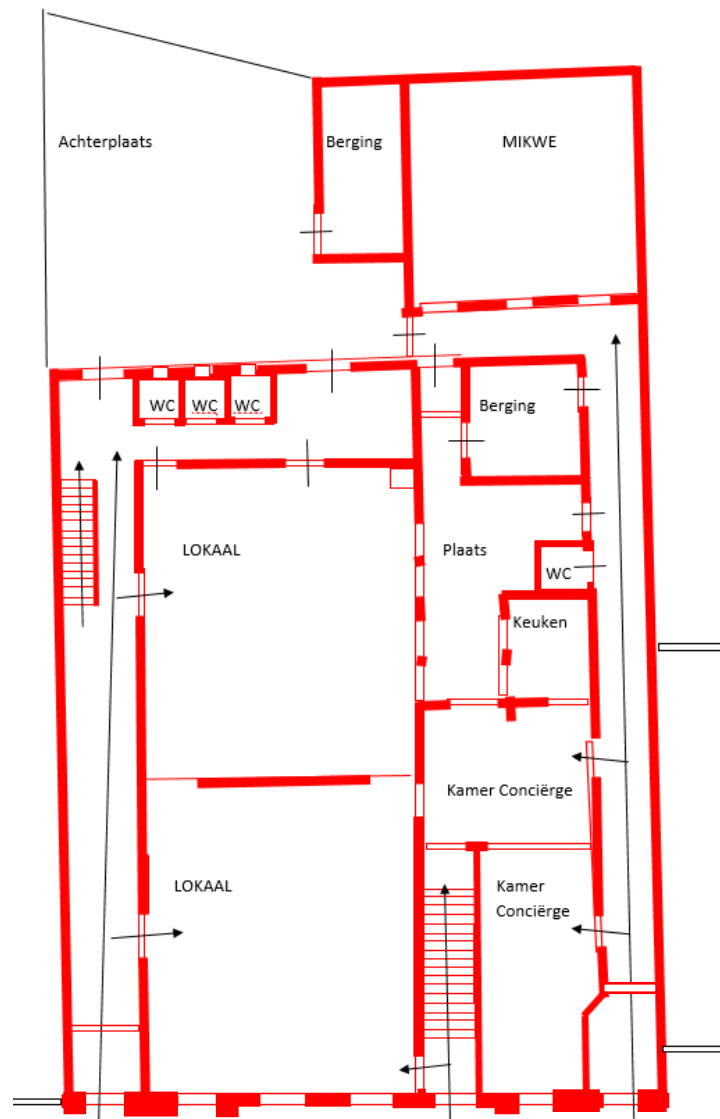
in het rechter deel gelegen secretarie. Op de verdieping in het diepe linker gedeelte werden twee grote vergaderruimten en suite gemaakt. Ze konden ofwel door schuifdeuren van elkaar gescheiden, of als één groot vertrek worden gebruikt. De achterste ruimte was toegankelijk via de linker entree, met een lange gang naar achteren met een trap naar de verdieping. De voorste ruimte was ook toegankelijk vanuit de middelste deur. Twee doorgangen met dubbele deuren gaven vanuit de secretarie toegang tot dit grote vertrek.

De rechter deur gaf toegang tot de woning van de conciërge op de begane grond in het rechter deel. Verder liep de gang door tot in de achterbouw waarin de mikwe (het rituele badgebouw) was ondergebracht.

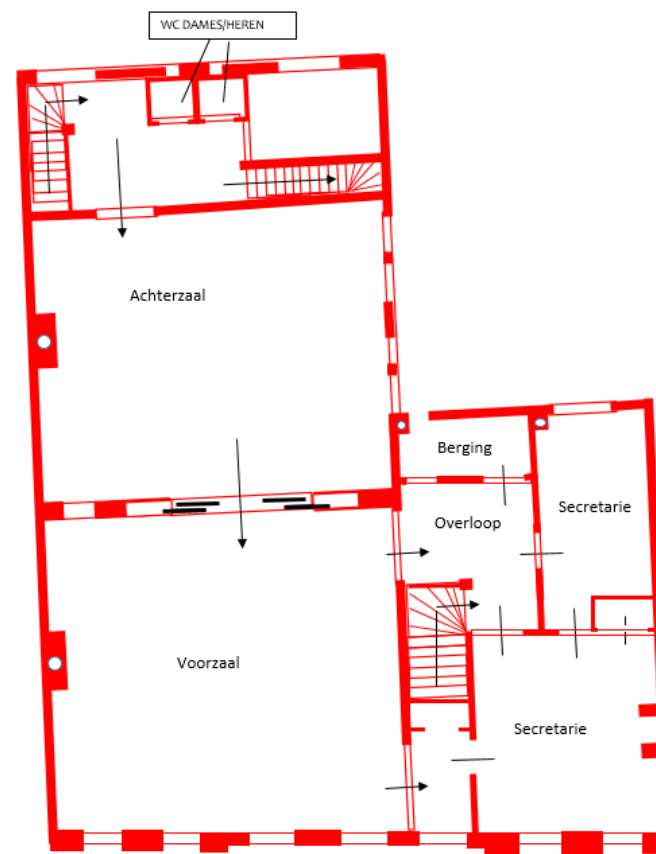
De architect van het nieuwe joodse gemeentegebouw was D.E.L. van den Arend (1849 – 1930), zoon van de gemeentearchitect J.E. van den Arend. Opmerkelijk is het feit dat de voor die tijd in zijn detaillering wat ouderwets aandoende classicistische/eclectische voorgevel met rijk gedecoreerde raamomlijstingen, een hoofdgestel en frontons, is gemetseld in een bruin/rode handvormsteen (formaat 20,5-21,5 x 10-10,5 x 4-4,5cm, 10 lagen = 48,5cm). Dit formaat wordt eerder geassocieerd met de late 18de – en vroege 19de eeuw! De rechter zijgevels en achtergevels zijn daarentegen wel opgetrokken in dan net gangbaar geworden machinale baksteen.

Inwendig paste Van den Arend ook classicistische vormtaal toe in de houten scheidingswand met gecanneleerde pilasters tussen de klaslokalen op de begane grond en in de fraaie stucplafonds met zware kooflijsten met acanthusbladdecoraties van de grote zalen op de verdieping. Hier kregen de schouwboezems ook klassieke zuiltjes op de hoeken in stucwerk. Ook de deurkozijnen en lambriseringen in de bovenzalen met hun zware profileringen ogen op het eerste oog ouder dan 1887.

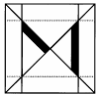
⁶ Gegevens afkomstig uit: Wim de Wagt, Joods Haarlem. Een topografie van hoop en herinnering. Haarlem 2005 pp. 39 ev.

Reconstructie plattegrond begane grond, toestand 1887. FH MAB 2018

Reconstructie plattegrond verdieping, toestand 1887. FH MAB 2018

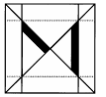

De voorgevel (links) is in een volledig anders ogende baksteen opgetrokken, een handvorm baksteen van een formaat dat in de vroege 19de eeuw gebruikelijk was (detailfoto hieronder), terwijl de zijgevels en achtergevels in een toen moderne, maar wel veel minder levendig ogende machinale baksteen zijn opgetrokken. FH MAB 2018

Een foto, genomen in 1931 in een klaslokaal van de joodse school op de begane grond in het gemeentegebouw. Links op de achtergrond is de houten scheidingswand met klassieke pilasters zichtbaar tussen de twee lokalen. Centraal tussen de kinderen zit rabbijn De Vries (met grijze baard) en links van hem de voorganger en onderwijzer M. Petzon. Uit: Wim de Wagt, Joods Haarlem 2005.

In het Haarlems Dagblad verscheen ter gelegenheid van de opening een verslag van de festiviteiten, gepaard gaand met een beschrijving van het gebouw: *De zalen zijn zeer smaakvol gedrapeerd en gemeubeld. De ramen aan straatzijde zijn behangen met prachtige gordijnen, de zittingen der fraaie antieke stoelen zijn met gebloemd satijn bekleed. Het donkere veelkleurige behangsel houdt goed den toon in de statige ruimten, waarin twee zeldzaam fraaie schoorsteenmantels prijken. Het plafond waarvan een eenvoudige doch smakvolle gaslustre afhangt is, geheel in overeenstemming met het geheel fraai afgewerkt.* De journalist beschrijft hier met name de rijk uitgedoste zalen op de verdieping, waarvan ook nu nog belangrijke elementen van de afwerking bewaard zijn gebleven.

Detail van de oorspronkelijke wand tussen de lokalen. FH MAB 2018

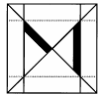
Schouwboezem en kooflijst plafond van de achterzaal. FH MAB 2018

De schuifdeuren tussen de twee zalen op de verdieping. FH MAB 2018

De door de journalist als bijzonder fraai omschreven schouw in de voorzaal.

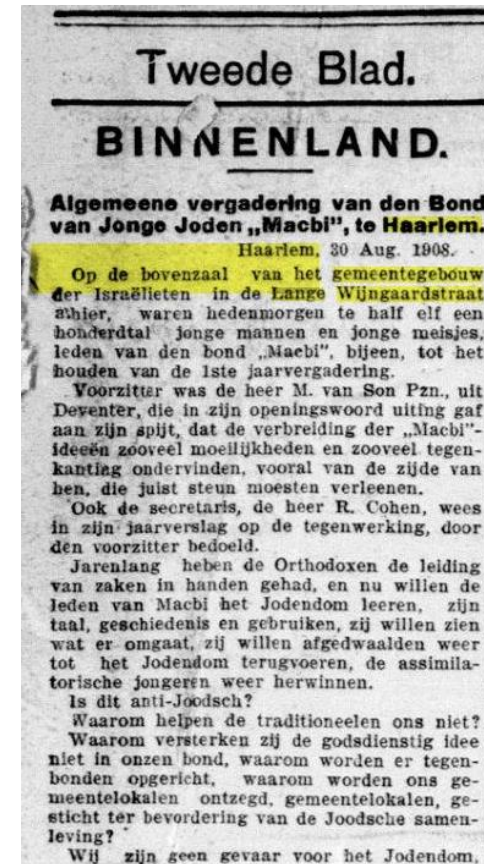
Een gebouw te hoog en te voornaam voor de straat waarin het staat. Het rotsvaste geloof van mensen in hun gezamenlijke vermogen om hun gemeenschap te vertegenwoordigen. Zoekend naar gesymboliseerde waarden is dit de meest voor de hand liggende, als we de façade van het gemeentegebouw willen begrijpen. Zo begint het hoofdstuk over het gemeentegebouw in het boek Joods Haarlem van Wim de Wagt.⁷ Bij de opening op 22 juni 1888 zei één van de joodse leiders het volgende: *Mijne heeren, het gevoel dat in mij opwelt bij het aanschouwen dezer plaats van bijeenkomst is overweldigend.* Het gemeentegebouw kende in de joodse gemeenschappen van Nederland zijn weerga niet, daar was men het wel over eens. Het vormde het zenuwcentrum van de Nederlands-Israëlitische Gemeente Haarlem als vergaderplaats van het kerkbestuur en kerkenraad, als godsdienstschool en als secretariaat. Het had ook nog een kleine sjoel, rituele badinrichting en een woonruimte voor de conciërge, die het bad beheerde en koster van de synagoge was.

Het gebruik tussen 1888 en 1942⁸

De school werd gebruikt op vier dagen in de werkweek van 17.00 uur tot 19.30 uur en op zondag van 9 uur tot 12.30 uur. Het gebruik van het rituele bad (mikwe) was aan strikte religieuze voorschriften gebonden. Vooral vrouwen maakten gebruik van de mikwe, kort voor de huwelijksvoltrekking en na iedere menstruatie. Ook reinigde men er het nieuwe vaatwerk om dit kosjer te maken.

Doordat de joodse gemeenschap in Haarlem na 1900 sterk groeide, werd het gebruik van het gebouw ook steeds intensiever. Naast de vergaderingen van de kerkenraad en kerkbestuur kwamen ook andere instellingen in het gebouw bijeen zoals het joodse Armbestuur en de instelling Gemiloeth Gasadiem. Door de nationale faam bezochten ook organisaties van buiten de stad het gemeentegebouw. Zo vond op 30

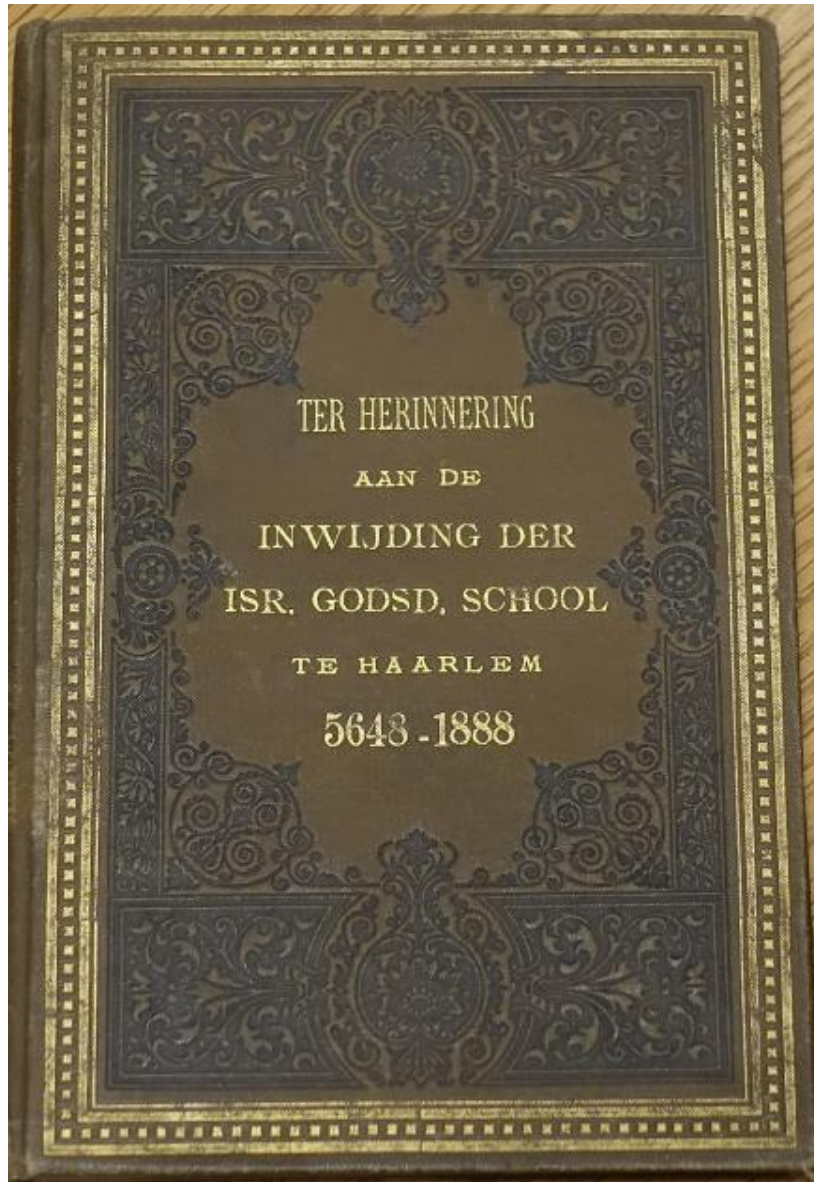
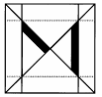
augustus 1908 in het gemeentegebouw in Haarlem de eerste vergadering plaats van de Bond van Jonge Joden "Macbi". De bond moest toen nog duidelijk vechten voor zijn plaats in de joodse gemeenschap, zo blijkt uit het verslag in de Telegraaf van 31 augustus 1908. Er waren maar liefst 100 jonge mannen en vrouwen van deze bond in het gebouw aanwezig.

De Telegraaf maandag 31 augustus 1908 Avondblad Tweede Blad Binnenland Delpher.nl

⁷ Wim de Wagt, Joods Haarlem. Een topografie van hoop en herinnering. Haarlem 2005 pp. 39 ev.

⁸ Wim de Wagt, Joods Haarlem. Een topografie van hoop en herinnering. Haarlem 2005 pp. 45-47

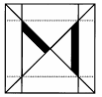

Omslag van het gedekboekje Ter Herinnering aan de inwijding der Israëlitische Godsdienstige School te Haarlem 5648-1888 NHA Haarlem

Vanaf 1933 werd de administratie van de Haarlemse afdeling van het Comité voor Bijzondere Joodse Belangen ondergebracht in het gemeentegebouw. Dit Comité beoogde de sociale belangen van joodse vluchtelingen uit Duitsland en andere landen te behartigen. De oprichting van een dergelijke instelling was een voorbode van wat er binnen de joodse gemeenschap van ook ons land te wachten stond.

In 1936 ging het gebouw ook onderdak bieden aan het kantoor van het synagogaal ressort van Noord-Holland. Omdat Amsterdam een apart synagogaal ressort ging vormen nam Haarlem de standplaats van het provinciaal ressort over. De nieuw benoemde opperrabbin van Noord-Holland, Philip Frank, had vanaf dat jaar een kantoor in het gebouw.

In de eerste bezettingsjaren raakte de joodse gemeenschap meer en meer in een maatschappelijk isolement, door een reeks van door het Nazi-regime opgelegde beperkende en discriminerende maatregelen. Zo mochten joden niet meer in openbare gelegenheden komen zoals cafés en de bibliotheek. Ook mochten ze niet meer in de badhuizen (volksbaden) komen. Daarom richtte men in het gebouw een bibliotheek en een eigen café in. In de wachtkamer van de mikwe werden dus douches gemaakt. De maatregelen gingen echter steeds verder, eind 1941 mocht er in het gebouw geen joods godsdienstsonderwijs meer worden gegeven. De klaslokalen werden daarop omgevormd tot een kleuterschool. Daarnaast kon men in de lokalen literaire voordrachten, concerten en cursussen bezoeken. In het voorjaar van 1942 werd door cursisten timmeren op de achterplaats voor de allerkleinsten een zandbak aangelegd. Tenslotte fungeerde het gebouw ook als onderkomen voor de Joodse Raad, die zich moest bezig houden met financiële kwesties, reis- en verblijfsvergunningen.

Leiders van de joodse gemeente bijeen in het voorjaar van 1942 bij de start van een fotocursus in het gebouw. Uiterst links op de foto opperrabbiijn Frank, derde van links de voorzitter van het kerkbestuur B.J. Chapon en daar rechts naast A. de Lieme. Uit: Wim de Wagt, Joods Haarlem 2005. Coll: Joods Historisch Museum.

Joodse bewoners van het gebouw in de eerste oorlogsjaren⁹

De naam Van Nathanni Mozes Zilversmit komt voor op een met de hand geschreven opsomming van alle personen die in de eerste oorlogsjaren een functie vervulden binnen de Nederlands Israëlitische Gemeente Haarlem. Van alle functionarissen is een foto bewaard. Nathanni Mozes Zilversmit was grafdelver bij de Nederlands Israëlitische Gemeente Haarlem en drager bij de Godsdienstige Instelling Gemieloeth Chassadiem. Hij was gehuwd met Minna Zilversmit-Hes. Het echtpaar woonde in de Lange Wijngaardstraat 14 in Haarlem. Nathanni is geboren in Warsingsfehn op 31 januari 1886 en om het leven gebracht in Auschwitz op 31 augustus 1942.

Nathanni Mozes Zilversmit

Minna Zilversmit-Hes www.joodsmonument.nl

Nathanni's vrouw Minna Zilversmit-Hes is geboren in Papenburg op 9 augustus 1890 en net als haar man om het leven gebracht in Auschwitz op 31 augustus 1942. Friederika Goud-Zilversmit, dochter van Nathanni en Minna woonde in 1942 ook in de Lange Wijngaardstraat 14. Zij is geboren in Papenburg op 15 augustus 1922 en net als haar ouders omgebracht in Auschwitz op 31 augustus 1942. Haar beroep was hulp in de huishouding.

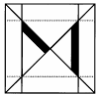

Friederika Goud-Zilversmit

Emma Zilversmit www.joodsmonument.nl

⁹ <https://www.joodsmonument.nl/nl/page/501209/nathanni-mozes-zilversmit-and-his-family>

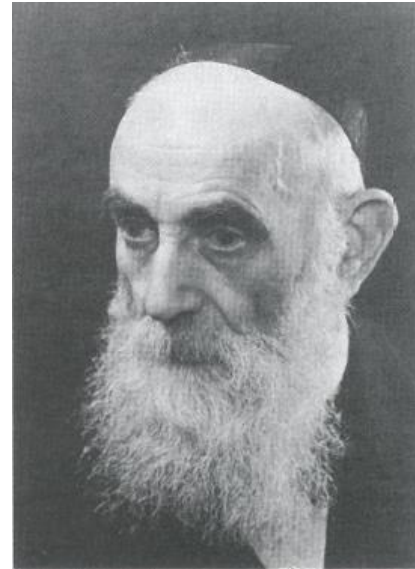

Nathanni en Minna hadden nog een iets oudere dochter, Emma Zilvermit, geboren in Warsingsfehn op 7 april 1919 en ook omgekomen in Auschwitz op 24 september 1942. Emma woonde niet in Haarlem maar tot aan de deportatie in de Den Texstraat 25 b in Amsterdam.

Op 22 juni 1942 kwamen de vertegenwoordigers van verschillende joodse gemeentes uit Noord-Holland in het gemeentegebouw samen voor een zeer onheilspellende vergadering. Een groot aantal gemeenten blijkt niet aanwezig te zijn. Die kleine gemeenschappen bestaan niet meer, de leden zijn gedeporteerd en hun synagogen zijn in beslag genomen.

Op 6 september 1942 komt de Haarlemse kerkenraad onder leiding van de voorzitter Barend Chapon bijeen voor de laatste vergadering waarvan de notulen zijn bewaard. De vergadering wordt gehouden krap twee weken nadat de eerste grote deportatie van Haarlemse joden heeft plaats gevonden in de nacht van 25 op 26 augustus. Bij de toen gedeporteerde joden zat ook het gezin Zilvermit, dat het gemeentegebouw tot dan toe had bewoond. Chapon spreekt in de vergadering de leden toe: *Ik heb u heren leden van de kerkenraad, in deze zitting bijeen geroepen, wegens de zeer ernstige gebeurtenissen die in onze gemeente hebben plaatsgevonden. Ze zijn u niet onbekend. Daarom zou het geen zin hebben ze weer in woorden te herhalen, woorden, die toch onvoldoende weergeven hoe vreselijk alles is geweest.* Hij zorgt er voor dat van deze laatste weken getuigenis wordt afgelegd voor het nageslacht en draagt er zorg voor dat het archief met alle andere belangrijke bescheiden wordt opgeborgen in het Gemeentearchief aan de Jansstraat met goedkeuring van gemeentearchivaris Gerda Kurtz.

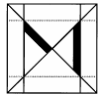
Na het vertrek van vrijwel alle joden uit de stad per 16 februari 1943 wordt het gemeentegebouw en de synagoge gevorderd door het door de bezetter ingestelde Commissariaat van niet-commerciële verenigingen en stichtingen.

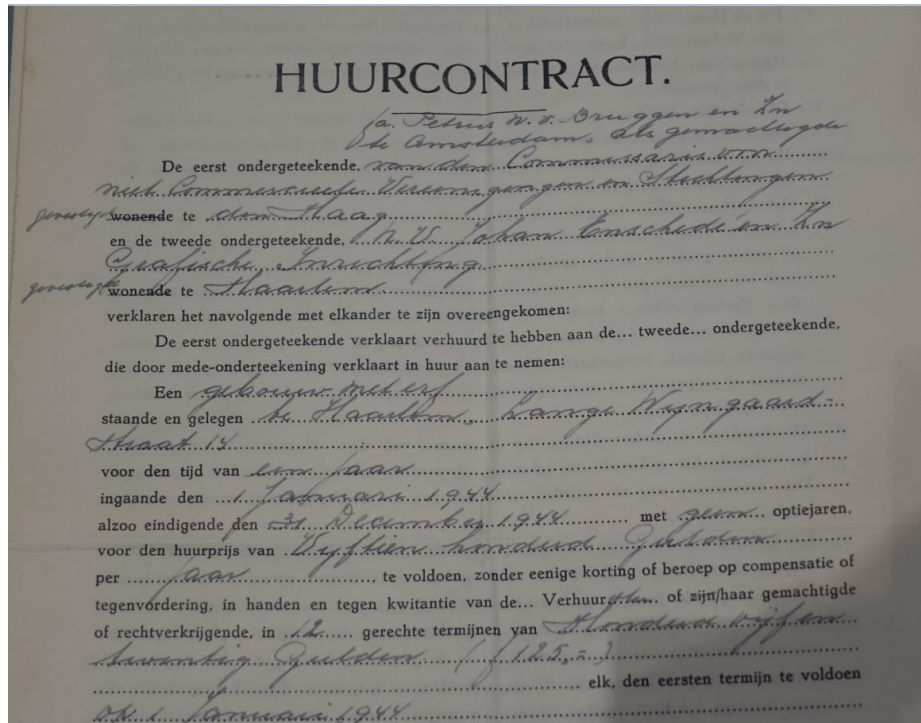
Twee hoofdrolspelers in de joodse gemeenschap in Haarlem in de oorlogsjaren. Rabbijn Simon Philip de Vries (1877-1944, foto links) was rabbijn van de joodse gemeente in Haarlem. De foto is gemaakt in kamp Westerbork, vermoedelijk in 1943. NHA Haarlem. Barend Chapon (1884-1943) speelde ook een belangrijke rol in de joodse gemeenschap van Haarlem. Hij kwam uit een orthodox gezin, maar hij streefde naar modernisering van het georganiseerde joodse leven. Chapon was voorzitter van de Nederlands Israëlitische Gemeente Haarlem, voorzitter van het Nederlands Israëlitisch Joles Ziekenhuis en voorzitter van het Synagogaal Ressort Noord-Holland. In het voorjaar van 1941 nam hij zitting in de plaatselijke Joodse Raad. Op 30 januari 1943 werd een Oberwachtmeister van de Duitse medische dienst gedood. Als represaille werden honderd gijzelaars in Haarlem en omgeving gevangen genomen en naar Vught overgebracht. Tien van hen werden op 2 februari 1943 in Bloemendaal geëxecuteerd. Barend Chapon was één van hen. www.joodsmonument.nl

Het gemeentegebouw tussen 1943 en 1945

Tijdens de Duitse bezetting werd in 1944 een politiebureau in het gebouw ondergebracht ten behoeve van de uitvoering van 'bijzondere wetten'. Per 1 januari 1944 huurt de firma N.V. Johan Enschedé en Zn. Grafische Inrichting van de Commissaris van niet-commerciële verenigingen en stichtingen het

pand Lange Wijngaardstraat 14 voor een jaar, voor de opslag van goederen. De huursom bedraagt 1.500 gulden, te voldoen in 12 termijnen.

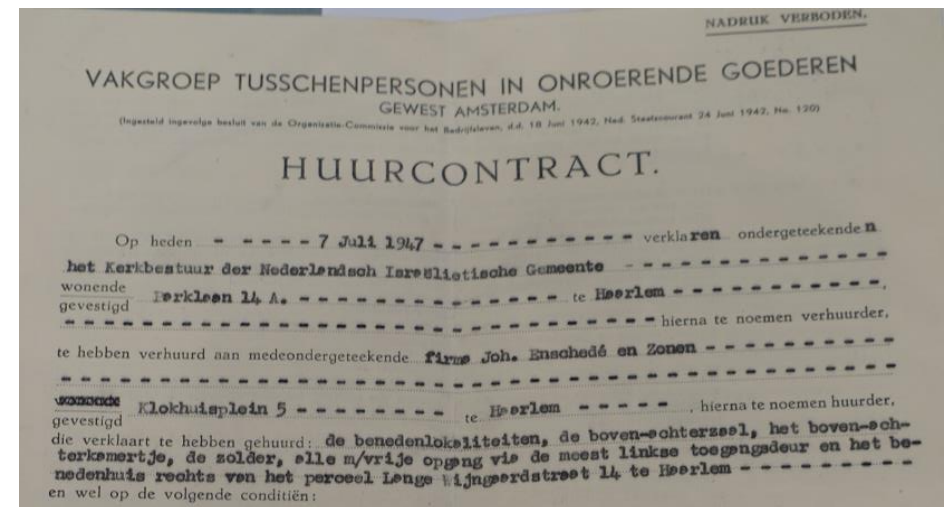

De aanhef van het huurcontract dat de N.V. Johan Enschedé afsloot voor Lange Wijngaardstraat 14 begin 1944. NHA Haarlem Archief 3417 Nederlands Israëlitische Gemeente Haarlem 1792-1980, inv. Nr. 263

Een klein deel van de oorspronkelijke inventaris wordt opgeslagen in Amsterdam, de rest wordt eruit gesloopt door het bedrijf dat ook de synagoge moet kaal slopen. De Joodse gemeenschap dreigt volledig te worden uitgewist...

Het gemeentegebouw tussen 1945 en heden

Na de Tweede Wereldoorlog kregen de overgebleven joden die aan de dood waren ontsnapt de gemeenschappelijke bezittingen weer in handen. In afwachting van de oplevering van het nieuwe Joodse Centrum aan het Kenaupark werd in het gemeentegebouw tijdelijk een sjoel ingericht. Daarnaast bleef Enschedé ook huurder van het pand. In 1947 sloot het kerkbestuur met Enschedé nog een nieuw huurcontract af.

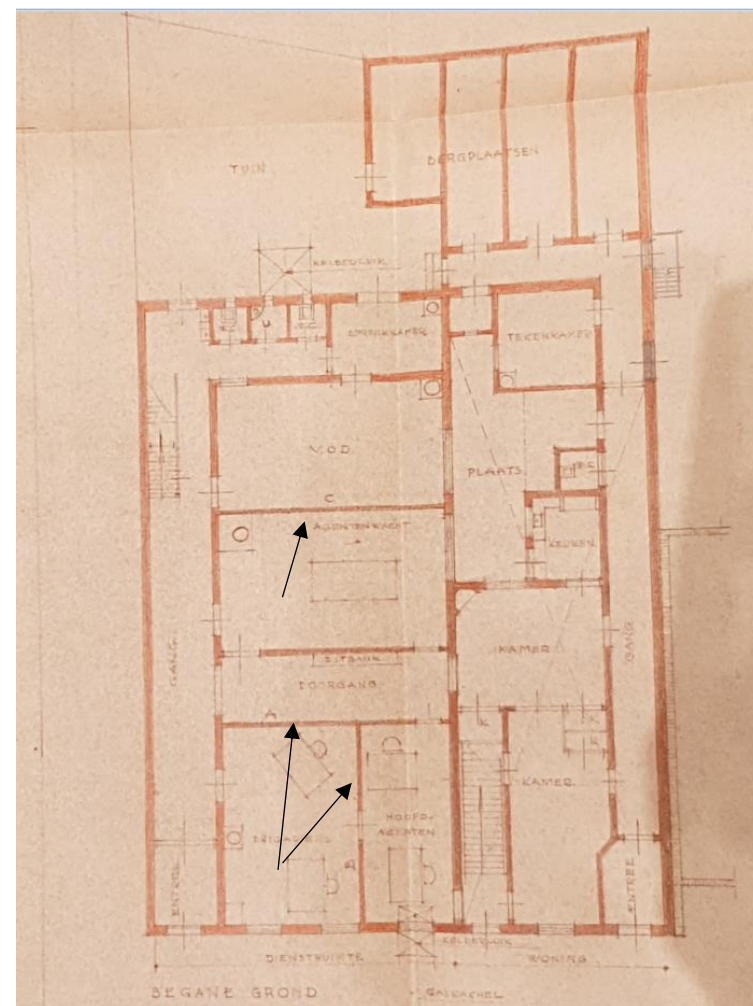

De aanhef van het huurcontract dat de N.V. Johan Enschedé afsloot voor Lange Wijngaardstraat 14 op 7 juli 1947. NHA Haarlem Archief 3417 Nederlands Israëlitische Gemeente Haarlem 1792-1980, inv. Nr. 263

Als het nieuwe centrum aan het Kenaupark in december 1949 in gebruik wordt genomen verliest het oude pand, eens het kroonjuweel van de zelfbewuste joodse Haarlemse gemeenschap, zijn oorspronkelijke bestemming. Op donderdagavond 15 december 1949 wordt in de Lange Wijngaardstraat 14 voor de laatste keer een godsdienstoefening gehouden.

In 1951 verkoopt het joodse kerkbestuur het inmiddels haveloze gebouw en komt het school- en sociëteitsgebouw in handen van de Gemeente Haarlem, die er na een inwendige verbouwing een kantoor van de verkeerspolitie in vestigt.

Polisblad voor de nieuwe brandverzekering van het pand van 17 juli 1946. NHA

1. In afwijking van het bepaalde bij paragraaf 2, doch onverminderd het bepaalde bij paragrafen 3 en 4, diert polis niet op deze verzekering art. 202 W. v. E. neder van toepassing zijn, wat betreft schade door explosie van vullingen nader ook niet uitzondering echter van ontplofing van explosiemiddelen bestemd voor militair doeleinde, onverschillig of de explosie in of buiten het verzekerde complex is ontstaan.

2. Onder explosie wordt verstaan een plotseling opvallende krachtwaaier, voortvloeiende uit de afgifte van gasen of dampen om zich wil te zetten, zij het dat de gasen of dampen reeds voor de afgifte aanwezig waren, of eerst tijdens deze ontsteking ontstaan. In geval van explosie van gasen of dampen moet de brand van het vuur onmiddellijk voortvloeien uit de ontsteking, dat door het uitstromen van gas, damp of vloeistof een plotseling gelijk worden der vlammen, brand of brand kan voortvloeien.

3. Indien het explosiegevaar ook gedeeltelijk kan voortvloeien uit andere oorzaken, vallen onderpandende slechts onverschillig zijn, voorzover de schade door explosie niet voortvloeit uit op de andere oorzaken.

f. 70.000.--

N.V. DE CENTRALE ALG. VERZ. M.J.

voor zeventig duizend gulden.

Nemen nota en genoeg, dat met ingang van 1 Juli 1947 een gedeelte van ommegevoerde verzekerde opstellen is verhuurd aan de firma Johan "mschedé & Zonen te Haarlem, die deze ruimte zal gebruiken als opslagplaats van goederen ten dienste van haar bedrijf. Het vroegere kantoorlokaal wordt thans gebruikt als onderwijslokaal.

Overigens in alles onveranderd.

In verband met vorenstaande wordt de jaarpremie deze verzekering vanaf 1 Juli 1947 verhoogd en gebracht op 0,80 o/o, zodat jaarlijks door Verzekerde verschuldigd is, voor de eerste maal op 16 Mei 1948:

f. 70.000.-- à 0,80 o/o = f. 56.--

waarvoor wij S.M. SOUGET in rekening-courant zullen belasten.

Over de termijn van 1 Juli 1947 tot 16 Mei 1948 competeert ons een suppletie-premie ad $\frac{319}{365} \times 0,80 \text{ o/o} = 0,17479 \text{ o/o}$, waarvoor wij S.M. SOUGET in rekening-courant hebben belast.

Amsterdam, 22 Augustus 1947.

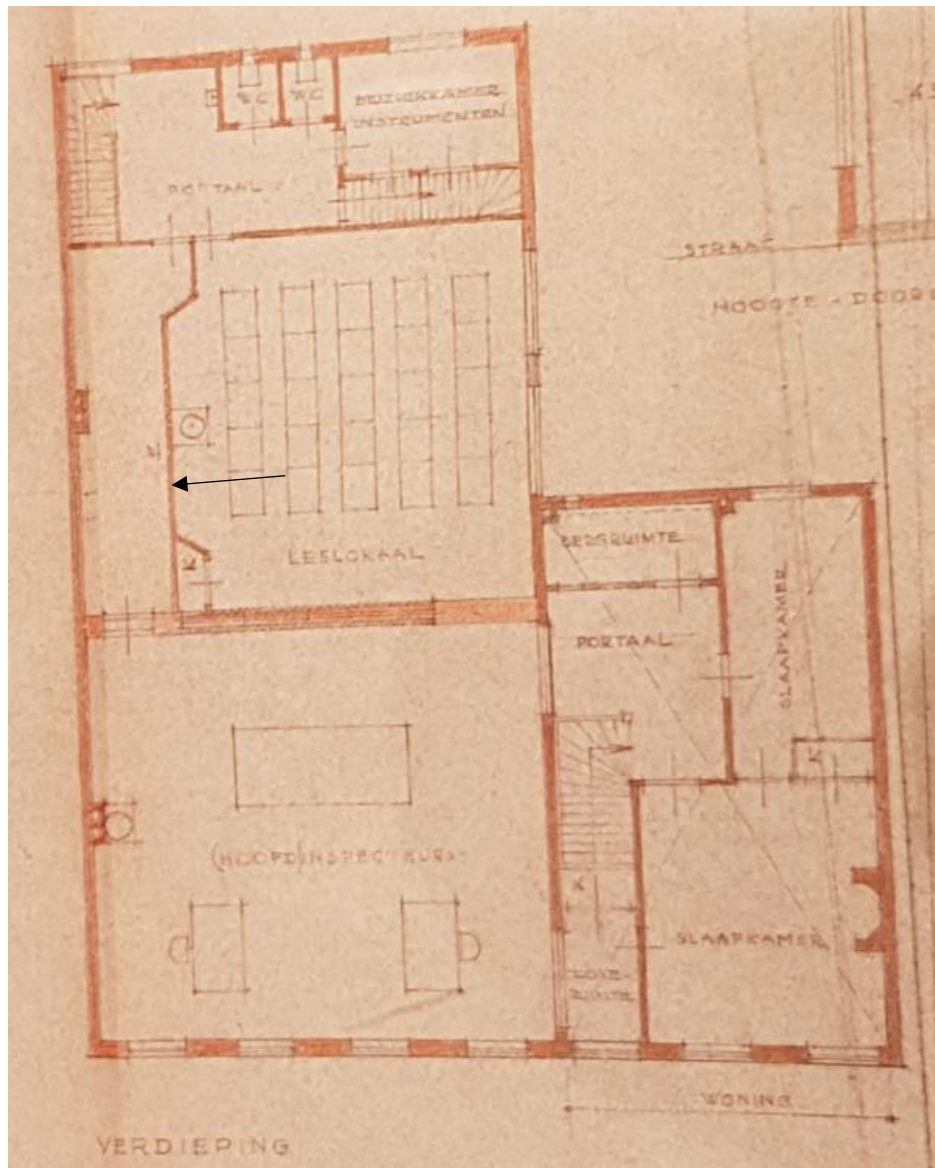
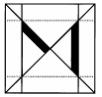
Premie: f. 70.000.-- à 0,17479% = f. 12,24

aan tekenkosten = 0,50

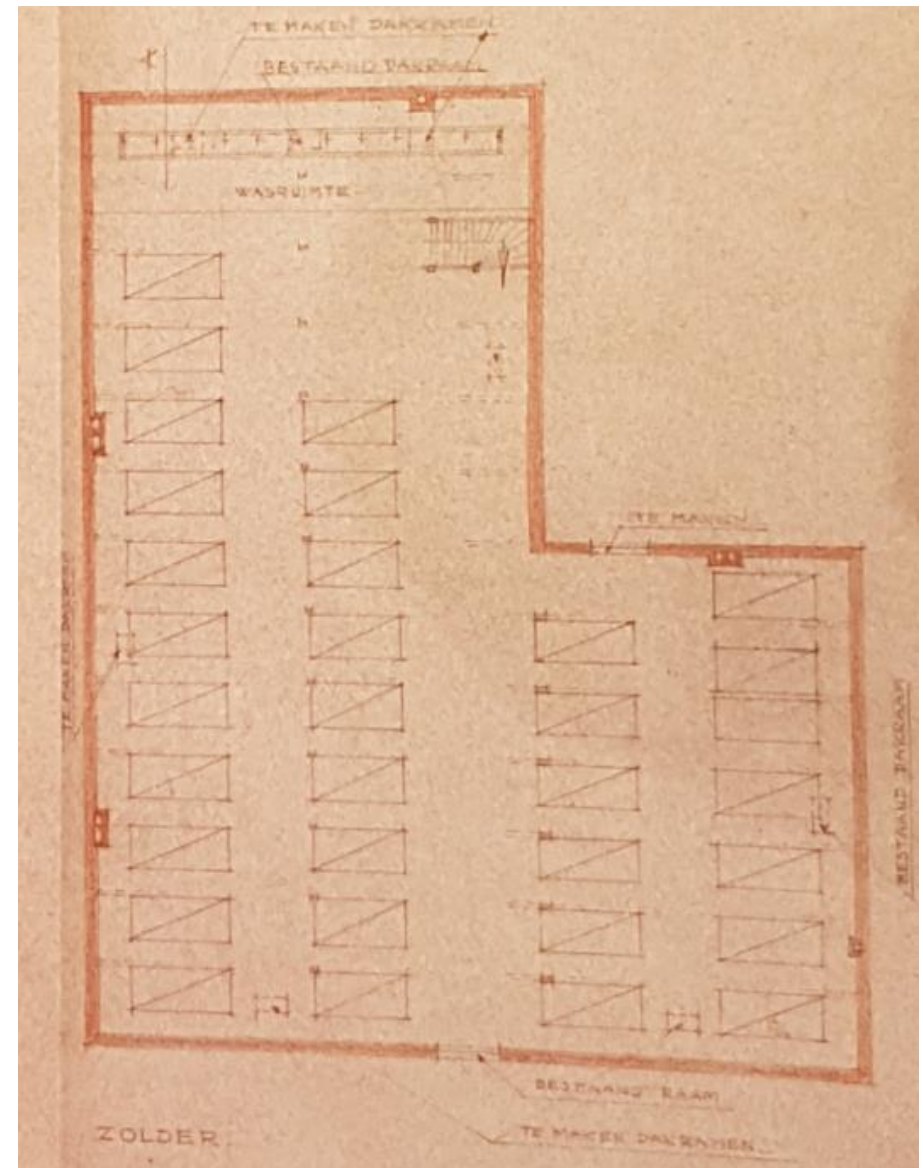
totaal f. 12,74

N.V. DE CENTRALE ALG. VERZ. M.J.

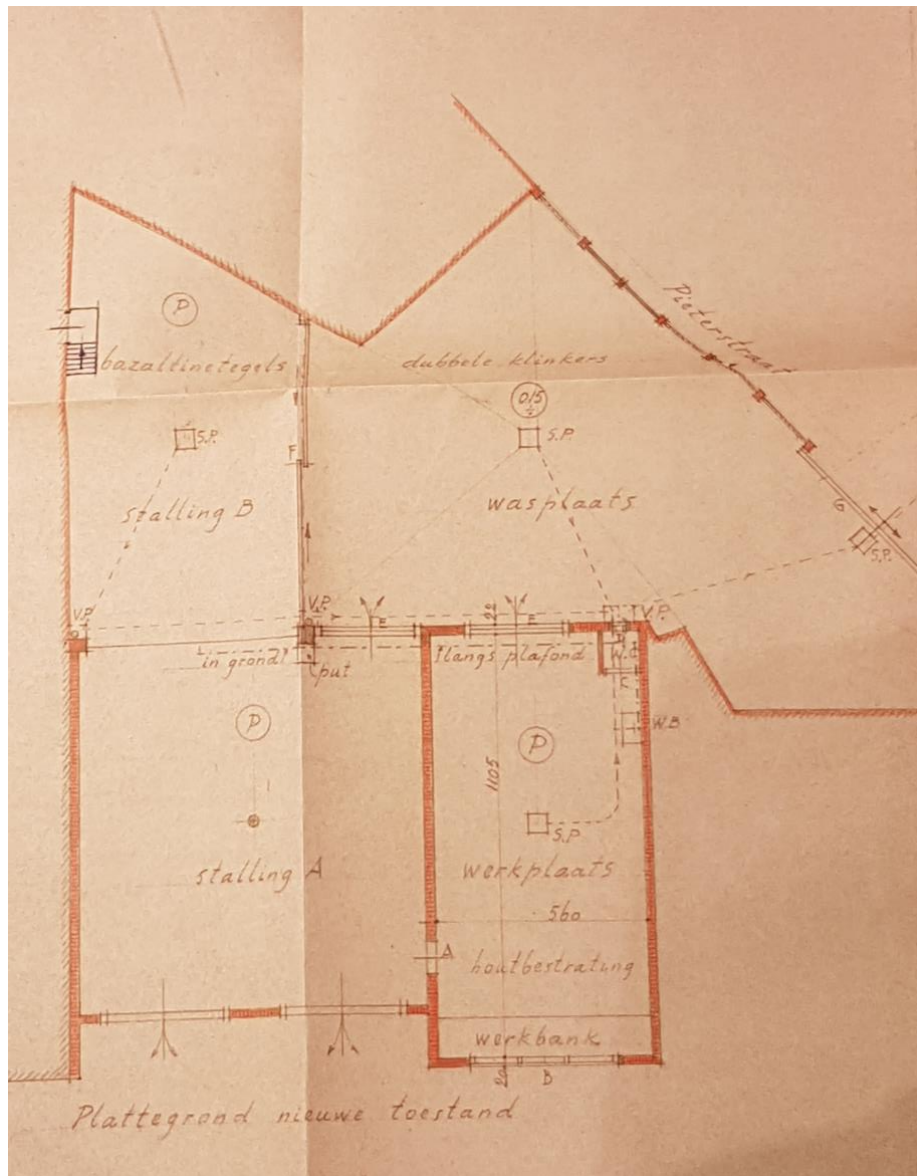
Polisblad voor de nieuwe brandverzekering van het pand van 17 juli 1946. NHA

Plattegrond verdieping, nieuwe toestand. Dienst Openbare Werken Haarlem, dienstjaar 1951, tekening 5-3-1951. NHA

Plattegrond zolderverdieping, nieuwe toestand. Dienst Openbare Werken Haarlem, dienstjaar 1951, tekening 5-3-1951. NHA

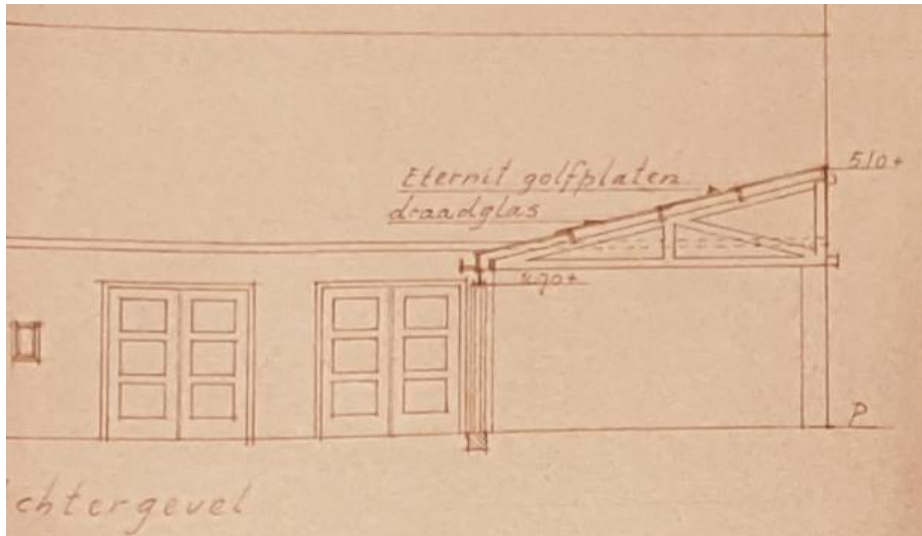
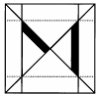
Hand-drawn architectural sketch of a building structure, likely a workshop or storage shed, with handwritten labels in Dutch and Russian.

Labels and Dimensions:

- uit slag met selwerk op plat gasbedrijf* (on a flat gas bed with slag and work)
- kaphout 6.5 x 16.5* (roof wood 6.5 x 16.5)
- 19 g. r. roeden* (19 g. r. rods)
- NP № 32*
- 2 NP № 24*
- NP № 14*
- NP № 14*
- NP № 20*
- NP № 14*

Signature: Каплан

Bouwhistorische verkenning Lange Wijngaardstraat 14 Haarlem II blad 37

Achtergevel en doorsnede met nieuw lessenaardak over nieuwe stalling politie achter Lange Wijngaardstraat 12, nieuwe toestand. Dienst Openbare Werken Haarlem, dienstjaar 1949. NHA

De wijzigingen die worden doorgevoerd door de gemeente ten behoeve van het politiebureau zijn beperkt. In de klaslokalen op de begane grond worden wat tussenwanden aangebracht en hierbij worden ook nieuwe stucplafonds gemaakt. Op de verdieping wordt in de grote achterzaal een wand geplaatst die niet tot de volledige hoogte van het vertrek reikt. Hierdoor wordt een gang afgescheiden van de grote ruimte die gaat fungeren als leslokaal. Op de zolder komt een wasgelegenheid en een reeks bedden te staan. De gemeente heeft ook de lage panden rechts van het gemeentegebouw verworven en verbouwd als garage/stalling en werkplaats van de (verkeers)politie. Hiervoor wordt op het erf achter nr. 12 ook een overkapping gemaakt onder een lessenaardak. Vanuit die stalling is een trapje met doorgang gemaakt naar de achtergang bij de voormalige mikwe van het gemeentegebouw.

De Lange Wijngaardstraat 16 en 14 gezien naar het noorden in 1951. De Verkeerspolitie heeft dan getuige het bordje naast de linker deur reeds zijn intrek in het pand genomen. De gele pijl wijst naar het stallings- en werkplaatsgebouw van de politie. NL-HlmNHA_54034334

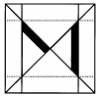
Zicht in de Lange Wijngaardstraat naar het zuidwesten in 1958. Het busje staat voor het onderzochte pand, waar dan volgens een uithangbordje de Verkeerspolitie is gehuisvest. Op de voorgrond rechts is de stalling van de politie deels zichtbaar. NL-HlmNHA_54032671

Lange Wijngaardstraat 8-14. De nrs. 8-12 op de voorgrond dienden als werkplaats en stalling voor de verkeerspolitie. Foto G.J. Dukker, okt 1967. Beeldbank RCE nr. 114.271

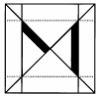
Zicht in de Lange Wijngaardstraat naar het zuidwesten in 1970. Rechts de hoge gevel van het onderzochte pand, waar dan volgens een uithangbordje nog altijd de Verkeerspolitie is gehuisvest. NL-HlmNHA_54032821

De pui van Lange Wijngaardstraat 16 (café Plok) met rechts op de achtergrond de linker hoek van Lange Wijngaardstraat 14. Foto E.J. Meertens 1981 NL-HlmNHA_54011570

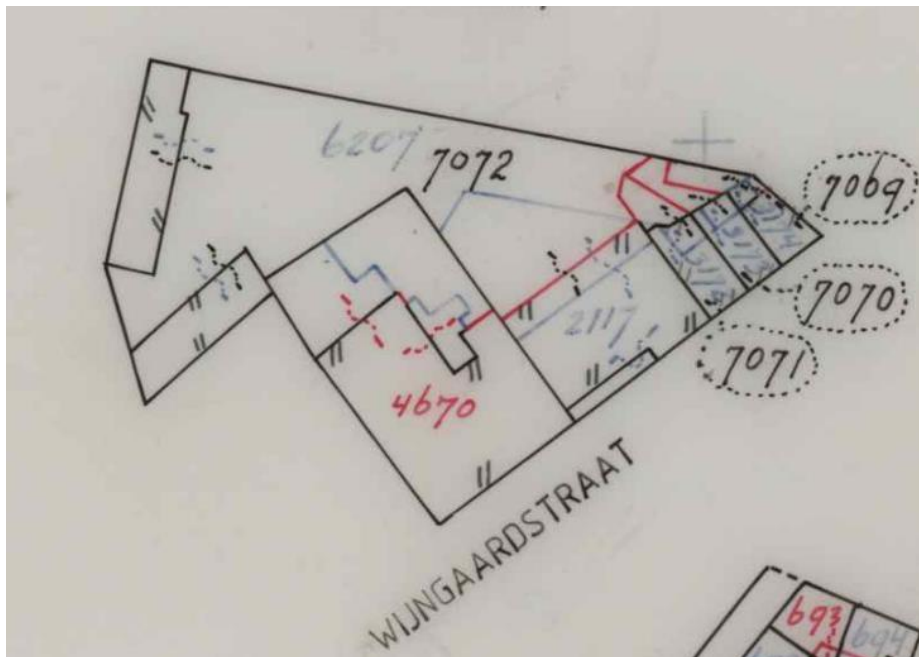

Lange Wijngaardstraat 16 en het inmiddels al enige jaren gekraakte Lange Wijngaardstraat 14. Foto Jos Fielmich 8-12-2004 NL-HlmNHA_JosF20041208_283

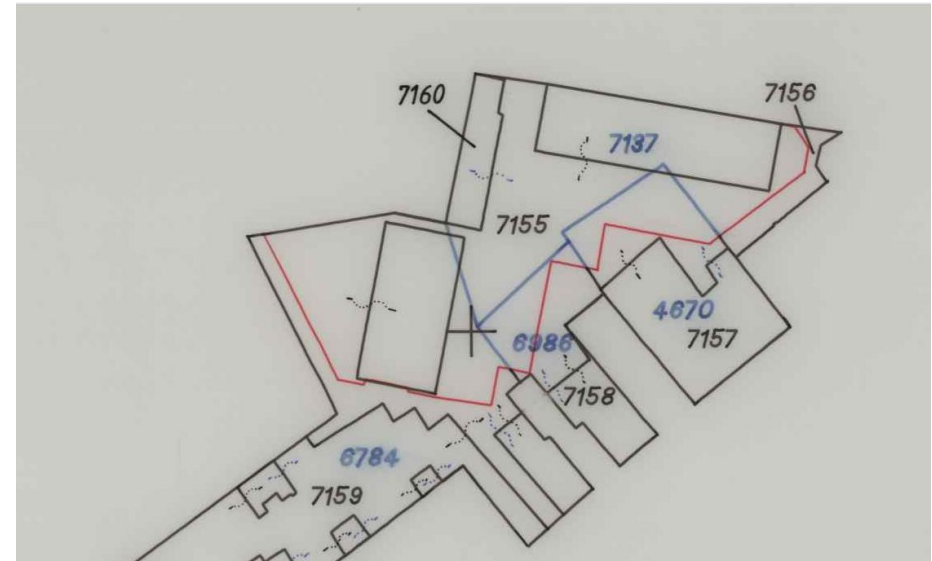

In de loop van de jaren 70 verhuist de politie naar een andere locatie. Een kans op sloop of herbestemming is verkeken als zich in het gebouw krakers vestigen. De krakers weten zich sindsdien te handhaven en proberen meerdere malen om het pand te verwerven. Begin jaren 90 worden de achterbouwen met onder meer de voormalige mikwe achter het rechter deel van het pand gesloopt ten behoeve van de bouw van een parkeerkelder. Het pand krijgt het nieuwe kadastrale nummer C 4670. In 1994 worden de nieuwe grenzen van de achtererven vastgesteld. C 4670 wordt dan gewijzigd in perceel C 7157.

Verwaarlozing is sindsdien onontkoombaar gebleken, de bewoners komen en gaan en met name in de voormalige secretarie en vroegere school zijn door de bewoners overigens meestal reversibele ingrepen gedaan, zoals videconstructies met trappen.

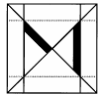
Kadastrale hulpkaart 1991. Bij het nieuw genummerde perceel C 4670 is in blauwe lijnen de contour van de toen gesloopte achterbouwen aangeduid. In rood de nieuwe gevel. Digitaal archief Kadaster.

Kadastrale hulpkaart 1994. Bij het nieuw genummerde perceel C 4670 is in rood de nieuwe perceelsgrens aan de achterzijde getekend. Digitaal archief Kadaster.

Een in de grote voorzaal gedurende de krakersperiode aangebrachte wand en balklaag.

3.5 JOODSE GEMEENTE IN HAARLEM¹⁰

Sprake van Joods leven in Haarlem was er al – zij het sporadisch – vanaf de Middeleeuwen. Van de eerste echte Joodse vestiging is eigenlijk pas sprake vanaf 1605, toen de Sefardische Abraham en Isaac Franco zich tot het stadsbestuur wendden met de vraag of hun familie in Haarlem mocht wonen en daar hun godsdienst mochten belijden. Ze kregen toestemming, er mocht een ritueel slachter worden aangesteld en een eigen begraafplaats worden ingericht. Een eeuw later, in 1705, kreeg de Askenazische Isaac Israëls het poorterschap. Hij en zijn gezin vormde het eerste bekende Joodse gezin in Haarlem.

In 1742 kwam er een Joodse school in Haarlem, geopend door Samson Abrahams uit Hamburg. In 1756 werd de eerste synagoge van Haarlem gewijd, dit door de schoonzoon van Isaac Israëls, Israël Isaacs. Deze synagoge stond in de Zoetestraat en was niet meer dan een ruimte voor godsdienstvieringen in een woonhuis. Een echte synagoge werd geopend in 1765 aan de Begijnhof – aan de kant van het Goudsmitspleintje. Deze synagoge – de bovenverdieping van een woonhuis – deed dienst van 1765 tot 1840.

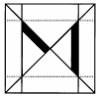
In 1780 kreeg de Joodse gemeenschap in Haarlem de beschikking over een begraafplaats – aan het Bolwerk. Deze begraafplaats bleef in gebruik tot 1833 en bestond tot 1960, toen werd de begraafplaats volgens de geldende voorschriften geruimd en de stoffelijke overschotten werden herbegraven op de Joodse begraafplaats aan de Amsterdamse Vaart. In de periode tussen 1832 en 1915 werden Joodse overledenen begraven op een gedeelte van de Algemene

Begraafplaats aan de Kleverlaan in Haarlem. In 1877 werd de aparte Joodse Begraafplaats aan de Amsterdamse Vaart in gebruik genomen.

In 1766 werd door het bestuur van Haarlem Simon Boas aangesteld om de Joodse gemeente in Haarlem te organiseren. Hij mocht de parnassijns, bestuurders van de synagoge, benoemen en ook de armenzorg opzetten. De armenzorg is tijdenlang vanuit de “kerken” georganiseerd geweest. Er was dus Katholieke armenzorg, Hervormde armenzorg, Gereformeerde armenzorg en dus ook Joodse armenzorg. Boas was met dit werk bezig tot 1774. Hij nam ontslag toen zijn werk was voltooid. In de jaren erna waren er veelvuldig conflicten binnen de Joodse gemeente. In 1794 was het zelfs nodig om een commissaris van politie aan te stellen die de orde moest handhaven. Dit hielp ook niet en de stad Haarlem sloot in 1804 na ongeregelde tijden de synagoge.

De economische situatie van de Joodse bevolking in Haarlem was niet goed. In 1819 toen de stad als geheel er nog niet florissant bijstond, was een kwart van de Joodse inwoners aangewezen op steun, en alleen met de hulp van het stadsbestuur kon een armenschool worden gesticht. Vanaf 1856 was deze school gevestigd aan de Lange Wijngaardstraat en er zaten doorgaans zo'n 70 leerlingen op deze school. Verder heeft de Koning, het stadsbestuur en de provincie het mede mogelijk gemaakt dat er een grotere synagoge kwam aan de Lange Begijnenstraat. Deze sjoel werd ingewijd op 14 juni 1841 en werd in 1896 uitgebreid, waarbij ook twee markante torens werden toegevoegd. Deze synagoge bleef tot 1943 in gebruik, toen nam de naast de synagoge gevestigde drukker

¹⁰ <https://www.joodsamsterdam.nl/haarlem/>

Joh Enschedé het pand in gebruik als papieropslag. Na de oorlog was er geen sprake van dat Enschedé dit pand zou teruggeven en er werd eindelijk onderhandeld. Uiteindelijk kwam er voor de gedecimeerde Joodse gemeenschap van Haarlem een geldbedrag waarmee de villa in het Kenaupark werd aangeschaft, die nu nog steeds als synagoge dienst doet.

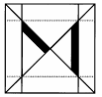
De synagoge aan de Lange Begijnestraat met de bij een uitbreiding in 1896 toegevoegde torens. NHA

Het einde van de 19e en het begin van de 20e eeuw was een bloeitijd binnen het Haarlemse Jodendom. Dit was vooral te danken aan rabbijn Simon Ph. de Vries, een zeer actief rabbijn en auteur van het bekende boek *“Joodse Riten en Symbolen”*. Hij was een groot voorstander van het zionisme, samen met de opperrabbijn van Amsterdam, Dünner.

In deze periode ontstonden er in Haarlem ook een aantal sociale instellingen, waaronder in 1904 de jongerenbeweging Sjevet Achiem, in 1907 de culturele vereniging Onderling Genoegen, in 1907 de zionistische jeugdbeweging Macbi, in 1910 de vereniging JOIJ (Jeugd, Oefening, IJver), in 1906 de vrouwenvereniging Bigdee Kodesj en afdelingen van Alliance Israélite Universelle, de Nederlandse Zionisten Bond, de Mizrachie en dergelijke.

In het Sint Elisabeth Gasthuis kwam er op 23 december 1930 een Joodse vleugel, ten gevolge van de financiële steun en laatste wilsbeschikking van Mozes Joles. Deze vleugel, met meestal maar een vijftal patiënten, heeft bestaan tot in de Tweede Wereldoorlog en werd het Joles ziekenhuis genoemd. Tijdens de bezetting zijn de patiënten gedeporteerd en werd deze vleugel afgebroken.

In 1936 werd Haarlem de residentie van het opperrabbinaat van Noord Holland. De groei van het aantal Joodse inwoners van Haarlem en omgeving werd mede veroorzaakt door de Duits-Joodse vluchtelingen. In mei 1938 waren er al 180 in Haarlem. Vlak voor de Duitse inval telde Haarlem 1800 Joden. Het grootste deel was arm, slechts 97 van hen hadden een jaarinkomen van meer dan 1000 gulden en slechts een persoon verdiende op jaarbasis 500.000 gulden.

De bezetting

De maatregelen gedurende de bezetting kwamen in Haarlem snel, want de Duitsers gelastten de niet-Nederlanders om te vertrekken uit het kustgebied. De Joodse vluchtelingen verlieten daarop Haarlem. De Februaristaking legde in Haarlem twee bedrijven plat, de Duitsers stelden daarop een NSB'er, Plekker, aan als burgemeester. Plekker hield van aanpakken en in maart 1941 was Haarlem de eerste stad in Nederland waar de volgende maatregelen al werden doorgevoerd: Joden mogen geen openbare plaatsen bezoeken; Joden mogen niet naar Haarlem verhuizen en Haarlemse Joden mogen niet binnen de stad verhuizen.

Daarna hield Haarlem gelijke tred met de maatregelen in Nederland en in september 1941 werden de Joodse kinderen uit het onderwijs verwijderd en werd in Haarlem een Joodse lagere school en een Joods lyceum opgericht. Deze scholen hebben in ieder geval bestaan tot februari 1943.

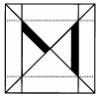
Eind 1941 kwam er in Haarlem een afdeling van de Joodse Raad. Begin 1942 werden de anti-Joodse maatregelen opgevoerd en kregen 35 mensen een oproep voor een werkkamp. De deportaties begonnen op 23 augustus 1942 toen de meeste Joden jonger dan 60 een oproep kregen voor de Arbeitseinsatz. Op 25 augustus kwamen er slechts 100 mensen naar de school aan de Westergracht en daarop volgend werd er een razzia gehouden waardoor er op die dag 170 Joodse Haarlemmers gedeporteerd werden.

Op 30 januari 1943 werd een Duitse soldaat in Haarlem doodgeschoten. Als repressie werden de volgende dag 100 gijzelaars opgepakt, waaronder opperrabbin Philip Frank; Barend J. Chapon, de voorzitter van de Joodse gemeente en Herbert Drilsma, gemeenteraadslid en secretaris van de Haarlemse afdeling van de

Joodse Raad. Van de 100 gijzelaars werden er 10 op 2 februari gefusilleerd waaronder voornoemde Joodse Haarlemmers.

Herbert Otto Drilsma, raadslid en secretaris van de Joodse Raad werd met Barend Chapon gefusilleerd in de duinen van Bloemendaal op 2 februari 1943.
<https://www.openjoodsehuizen.nl/nl/page/734/lange-begijnestraat-9-voormalige-haarlemse-synagoge-de-toneelschuur>

Opperrabbijn Frank dwong veel respect af. Hij was slechts 32 jaar maar voerde in zijn laatste nacht zelfs gesprekken met de verantwoordelijke SD-er, Willy Lages. Tegen de medegevangenen zei Frank: *“Ze (de Duitsers) zijn zo klein; ze kunnen ons Joden niets doen, alleen afmaken en och, het Jodendom zal het fascisme wel weer overleven, zoals de geschiedenis zoveel voorbeelden heeft. We staan geestelijk zo ver boven hen, we moeten dit maar verdragen en ik persoonlijk als rabbijn hoor bij mijn mensen, ik moet hen steunen en sterk maken voor hun komend lijden”*.

De rest van de Joodse bevolking van Haarlem, Heemstede, Bloemendaal, Aerdenhout en Voorschoten werd gedeporteerd in februari, maart en april 1943. Dat betrof 619 mensen.

Herinneringsplaquette van de Joodse gemeente en synagoge op de plaats waar de oude synagoge aan de Lange Begijnestraat stond. Foto B. van Bohemen /NIOD

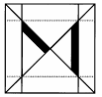
Opperrabbijn Philip Frank (Hilversum 9-8-1910 – Bloemendaal 2-2-1943). Coll: Joods Historisch Museum

Na de oorlog

Na de oorlog vestigden zich weer Joden in Haarlem, Heemstede, Aerdenhout en Bloemendaal. In 1945 werden weer diensten gehouden in de kantoren van de Joodse gemeente aan de Lange Wijngaardstraat. Op 18 december 1949 werd de synagoge in het Kenaupark 7 ingewijd.

De Joodse begraafplaats aan de Amsterdamse Vaart werd gerestaureerd (de Duitsers hadden hem gebruikt als machinegeweerstelling). Het Joles-ziekenhuis werd verkocht aan de gemeente Haarlem en van de opbrengst werd in 1957 het Joodse bejaardenhuis Beet Joles in Haifa gesticht.

Bron: Pinkas, de geschiedenis van de Joodse beweging in Nederland

3.6 DE ARCHITECT D.E.L. VAN DEN AREND

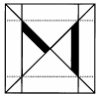
Over zowel D.E.L. van den Arend als zijn vader Jacob Ernst van den Arend (1819-1895) is weinig bekend behoudens enkele werken die ze hebben gerealiseerd. Zijn vader was gemeentearchitect en verantwoordelijk voor ontwerpen van het Stedelijk Gymnasium Haarlem (1863), de Hogere Burgerschool (1864) en het hoofdgebouw van het voormalige Sint Elisabethgasthuis (1871-73). Invloeden van zijn sterk classicistisch getinte architectuur vinden we ook terug in onder meer het jongere gemeentegebouw van D.E.L. van den Arend.

Stedelijk gymnasium te Haarlem in 2004. Foto Tasja. Wikipedia.

Voorgevel van het hoofdgebouw van het voormalige Sint Elisabethgasthuis in Haarlem van J.E. van den Arend uit 1871-73. Wikipedia.

Het oudste bekende werk van D.E.L. van den Arend is de kerk van Evangelische Broedergemeente (Hernhutters) aan de Parklaan 34 in Haarlem. Van den Arend ontwierp in 1876 de kerk in eclectische stijl met zware stucversieringen in de voorgevel gebaseerd op middeleeuwse en klassieke vormen binnen een classicistische lijstgevelvorm.

Uit 1880 is een ontwerp van hem bekend van een landhuis van het landgoed Vaart en Duin in Overveen. Het is een eveneens grotendeels in classicistische vormen, gecombineerd met rustieke elementen uitgevoerd gebouw.

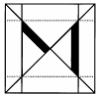
In 1889-1890 kwam de in eclectische trant gebouwde vrijstaande villa Florapark 9 tot stand. De villa, gelegen aan de zuidzijde van het Florapark, is ontworpen door de architect D.E.L. van den Arend in opdracht van mr. George Conrad Everwijn de Lange, secretaris van de Haarlemmermeerpolder. De vensters met hun klassieke zware stucomlijstingen vertonen overeenkomst met de vensters van het in dezelfde periode ontworpen joodse gemeentegebouw.

In het Noord Hollands Archief liggen stukken waaruit blijkt dat de architecten D.E.L. van den Arend en J.A.G. van der Steur te Haarlem optreden als concessionarissen van de elektrische tramweg Haarlem-Zandvoort betreffende het leggen van een tramweg in 1898.

Een laat werk van Van den Arend betreft de klokhuisstoren in Haarlem. Deze toren aan het Klokhuisplein 1 is in opdracht van de drukkersfirma Enschedé in 1918 gebouwd naar ontwerp van de architect D.E.L. van den Arend. De toren is een reconstructie van de 15de-eeuwse klokhuisstoren die op ongeveer dezelfde locatie stond en in 1804 is afgebroken.

Voorgevel van de zaalkerk van de Evangelische Broedergemeente. Foto Gerard Dukker maart 1974. Beeldbank RCE

Korte Zijlweg 12, Huize Vaart en Duin Overveen, architect D.E.L. van den Arend ontwerp 1880. Situatie in 1911. De achterbouw is in 1903 uitgebreid naar ontwerp van S. Roog. <http://www.onsbloemendaal.nl/component/tags/tag/architect-d-e-l-van-den-arend>

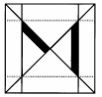
De villa Florapark 9. Foto G.J. Dukker maart 1974. Beeldbank RCE

Klokhuisstoren. Foto G.J. Dukker 1964. Beeldbank RCE

4: BOUWHISTORISCHE BESCHRIJVING

4 BOUWHISTORISCHE BESCHRIJVING

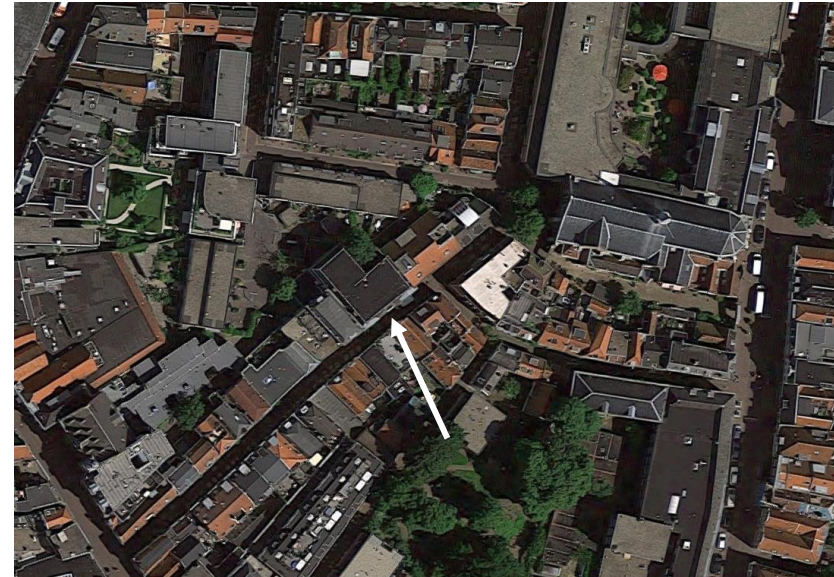
In dit hoofdstuk wordt de historische bouwsubstantie van het pand besproken. Daarbij worden tevens de bouwhistorische bijzonderheden verkend en geanalyseerd. De eerste paragrafen gaan in op de situering, de plattegrond en opbouw, daarna wordt ingezoomd op de afzonderlijke bouwdelen en gevels en de constructies. De bijzonderheden van het interieur worden behandeld vanaf paragraaf 4.5.

4.1 SITUERING

Het perceel ligt in het noordelijke deel van de middeleeuwse stad, in een gebied dat heeft behoord tot het kloosterterrein van de Commanderie van Sint Jan. Dit gebied ligt tussen twee noord-zuid verlopende straten, te weten de Kruisstraat aan de westzijde en de Jansstraat aan de oostzijde. Aan de noordzijde wordt de grens van dit gebied gevormd door de Ridderstraat.

De Lange Wijngaardstraat, waaraan het onderzochte object is gelegen, betreft een vanuit het Schapenplein westelijk van de Janskerk in zuidwestelijke richting naar de Smedestraat verlopend smalle straat.

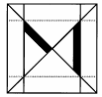
Het pand met zijn opvallend hoge gevel is gelegen in de noordwestelijke gevelwand met aaneengesloten bebouwing van deze straat. Rechts van het pand sluit een langgerekt éénlaags gebouw aan (nrs. 8-12) en links een pand dat vrijwel even hoog is als Lange Wijngaardstraat 14 (nr. 16). Achter het pand is een kleine achterplaats aanwezig.

Lange Wijngaardstraat en omgeving op de satelietfoto van Google Earth. De witte pijl wijst naar het pand.

Uitsnede van de perceelskaart van Lange Wijngaardstraat en omgeving. In rood gemarkeerd het onderzochte pand. BAGviewer.

4.2 HOOFDVORM, DAKVORM EN OPBOUW

Het pand heeft in hoofdlijn een L-vormige plattegrond, met een tweelaags vleugel langs de straatzijde en een tweelaags vleugel links achter het voorste gedeelte. Rechts achter de voorste vleugel is een kleine, lage uitbouw. Het pand heeft een omlopend, afgeplat schilddak, dat bij het minder diepe rechter deel aan de achterzijde aansluit op een afgeplatte topgevel. De dakschilden zijn gedekt met gesmoorde kruispannen, het plat is gedekt met bitumen. Op het voorste dakschild bevindt zich in het midden een houten dakkapel met klauwstukken en een gebogen fronton met een plat dak. De dakkapel heeft een venster met middenstijl en enkelruits draairamen. Verspreid over de dakvlakken zijn enkele dakramen aanwezig, deels oorspronkelijk en deels uit latere perioden (onder meer verbouwing uit 1951). De éénlaags aanbouw rechts achter heeft een plat dak met bitumen.

Luchtfoto van Lange Wijngaardstraat 14. Foto Maarten van de Biezen Holland Luchtfoto. NHA

4.3 GEVELS

De voorgevel is gemetseld in een bruin/rode handvorm baksteen met een formaat van 20,5-21,5 x 10-10,5 x 4-4,5 cm, 10 lagen meten 48,5cm. Dit bij een als pronkgevel bestemde straatgevel behorende metselwerk is uitgevoerd in kruisverband met een gesneden voeg. De overige zichtbare gevels zijn opgetrokken in een machinale baksteen in Waalformaat, ook gemetseld in kruisverband.

4.3.1 Voorgevel

De voorgevel is opgezet als een lijstgevel met zeven vensterassen, waarvan de twee linker- en twee rechter vensterassen zijn ondergebracht in risalieten (licht naar voren springende geveldelen). Deze risalieten zijn beide boven de kroonlijst bekroond door een houten, met zink afgedekt fronton. De ingangen bevinden zich (gezien van links naar rechts) in de eerste, vijfde en zevende vensteras en zijn voorzien van houten omlijstingen met 'sluitstenen', houten paneeldeuren en enkelruits bovenlichten. De plint is uitgevoerd in grote hardstenen platen en de ingangen hebben hardstenen stoepen met twee treden. Verder hebben zij hardstenen onderdorpels en neuten. Alle vensters zijn voorzien van houten kozijnen, geprofileerde houten omlijstingen met houten 'sluitstenen', houten lekdorpels en 8-ruits schuiframen. De vensters van de tweede bouwlaag hebben gepleisterde decoraties met diamantkoppen en triglifien onder de lekdorpels. De gevelbeëindiging bestaat uit een gepleisterd hoofdgestel met geprofileerde lijsten en triglifien en een houten geprofileerde kroonlijst.

Onder het meest linkse venster op de begane grond is een gevelsteen met de tekst: 'DE EERSTE STEEN GELEGD / DOOR / P^H L. KONIJN. / VOORZITTER / VAN DEN KERKERAAD DER NED: / ISR:

GEMEENTE TE HAARLEM / 11 ELLOEL 5647 / 31 AUG. 1887'. Tussen de tweede en de derde vensteras bevindt zich op de begane grond een ijzeren arm van een voormalige gaslantaarn. Onder het venster in de vierde gevelas is in de plint een doorgang met ijzeren luiken van de toegang tot de kelder aanwezig.

Zicht langs de voorgevel.

De rechter voordeur.

De rechter bovenhoek van de voorgevel en aansluitende zijgevel.

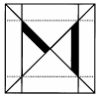
Middendeel voorgevel met dakkapel.

De rechter bovenhoek van de voorgevel.

Bovenbouw van de voorgevel.

De linker voordeur en aansluitende vensters van de voorgevel.

Linker venster op verdieping voorgevel.

Decoratie onder de verdiepingvensters.

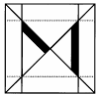
Eerste steen.

Hardstenen trapje voor de rechter voordeur.

Stalen kelderluiken.

4.3.2 Zijgevels

De rechter zijgevel van het rechter deel steekt boven het buurpand uit en is een blinde muur in machinale baksteen in kruisverband met snijvoegen.

De rechter zijgevel van het diepere linker deel is ook opgetrokken in machinale baksteen in kruisverband met snijvoegen en heeft zowel op de begane grond als de verdieping in het linker deel van de gevel twee grote vensters onder strekken. Deze vensters hebben tweelichtkozijnen met twee 8-ruits schuiframen en een houten lekdorpel. De eerste bouwlaag heeft uiterst rechts een gepleisterde strook. Links daarvan is het baksteenwerk grijs geverfd. De linker zijgevel is door aansluiting van het hoge buurpand alleen in de achterbouw op de verdieping deels zichtbaar en ook gemetseld in machinale baksteen. Dit deel is blind uitgevoerd.

Rechter zijgevel voorbouw.

De rechter hoek van de voorgevel en zijgevel.

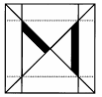
De zijgevel van de achterbouw

Tweelichtvensters van de zijgevel van de achterbouw.

Tweelichtvenster.

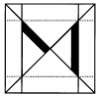
Achtergevel achterbouw.

4.3.3 Achtergevels

De achtergevel van het ondiepere rechter deel is uitgevoerd in machinale baksteen in kruisverband met knipvoegen en heeft een trasraam met rollaag. De gevelbeëindiging bestaat uit een houten boeiboord.

De achtergevel heeft op de eerste laag rechts een venster onder een strek met een T-schuifraam en links een stenen uitbouw (voormalige keukenuitbouw). Op de verdieping zijn rechts drie kleine enkelruits raampjes (met steens strekken) en daarboven een venster met 4-ruits schuifraam aanwezig. Aan de linkerzijde, boven de uitbouw, is een venster aanwezig onder een strek met in het oude kozijn een vernieuwde invulling. De uitbouw heeft een met houten delen beklede achtergevel. In de naar de binnenplaats gekeerde gemetselde gevel is rechts een deur met 4-ruits raam en een zijlicht met een 4-ruits draairaam aanwezig. Tegen de achterzijde van deze lage aanbouw sloot vroeger een gang met badhuis aan.

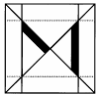
De achtergevel van het diepere linker deel heeft links een dubbele 2-ruits tuindeur met enkelruits bovenlicht, in het midden twee kleine vensters onder strekken met enkelruits raampjes en rechts een (afgeplate) deur met enkelruits bovenlicht. De tweede bouwlaag heeft links en rechts een venster onder strek met een 8-ruits schuifraam en in het midden twee kleine vensters met enkelruits raampjes. Deze gevel sluit af met een eenvoudig boeibord.

Achtergevel voorbouw

Achtergevel achterbouw/linker deel

Deur rechts in achtergevel achterbouw.

4.4 CONSTRUCTIEVE ELEMENTEN

4.4.1 Kapconstructie

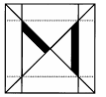
De zolder, die is voorzien van een afgeplat schilddak, heeft een authentieke vurenhouten kapconstructie met houten toognagels en beschot. In het voorste deel bestaat de constructie uit dekbalkjukken met halverwege een tussenstijl met schoren naar de dekbalk. In het smallere linker achterdeel waren vanwege een geringere breedte bij de dekbalkjukken geen tussenstijlen nodig. Tegen de jukstijlen zijn op klossen gordingen bevestigd met daarop verticaal dakbeschot. Het plat (licht hellend uitgevoerd) bestaat uit beschot op deels in de dekbalken ingelaten balken.

4.4.2 Vloerconstructies

De verdiepingsvloer en zoldervloer hebben een constructie bestaande uit een enkelvoudige balklagen met daarop grenen vloerdelen. Door de aanwezigheid van historische en jongere stucplafonds zijn de balken niet zichtbaar.

4.4.3 Kelder

Onder het pand is een kelder aanwezig die zich bevindt onder het rechter deel aan de voorzijde met een luiktoegang aan de straatzijde. De kelder is voorzien van kruisgewelven met een vrijstaande pijler (zestiende- of zeventiende-eeuws) en een vermoedelijk later onder de gewelven links van de pijler aangebrachte steunboog. Het diepere rechthoekige deel links achter heeft een enkelvoudige balklaag met vloerdelen als plafond.

Zolder rechter deel naar achteren gezien.

Zolder linkerdeel achterbouw naar achteren gezien.

Zolder linker deel in voorbouw naar achteren gezien.

Zolder linker deel naar voren gezien.

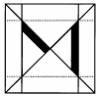
Kelder, linker helft naar achteren gezien.

Kelder, vrijstaande pijler in rechter deel.

Kelder, achterbouw met balkenplafond.

Kelder, trap onder voorgevel.

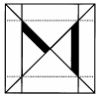
4.5 INTERIEUR

4.5.1 Begane grond

Het pand heeft drie ingangen, waarvan twee met trappenhuisen naar de verdiepingen. De middelste ingang leidt via de brede hoofdtrap naar de bovenzalen. De trap heeft houten leuning met ijzeren sierspijlen. De zalen zijn ook te bereiken via de linker ingang van het pand, die door een lange gang langs de linker zijgevel is verbonden met een trappenhuis achter in het pand. Deze gang is voorzien van een historische tegelvloer (dubbel hardgebakken tegels, achthoekige gele tegels en kleine grijze ruitvormige tegels op de afgeschuinde hoeken van de achthoekige tegels) met witmarmeren plinten en witmarmeren onderdorpels bij de deuren. De tocht pui en de gestuukte lambrisering dateren van de naoorlogse verbouwing. In de gang bevinden zich een drietal doorgangen naar de naast gelegen ruimten. Twee hiervan betreffen oorspronkelijke deuren met geprofileerde kozijnen en paneeldeuren. De andere dateert uit de naoorlogse verbouwing. Ook de sobere stucplafonds met platte randlijsten behoren tot deze verbouwing. De trap met tussenbordes en bovenkward naar de bovenzalen is voorzien van een gedecoreerde trappaal (neorenaissance met een candelaberzuilvorm) met onder andere acanthusmotieven, canelures en een bekroning in de vorm van een kapiteel met knop. De balustrade heeft gietijzeren gedecoreerde balusters en geprofileerde handlijsten.

De gang hoekt achter de trap om. De tegelvloer is hier doorgezet. Deze dwarsgang geeft toegang tot een drietal tegen de achtergevel geplaatste toiletten en een groter vertrek (keukentje?) rechts achterin. De toiletten hebben gekoppelde geprofileerde deurkozijnen en paneeldeuren. Omhoekend geplaatst heeft de achter-ruimte een dito kozijn met paneel deur.

De voormalige klaslokalen die via deze lange gang bereikt konden worden zijn bij de verbouwing na de Tweede Wereldoorlog opgedeeld middels

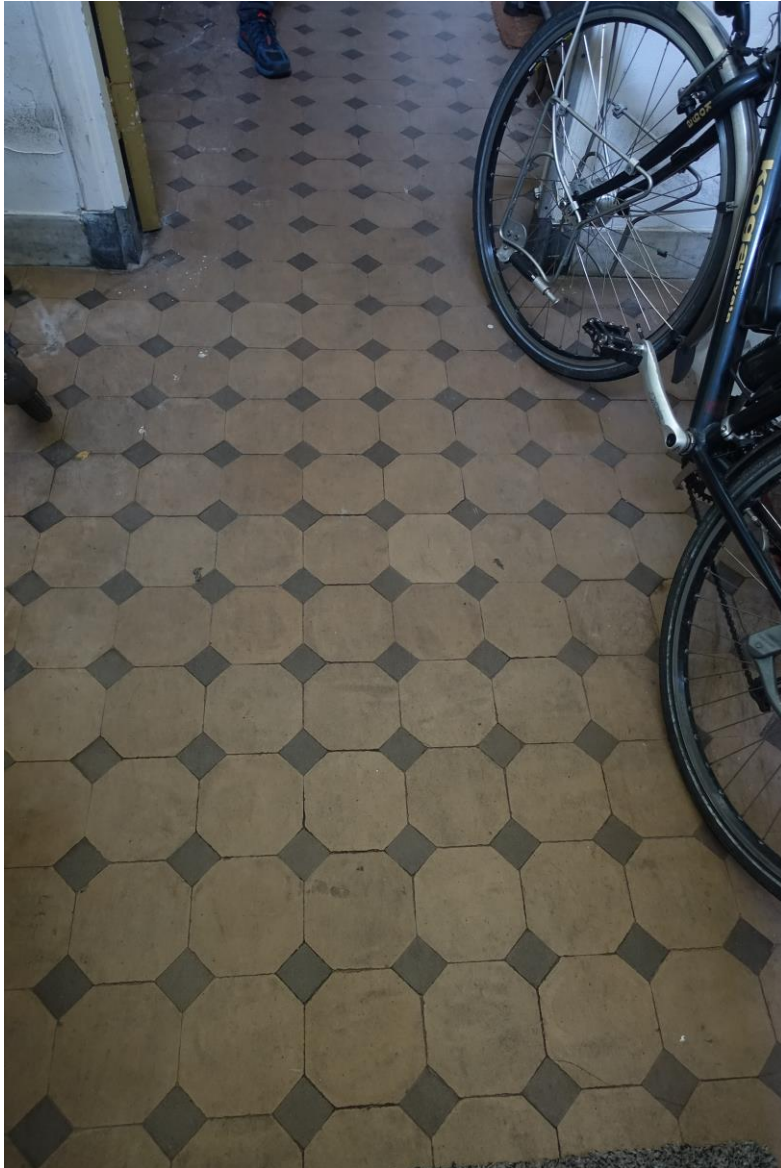
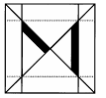
halfsteens wandjes met marmerstuclambisering en sobere kozijnen met stompe deuren. De ruimten hebben sobere stucplafonds met vlakke perklijsten. In oorsprong waren er twee grote lokalen, gescheiden door een houten wand met pilasters en kroonlijsten. De pilasters scheiden in de bovenrand een reeks enkelruits bovenlichten. Op de hoeken zitten doorgangen. Deze wand is nog grotendeels gespaard gebleven. De invullingen van de wand onder de bovenlichten zijn deels gewijzigd en afgeplaat.

De rechter ingang in de voorgevel gaf toegang tot de conciërgewoning en tot het badhuis aan de achterzijde, dat is afgebroken. Deze ingang sluit aan de binnenzijde aan op een originele portiek met arduinvloer en in handvormsteen gemetselde zijwanden in kruisverband met snijvoegen. Het plafond is uitgevoerd in sober stucwerk. De ingang in de portiek heeft een kozijn met duivejager en een geprofileerd kalf, voorzien van neuten en een onderdorpel in arduin. Als invulling zijn hier een paneeldeur met enkelruits raam en een enkelruits bovenlicht aangebracht. De erachter gelegen gang heeft een witmarmeren vloer met dito plinten, doorgangen met paneeldeuren en een sober stucplafond.

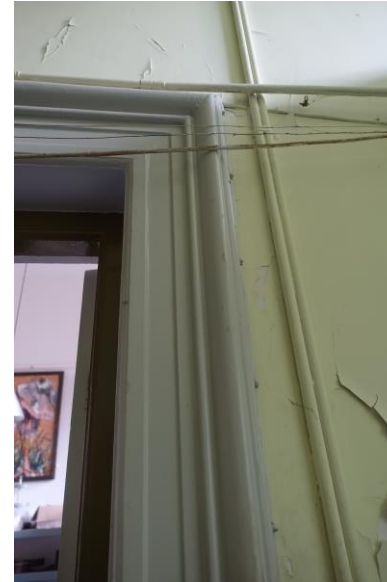
De vertrekken op van de voormalige conciërgewoning hebben moderne afwerkingen en verlaagde plafonds, die mogelijk nog originele elementen verbergen. Achter in het pand bevindt zich een ruimte met een historische tegelvloer en een houten schouwtje met witjes. Dit vertrek was oorspronkelijk de keuken.

Linker gang naar achteren gezien.

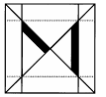
Oorspronkelijke tegelvloer in linker gang.

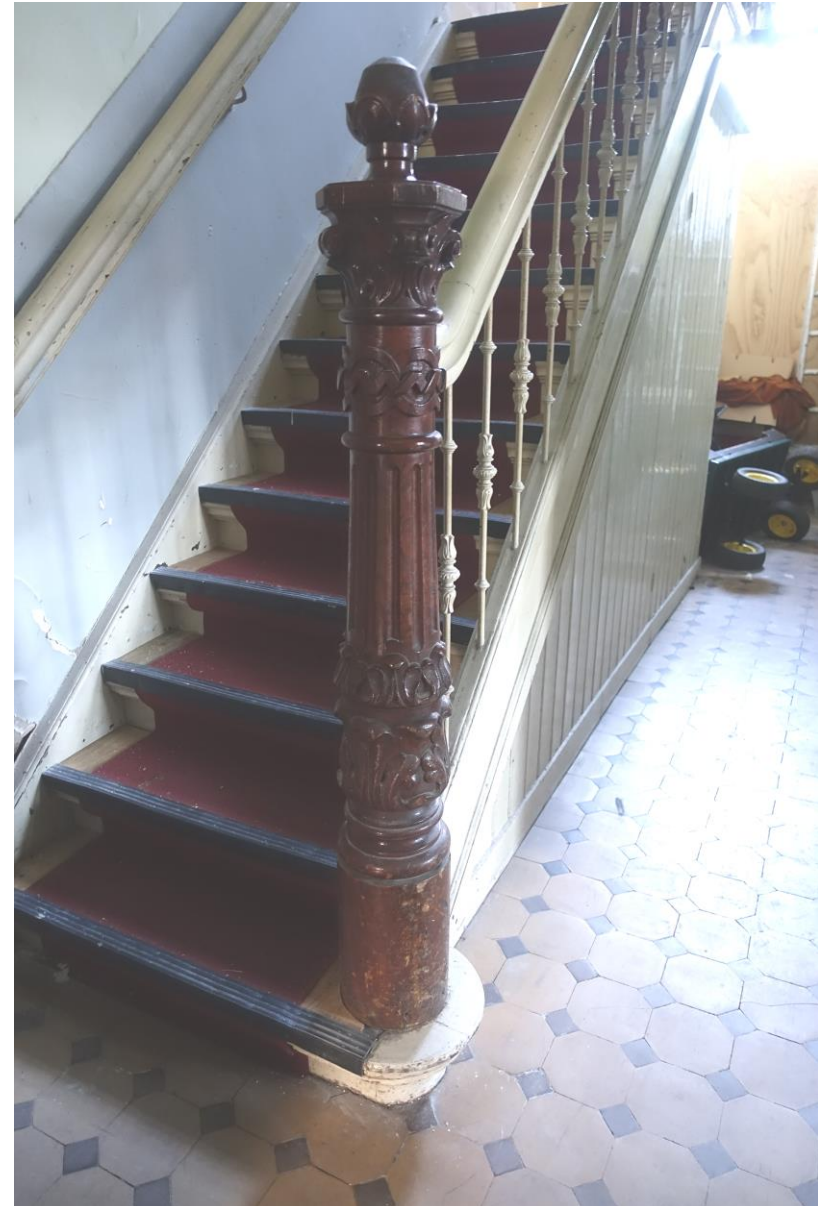
Detail profilering oorspronkelijk deurkozijn.

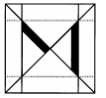
Bovenlicht van tochtpui uit 1951 in linker gang.

De trap naar de zalen in de linker gang.

Rijk gesneden neorenaissance trappaal.

Gekoppelde deuren van toiletten in dwarsgang achterbouw.

Door wand uit 1951 in tweeën gedeeld lokaal naar zijgevel gezien.

Vide uit krakersperiode in achterzaal.

Detail van de oorspronkelijke wand tussen de klaslokalen.

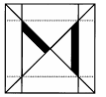
Zicht langs de oorspronkelijke wand tussen de klaslokalen.

Zicht langs de bovenlichten in de oorspronkelijke wand tussen de klaslokalen.

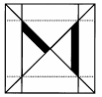
Een voorkamer, gemaakt in 1951 in het voorste klaslokaal.

Metalen (koper) kruk van espanolet van de achterdeuren.

Zicht langs het venster van het in 1951 in twee helften verdeelde achterste klaslokaal.

Zicht door een achtergevelvenster in de voormalige conciërgewoning.

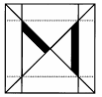

Oorspronkelijke tegelvloer in de keukenuitbouw.

4.5.2 Eerste verdieping

Het interieur van het diepe linker deel van het gebouw met de twee grote zalen is grotendeels bewaard gebleven. De trap achterin komt uit op een overloop. Hier is tegen de achtergevel een lager blok geplaatst van twee toiletruimten, met een gekoppeld geprofileerd deurkozijn en paneeldeuren. Aan de achterzijde van de overloop is een breed geprofileerd kozijn met een middenstijl aanwezig met twee paneeldeuren. De rechter deur geeft toegang tot een trap met bovenkwart naar de zolder, de linker tot een keukenvertrekje rechts achterin. De overloop en het keukentje bezitten sobere stucplafonds met vlakke perklijsten.

Een na de oorlog tot een dubbele doorgang met middenstijl verbouwd geprofileerd kozijn met paneeldeuren (oorspronkelijk waren hier dubbele deuren) geeft toegang tot de grote achterzaal en een hiervan na de oorlog afgescheiden lagere nevengeang. Deze nevengeang heeft geheel een

naoorlogse afwerking. De grote achterzaal bezit nog de oorspronkelijke lambrisering met panelen en zware bovenlijst. Boven de lambrisering heeft de wand een vakverdeling, waarbij oorspronkelijk sierbehang aanwezig was in rechthoekige vakken, omgeven door een nog aanwezige houten omlijsting met kraal en inspringende onder- en bovenhoeken voorzien van een houten gesneden bladrozet.

De ruimte heeft aan de zijde van de linker zijgevel een stookplaats, waarvan het onderste deel met schoorsteenmantel is weggebroken toen de nevengeang hier werd ingebouwd. Het bovenste deel van de gestuukte boezem met op de hoeken gecanneleerde zuiltjes met composietkapitelen die een lijst dragen die in het midden overgaat in een rondboog is behouden gebleven. Ook het stucplafond met een centraal plafondrozet (met ingebouwd een ventilatierooster), dubbele geprofileerde randlijsten en een vanuit een gestuukte profiellijst ontspringende forse gebogen koof in stucwerk met acanthusmotieven gescheiden door knorren is gaaf bewaard gebleven. Een brede en-suite doorgang met een geprofileerd kozijn, bekroond door een houten klassiek hoofdgestel met daarin vier gepaneelde schuifdeuren verbindt deze achterzaal met een oorspronkelijk vrijwel identiek uitgevoerde voorzaal. Van het stucplafond van deze voorzaal is de kooflijst nog aanwezig maar het feitelijke veld met centrale rozet binnen de randlijsten is verdwenen. De lambriseringen en de wandomlijstingen met rozetten zijn nog bewaard gebleven, alsmede de volledige stookplaats inclusief een zwart marmeren klassieke schoorsteenmantel met pilasters en een fries met trigliefen en panelen met opgelegde groen marmeren paneelvlakken. De boezem heeft hier een Empire-decoratie met omlijstingen met inspringende hoeken versierd met hoekrozetjes. Deze voorzaal heeft in de rechter wand links en rechts een nog oorspronkelijke doorgang naar het voormalige secretariaat in het rechter deel van het pand, met in het van zware profielen voorziene kozijn een dubbele paneeldeur met een als een klassiek halfzuiltje met composietkapiteel vormgegeven deurnaald.

In deze ruimte is aan de rechter zijde een overigens niet tot het plafond reikende systeemwand ingebouwd die een keuken en slaapruijnte afscheidt van de zaal.

In het minder diepe rechter deel was oorspronkelijk het secretariaat ondergebracht. De hoofdstructuur is nog behouden gebleven. Deze bestaat uit een ruime overloop links achter die via de trap met bovenkwart toegankelijk is. Deze trap heeft op de overloop een houten, in neorenaissancevormen gesneden trappaal met daarop aansluitend een balustrade met gietijzeren balusters. Deze balustrade is later deels verwijderd. Vanuit deze overloop kan men via een dubbele deur in de hiervoor beschreven voorzaal komen. Een paneeldeur geeft voorts vanuit deze ruimte toegang tot de voorkamer van de secretarie. De secretarie bestond uit een grote voorkamer met een stookplaats tegen de rechter zijgevel en een naast de overloop gelegen achterkamer. In de periode dat de krakers zich hier hebben gehuisvest is in deze achterkamer tegen de achtergevel een keuken en een badkamertje gemaakt. Een trap in de voorkamer leidde naar een ook in die periode boven de overloop en achterkamer ingevoegde tweede verdieping.

De voorkamer heeft nog een oorspronkelijke stookplaats met een boezem met klassieke hoekzuiltjes en een zwartmarmeren klassiek vormgegeven schoorsteenmantel met groenmarmeren paneeltjes. De paneellambrisering en omlijsting van de deuren in deze voorkamer dateert vermoedelijk uit omstreeks 1930, maar het is niet uitgesloten dat deze elementen ook bij de verbouwing van 1951 nog zijn gemaakt.

Het plafond in de voorkamer is verlaagd en uitgevoerd in boardplaat. Op de tweede (tussen) verdieping zijn geen behoudenswaardige elementen aanwezig. De trap naar de zolder is hier ook van recente datum. In de kamer linksachter is nog het oorspronkelijke stucplafond met een fraaie gedecoreerde centrale rozet behouden gebleven dat voor de invoeging van deze tussenverdieping de hoge overloop overspande.

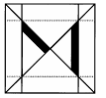
Aansluiting trap op overloop in achterbouw.

Bovenhoek overloop in achterbouw.

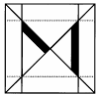
Toilettenblok tegen achtergevel op overloop van de achterbouw.

De deuren naar de zaal en in 1951 gebouwde gang vanuit de overloop gezien.

Zicht door de in 1951 in de achterzaal ingebouwde gang.

De en-suite deuren gezien vanuit de achterzaal.

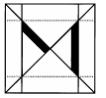
Het stucplafond van de achterzaal naar de andere zijgevel gezien.

Het stucplafond van de achterzaal naar de zijgevel gezien.

Het centrale rozet met ventilatieopeningen van het stucplafond in de achterzaal.

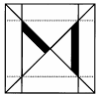
Detail kooflijst ter hoogte van de schouwboezem in de achterzaal.

Detail wand, en suite deuren en kooflijst van de achterzaal.

Vensterbetimmering en lambrisering voorzaal bij de voorgevel.

De en suite deuren gezien vanuit de voorzaal.

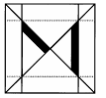
De schoorsteenmantel van de voorzaal.

Detail kooflijst en en suite deuren van de voorzaal.

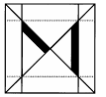
Detail van een gesneden rozet van de betimmering van de wand in de voorzaal.

De linker deurpartij van de voorzaal naar de secretarie.

De rechter deurpartij van de voorzaal naar de secretarie.

Het stucplafond van de voorzaal. Het middenveld met rozet is verwoest.

Detail kooflijst van het plafond van de voorzaal.

De boezem en kooflijst van het plafond in de voorzaal.

De deuren naar de voorzaal gezien vanuit de overloop van de voormalige secretarie.

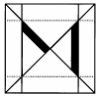
De deur naar de voorkamer met trappaal op de voorgrond in de overloop van de voormalige secretarie.

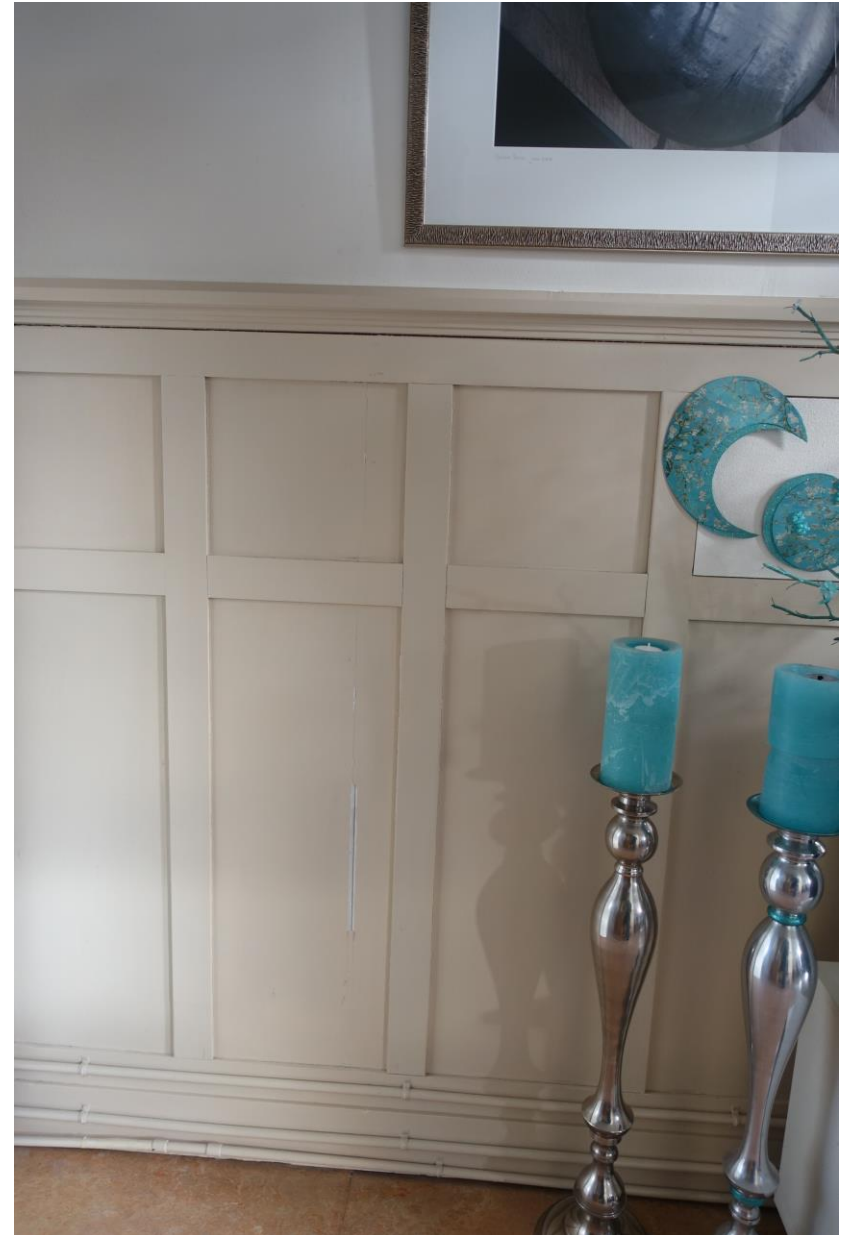
Trapaansluiting met trappaal op de voorgrond in de overloop van de voormalige secretarie.

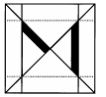
De schouw in de voorkamer van de voormalige secretarie.

De voorkamer van de secretarie naar achteren gezien.

Detail niet oorspronkelijke lambrisering in voorkamer secretarie.

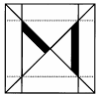
De overloop op de in de late 20ste eeuw aangebrachte tweede verdieping achterin de voormalige secretarie.

Rozet (oorspronkelijk van plafond overloop, die na invoeging van een tussenverdieping in een kamer is komen te liggen).

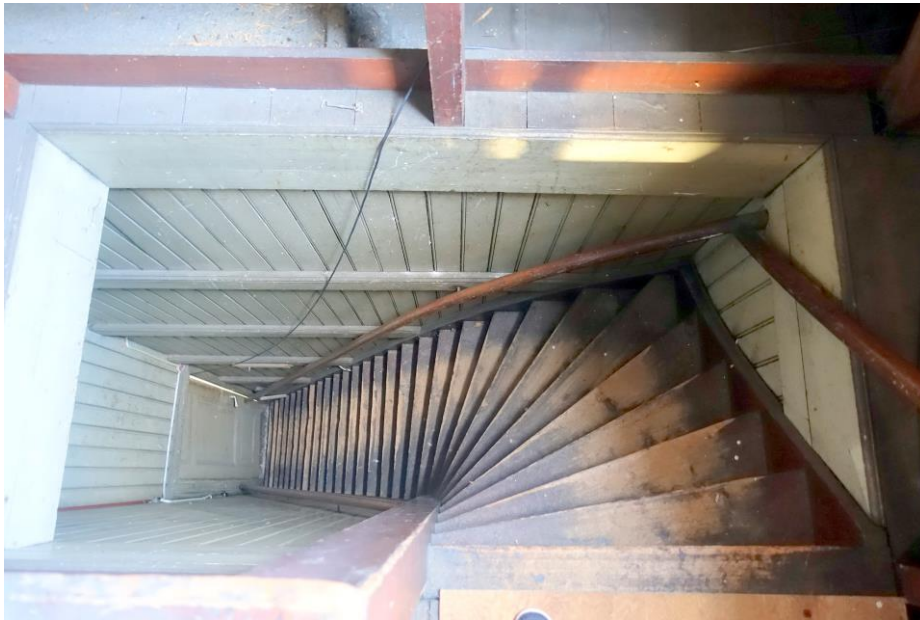

Rechter kamer van de eind 20ste eeuw ingevoegde tussenverdieping.

4.5.3 Zolderverdieping

Het interieur van de zolderverdieping is eenvoudig. De zolder boven het ondiepere rechter deel is van het diepere linker deel gescheiden door een houten wand die tussen de tussenstijlen van de kapjukken is geplaatst. Aan de achterzijde in de zolder van het diepe linker deel is op de vloer nog een betonplaat aanwezig met daarop een brede wasbak uit de verbouwingsperiode van 1951, toen deze zolder werd ingericht als slaapruijnte met wasvoorziening.

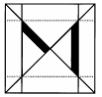
Trap in achterbouw vanaf de zolder gezien.

De voorzolder in het linker deel.

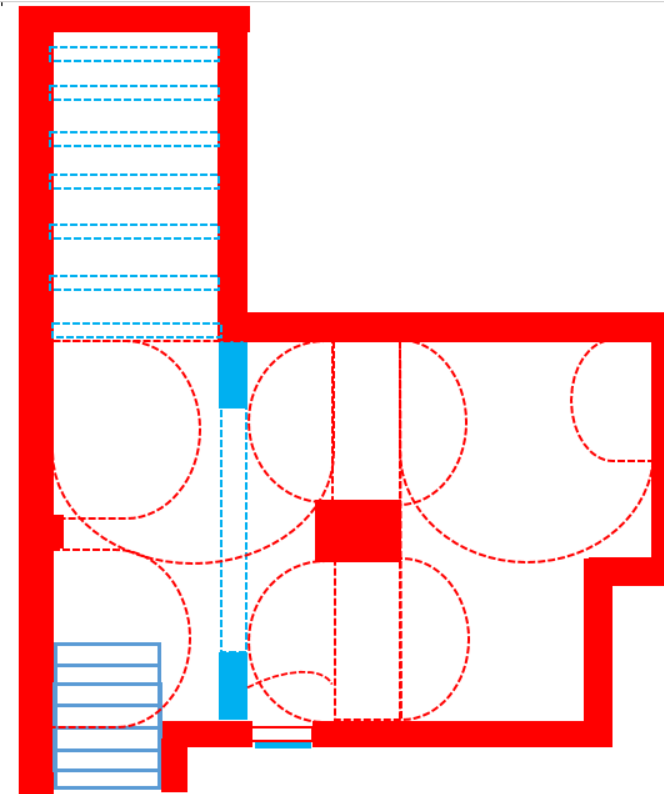
De zolder in het rechter deel naar achteren gezien.

De zolder in de achterbouw naar achteren gezien.

4.6 DATERINGSPLATTEGRONDEN

De volgende dateringsplattegronden zijn gemaakt op basis van de schetsen van Funda en de archieftekeningen uit 1951. In de plattegronden is alle informatie verwerkt zoals die tijdens de bezichtig en vanuit de vergelijking van deze gegevens met het archiefmateriaal is aangetroffen.

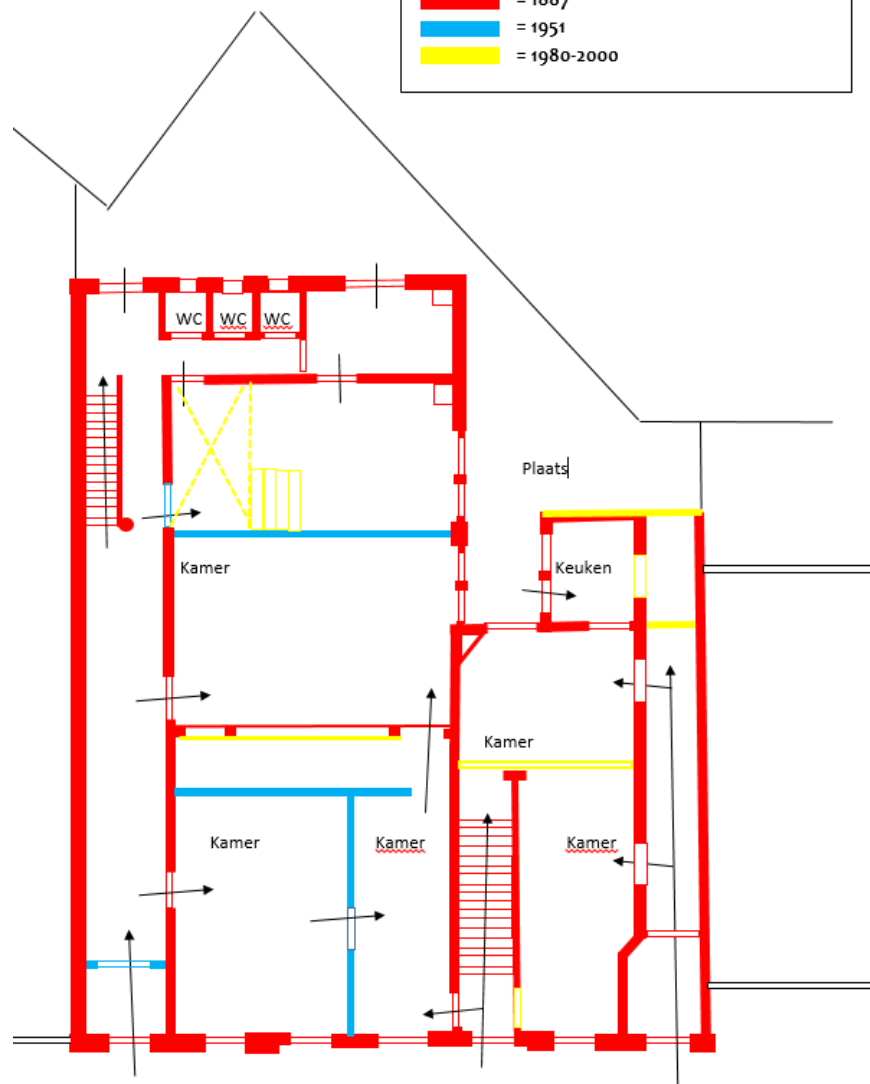
LANGE WIJNGAARDSTRAAT 14 HAARLEM
KELDER: DATERINGEN

— = 17^{de} eeuw
— = 1887

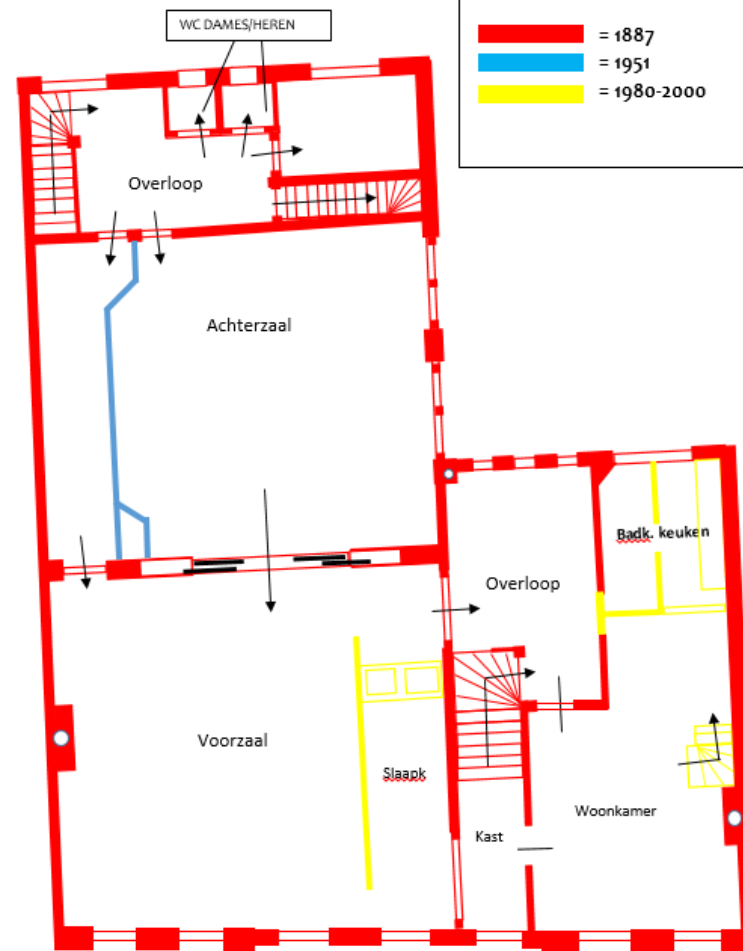
Lange Wijngaardstraat 14 Haarlem
Begane grond; Dateringen

- █ = 1887
- █ = 1951
- █ = 1980-2000

Lange Wijngaardstraat 14
Verdieping 1 : Dateringen

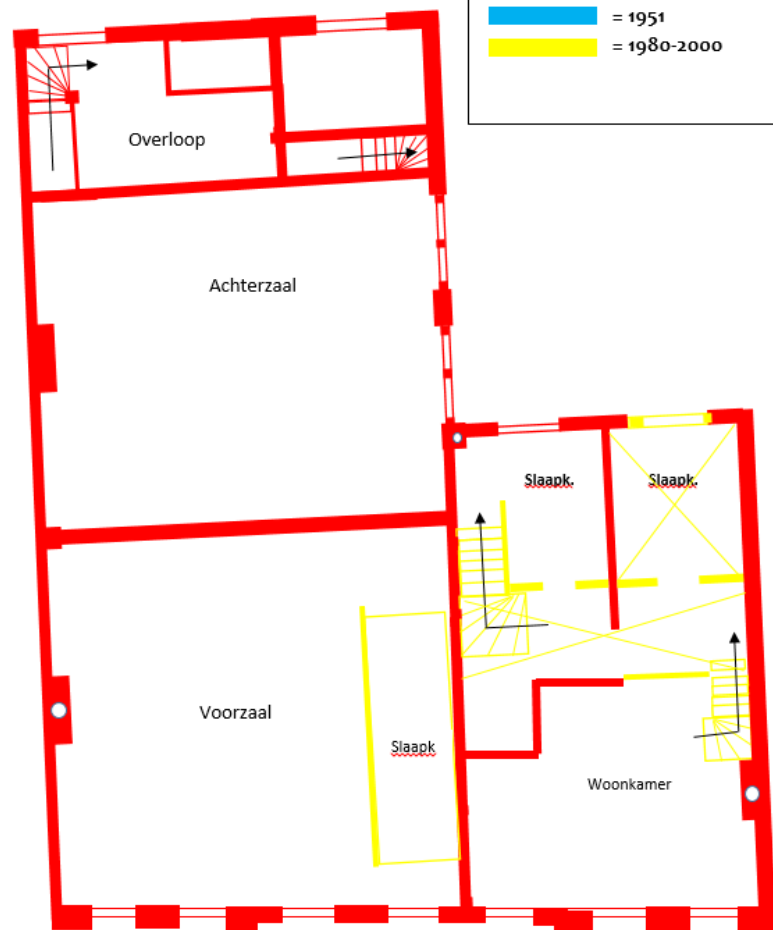
- █ = 1887
- █ = 1951
- █ = 1980-2000

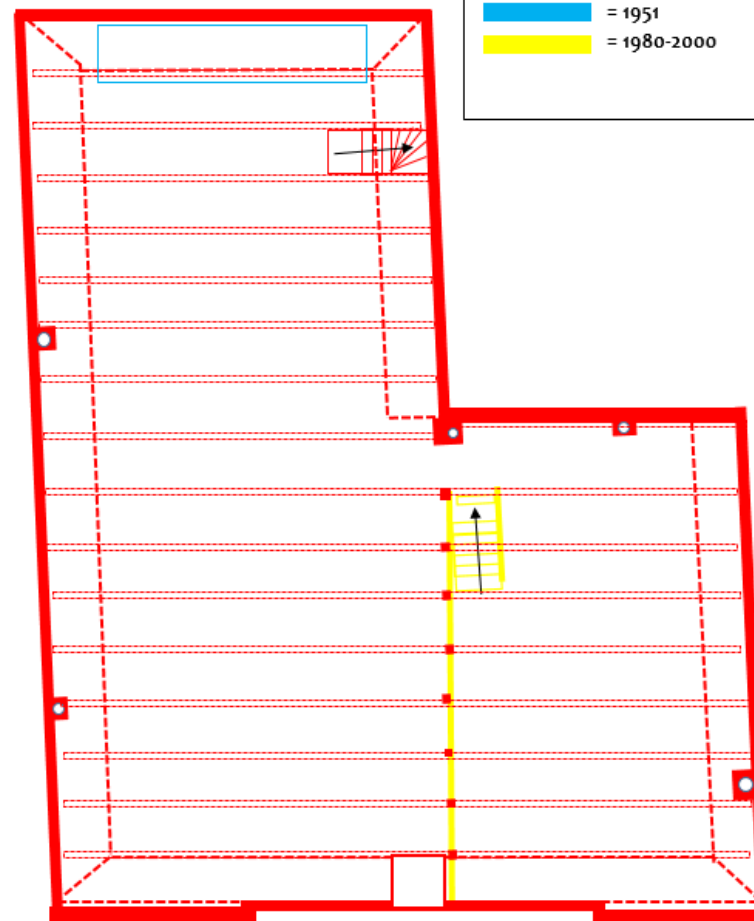
**Lange Wijngaardstraat 14
Verdieping 2 : Dateringen**

- █ = 1887
- █ = 1951
- █ = 1980-2000

**Lange Wijngaardstraat 14
Zolder : Dateringen**

- █ = 1887
- █ = 1951
- █ = 1980-2000

5: BOUWHISTORISCHE WAARDENSTELLING

5 BOUWHISTORISCHE WAARDENSTELLING

Als eerste onderdeel van de waardestelling volgt hieronder de algemene contextuele redengevende waardestelling, gevolgd in paragraaf 5.5 door de getrapte waardestelling op onderdelen.

5.1 ARCHITECTUUR- EN BOUWHISTORISCHE WAARDEN

Het object is binnen de gemeente Haarlem een op gave wijze bewaard gebleven voorbeeld van een verenigingsgebouw met schooltje en vergaderzalen voor de Joodse gemeente in een late variant van de neoclassicistische stijl. Dit pand uit 1887 is één van de grotere projecten van de Haarlemse architect D.E.L. van den Arend, zoon van de stadsarchitect J.E. van den Arend en is binnen zijn (tot nu toe bekende) bescheiden oeuvre van groot belang te noemen. Andere van hem bekende gebouwen zijn inmiddels ook beschermd, veelal als Rijksmonument wat de betekenis van zijn werk binnen de architectuur uit de late 19de- en vroege 20ste eeuw wel duidelijk maakt.

Het tweelaags pand heeft een imposante symmetrische pronkgevel met hoekrisalieten bekroond door frontons, een rijke detaillering, bestaande uit onder meer venster- en deuromlijstingen in hout- en kunststeen, een rijk uitgevoerd klassiek hoofdgestel. De bijhorende deuren, kozijnen met schuiframen en de hardstenen plint en hardstenen “eerste steen” zijn gaaf bewaard gebleven. Van de sober uitgevoerde achtergevels en zijgevel van het diepere linker deel is ook het gevelwerk en het merendeel van de detailleringen gaaf bewaard gebleven.

Ook zijn naast de nog volledig aanwezige historische ruimtelijke hoofdstructuur belangrijke onderdelen van het oorspronkelijke interieur bewaard gebleven, waaronder lambriseringen en wandgeledingen, schuifdeuren, stookplaatsen (één van de twee volledig met schoorsteenmantel) en rijk uitgedoste stucplafonds van de twee grote

zalen op de verdieping, de houten met gecanneleerde pilasters versierde oude scheidingswand tussen de twee klaslokalen op de begane grond, paneeldeuren met omlijstingen bij de overige ruimten, twee gangen met oude tegelvloeren, twee historische trappen met rijk gesneden trappalen en balustraden en een stucplafond met rijk versierd rozet in de jongere tussenverdieping boven de overloop in het rechter deel. De kapconstructie is nog volledig uit de bouwtijd. Het pand heeft verder een vermoedelijk uit de 17de eeuw daterende gewelfkelder.

Inwendig zijn de nog volledig aanwezige oorspronkelijke constructies van vloeren en kappen van hoge bouwhistorische waarde.

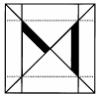
Ook de vorm en constructie van de kelder is waardevol aangezien dit iets vertelt over de oudste fase van bebouwing op het perceel.

De ingrepen die zijn doorgevoerd bij de omvorming tot politiebureau zijn van een beperkte bouwhistorische waarde. Alle moderne afwerkingen van wc's en keukenblokken en de tussenverdieping in het rechter deel hebben geen bouwhistorische waarde.

5.2 CULTUURHISTORISCHE WAARDE

Het pand, dat de functie van verenigingsgebouw met joodse school en sociëteit had en verbonden was met een inmiddels helaas afgebroken badhuis, is bijzonder gaaf bewaard gebleven en is van groot belang in verband met de joodse geschiedenis in Haarlem. In de periode dat het gebouw ontstond en in gebruik was ontwikkelde de joodse gemeenschap in Haarlem zich tot de grootste in ons land. In het gebouw kwamen ook landelijk opererende joodse organisaties samen, omdat het gebouw binnen de joodse gemeenschap ook op landelijk niveau faam genoot.

De synagoge aan de Lange Begijnestraat is tijdens de Tweede Wereldoorlog gesloten en later uitgebrand en afgebroken; sindsdien is het verenigingsgebouw (gemeentegebouw) met de joodse school het belangrijkste monument van de joodse geschiedenis in Haarlem.

5.3 ZELDZAAMHEIDSWAARDE

Het pand genoot als gemeenschapsgebouw waarbinnen meerdere functies waren verenigd voor de Joodse gemeente ook op landelijk niveau faam en dit gebouwtype met lokalen, vergaderzalen en kantoor is inmiddels binnen ons land als type zeldzaam te noemen en is op lokaal niveau sowieso volstrekt uniek te noemen.

5.4 SITUERINGS- EN ENSEMBLEWAARDE

Het object vormt een wezenlijk en onlosmakelijk onderdeel van de noordwestelijke aaneengesloten gevelwand van de Lange Wijngaardstraat. Door zijn forse hoogte en rijke decoratie is de gevel een beeldbepalend element in de Lange Wijngaardstraat.

5.5 GETRAPTE WAARDENSTELLING OP ONDERDELEN

In deze paragraaf volgt een overzicht van de waardevolle onderdelen van het exterieur en het interieur. Daarbij worden de kwalificaties volgens de door de Stichting Bouwhistorie Nederland opgestelde richtlijnen gehanteerd. Aan het einde van dit hoofdstuk zijn de waardenkaarten opgenomen.

5.5.1 Exterieur

Hoge waarde

- Opbouw en hoofdvorm.
- Dakvorm met dakbedekking (kruispannen en bitumen, zink) en dakkapel aan de voorzijde van de Lange Wijngaardstraat.
- Materialisering en detaillering van het metselwerk van alle gevels.
- Hardstenen plint, hardstenen traptreden en eerste steen in voorgevel.
- Alle oude deur- en raamkozijnen inclusief omlijstingen en vullingen (8-ruits schuiframes en paneeldeuren) in de voorgevel.
- Hoofdgestel en frontons in voorgevel.

- Gietijzeren lantaarnarmatuur tegen de voorgevel.
- Alle nog oorspronkelijke gevelopeningen met ramen in de achtergevels en zijgevel van het diepere linker deel.
- Oude dakvensters.
- Aanwezige schoorstenen met eventueel aanwezige afdekkingen.

Positieve waarde

- In 1951 toegevoegde dakvensters.
- Deur en zijlicht keukenuitbouw.

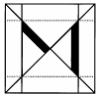
Indifferente waarde

- Gewijzigde invulling van het venster links boven in de achtergevel van het rechter deel.
- Gewijzigde deur in het rechter deel van de achtergevel van het diepere linker deel.
- Moderne stalen luiken keldertoegang.
- Jongere gevelroosters in voorgevel.
- Houten betimmering achtergevel keuken.
- Grijs verflaag op achter- en zijgevel in onderbouw.

5.5.2 Interieur

Hoge waarde

- Opbouw en vorm van de kelder.
- Gewelven van de kelder.
- Balklaag in achterbouw kelder.
- Stenen trap van de kelder.
- Alle aanwezige draagconstructies (vloeren en dakconstructie).
- De oorspronkelijke indeling van kamers en zalen op alle niveaus.
- De oorspronkelijke tegelvloeren met plinten in de linker en rechter gang.
- Alle oorspronkelijke binnendeurkozijnen inclusief binnen(paneel)deuren.

- De houten wand met pilasters die op de begane grond in het linker deel oorspronkelijk de klaslokalen van elkaar scheidde.
- De trap met rijk gesneden trappalen en balusters achterin de linker gang.
- De trap met trappaal en restant balustrade van de middengang.
- De oorspronkelijke trap met bovenkwart naar de zolder achterin het linker deel.
- Opbouw en afwerking van de en-suite doorgang met vier gepaneelde schuifdeuren op de verdieping tussen beide grote zalen.
- Alle oude aanwezige vloerafwerkingen.
- Alle oude lambriseringen en wandbetimmeringen met hoekrozetten in de beide grote zalen op de verdieping.
- Oude stucplafond met geornamenteerde kooflijst, binnenlijsten en centrale rozet in de achterzaal op de verdieping.
- Oude stucplafond met geornamenteerde kooflijst, binnenlijsten in de voorzaal op de verdieping (het centrale veld is verwoest).
- De stookplaats met zwart marmeren mantel en gestuukte boezem in de voorzaal op de verdieping.
- De restanten (bovendeel boezem) van de stookplaats in de achterzaal op de verdieping.
- De kozijnen met dubbele deuren met pilasternaald vanuit de voorzaal op de verdieping naar het rechter deel.
- De stookplaats met zwart marmeren mantel, gestuukte boezem met halfzuiltjes in de voorkamer van de voormalige secretarie op de verdieping in het rechter deel.
- Het stucplafond met rozet (thans zichtbaar binnen de jongere tweede verdieping, maar behorend tot de oorspronkelijk hogere overloop waarover deze verdieping is gelegd) in het rechter deel.

■ **Positieve waarde**

- Geen elementen.

■ **Indifferente waarde**

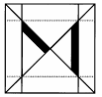
- Recent aangebrachte trappen naar tweede verdieping en zolder in rechter deel.
- Wastafelblok uit 1951 op de zolder.
- De in 1951 op de begane grond en verdieping in het linker deel aangebrachte binnenwanden, binnendeuren en stucplafonds.
- De sinds 1980 toegevoegde wanden, vloerconstructies in het linker deel.
- De vloerconstructie onder de in de periode 1980-2000 aangebrachte tweede verdieping achter in het rechter deel.
- De kastruimte links voor op de verdieping in het rechter deel.
- Alle later aangebrachte interieurafwerkingen zoals tapijtvloeren, schroten lambriseringen, gipsplafonds, systeemplafonds etc.

5.6 TOELICHTING WAARDENGRADATIES

De volgende waardengradatie (getrapte waardenstelling), toegesneden op het toegepast bouwhistorisch onderzoek, wordt in de waardenbepaling gehanteerd (de bijbehorende kleuren corresponderen met de gebruikte gradaties in de waardenkaarten). Achter iedere waarde volgt een korte toelichting ten behoeve van het toegepast bouwhistorisch onderzoek, zoals dit in het herontwikkelingsproces kan worden ingezet. Zie ook de achter dit hoofdstuk gevoegde waardenkaarten.

■ **Hoge monumentwaarde (blauw)**

Alle beschermenswaardige onderdelen die van wezenlijk en onlosmakelijk belang zijn voor het historische object / monument en zijn bouwhistorische ontwikkeling en derhalve onverkort gerespecteerd moeten worden. Bij schade moet uitgegaan worden van herstel en behoud van een maximum aan oorspronkelijk materiaal.

■ **Positieve monumentwaarde (groen)**

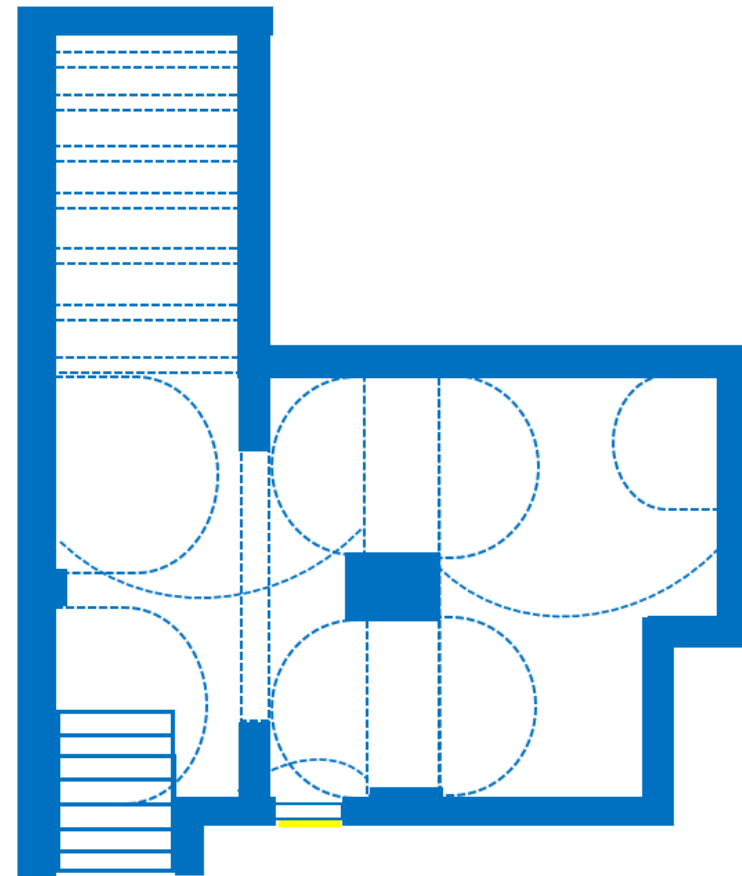
Alle beschermenswaardige onderdelen die voor de instandhouding van de ontwikkelingsgeschiedenis van het historische object / monument veel waarde bezitten. Behoud is gewenst, maar de waarde is niet dusdanig hoog, dat aanpassing of verandering onmogelijk is. Voorwaarde is dat het onderdeel als dusdanig herkenbaar blijft.

■ **Indifferente monumentwaarde (geel)**

Onderdelen, die niets of weinig aan de waarde van het gebouw toevoegen en ook geen wezenlijke onderdelen van de ontwikkelingsgeschiedenis zijn. Behoud is mogelijk, maar niet noodzakelijk.

5.7 WAARDERINGSPLATTEGRONDEN

De volgende waarderingsplattegronden zijn gemaakt op basis van de beschikbare schetsen van Funda en de daaruit samengestelde dateringstekeningen. In de plattegronden is de getrapte waardestelling in de kleurcode van de Richtlijnen voor Bouwhistorisch onderzoek verwerkt als samenvatting van de hiervoor gepresenteerde waardestelling op schrift. De tekeningen mogen niet los van de geschreven waardenstelling worden beschouwd.

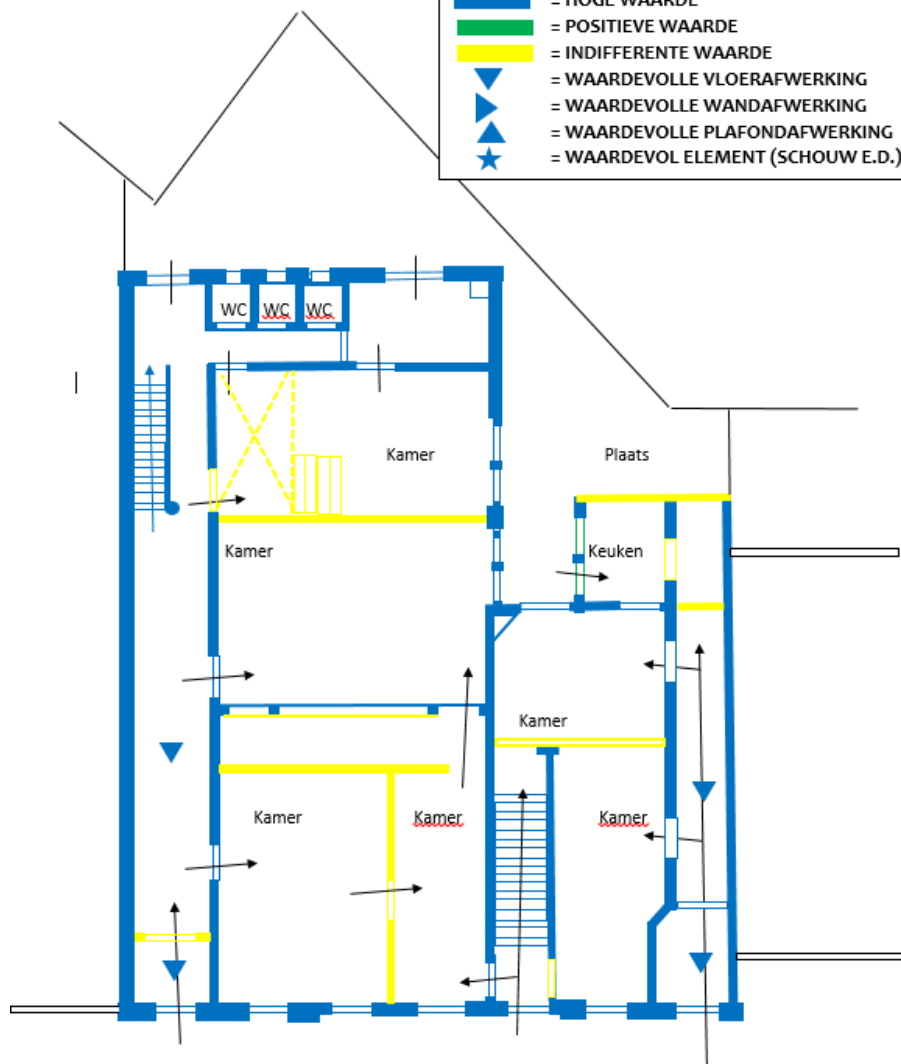
**LANGE WIJNGAARDSTRAAT 14 HAARLEM
KELDER: MONUMENTALE WAARDEN**

- = HOGE WAARDE
- = POSITIEVE WAARDE
- = INDIFFERENTE WAARDE

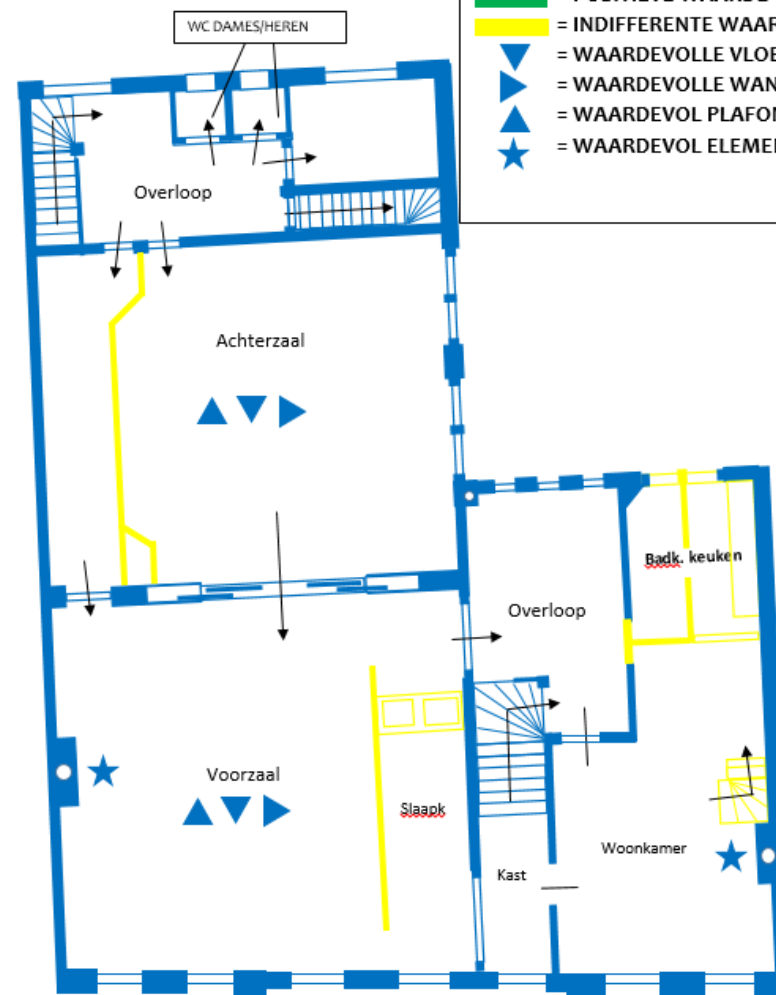
Lange Wijngaardstraat 14 Haarlem
Begane grond; Monumentale Waarden

- = HOGE WAARDE
- = POSITIEVE WAARDE
- = INDIFFERENTE WAARDE
- ▼ = WAARDEVOLLE VLOERAFWERKING
- ▶ = WAARDEVOLLE WANDAFWERKING
- ▲ = WAARDEVOLLE PLAFONDAFWERKING
- ★ = WAARDEVOL ELEMENT (SCHOUW E.D.)

Lange Wijngaardstraat 14
Verdieping 1 : Monumentale waarden

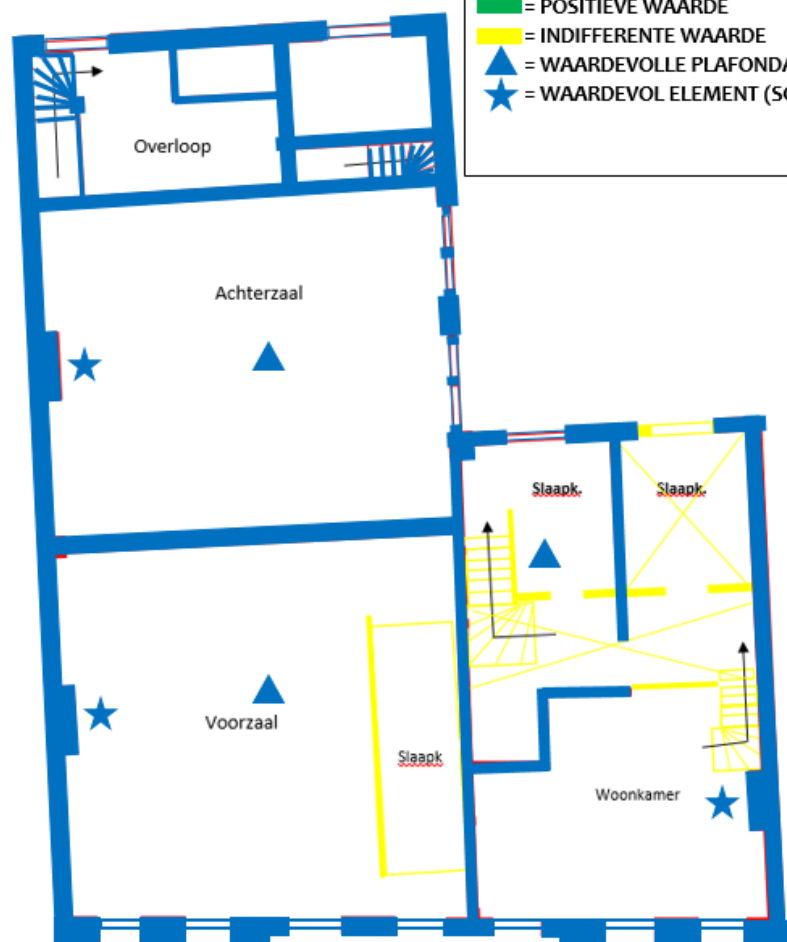
- = HOGE WAARDE
- = POSITIEVE WAARDE
- = INDIFFERENTE WAARDE
- ▼ = WAARDEVOLLE VLOERAFWERKING
- ▶ = WAARDEVOLLE WANDAFWERKING
- ▲ = WAARDEVOL PLAFONDAFWERKING
- ★ = WAARDEVOL ELEMENT (SCHOUW)

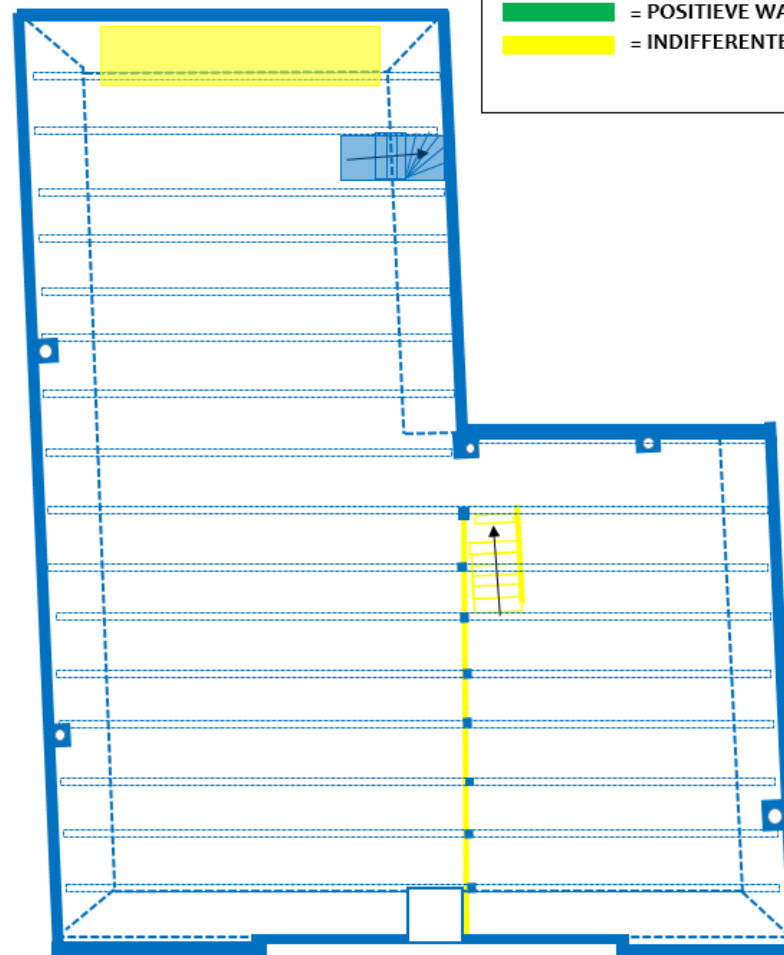
Lange Wijngaardstraat 14
Verdieping 2: Waarden

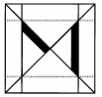
- = HOGE WAARDE
- = POSITIEVE WAARDE
- = INDIFFERENTE WAARDE
- ▲ = WAARDEVOLLE PLAFONDAFWERKING
- ★ = WAARDEVOL ELEMENT (SCHOUW e.d.)

Lange Wijngaardstraat 14
Zolder : Monumentale waarde

- = HOGE WAARDE
- = POSITIEVE WAARDE
- = INDIFFERENTE WAARDE

6 CONCLUSIE EN AANBEVELINGEN

Betekenis van het pand

Zoals uit deze rapportage van de bouwhistorische verkenning van het pand aan de Lange Wijngaardstraat 14 kan worden opgemaakt is het huidige pand in verschillende fases tot stand gekomen. De kelder behoort tot een verder niet nader bekende voorganger. Het pand dat in 1887 op de plaats van twee percelen nieuw tot stand kwam is wat betreft het exterieur, maar ook belangrijke delen van het interieur gaaf bewaard gebleven. Het pand heeft dan ook een hoge monumentwaarde als belangrijk overblijfsel in materiële zin van de vooroorlogse joodse gemeenschap.

Vervolgonderzoek

Bij eventuele verbouwingen is het dan vanuit bouwhistorisch oogpunt van belang om een **vervolgonderzoek (stripwerk)** naar bouwsporen en oorspronkelijke elementen uit te voeren. Met name in de later deels afgetimmerde houten wand tussen de lokalen op de begane grond en boven de in 1951 en later aangebrachte plafonds (in lokalen en secretarie) valt wellicht nog het een en ander van het oorspronkelijke werk vrij te leggen. Door de aanwezigheid van afwerkingen is hier in dit rapport verder geen aandacht aan besteed.

Er is tijdens de verkenning geen aandacht besteed aan eventueel aanwezige kleurrestanten op onderdelen van het exterieur en interieur. Een **kleurhistorisch onderzoek** kan worden aanbevolen wanneer er interesse is om bepaalde onderdelen in oude staat te herstellen. Hierbij kan worden gedacht aan de hoofdentree met omlijsting en/of ramen en kozijnen in alle geveldelen. Binnen het interieur zou een dergelijk onderzoek op binnendeuren en deurkozijnen kunnen worden uitgevoerd. Ook de nog oorspronkelijke stucplafonds bezitten wellicht nog oudere afwerklagen.

Met betrekking tot de archivalia is het aan te bevelen om een nader onderzoek te verrichten naar de stukken die in 1997 door Wim de Wagt zijn geraadpleegd, maar nu niet binnen de beschikbare tijd konden worden opgediept, mede omdat de archiefingen zoals vermeld in 1997 blijken te zijn gewijzigd. Hopelijk kunnen ze worden achterhaald en kunnen hieruit de oorspronkelijke tekeningen worden opgediept.

Het betreft hier de door Wim de Wagt als volgt omschreven archieven:

Afd. R.O, Archief Bouwplannen, dossier nr. 10618 (Smedestraat 9-11/Lange Wijngaardstraat 8-10/14);

Gemeentearchief, Nieuw Archief, Indicateurs Algemene Zaken, 1887;

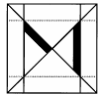
Archief Openbare Werken, Brievenboek opzichter, 1887; Raadsbesluiten 1887 en 1888;

Sector Gemeentewerken, Archief Bedrijf Openbare Werken en het Gemeentelijk Grondbedrijf; Foto- en documentatiearchief afd. BMA/Mb.

Herstel en herbestemming

Bij een herstel en herbestemming zou overwogen kunnen worden om een functie (of functies) te vinden waarbij de oorspronkelijke klaslokalen en de bovenzalen weer in hun oude luister hersteld kunnen worden. Inpassing van woningen die aan alle eisen voldoen zou voor met name de grote zalen op de verdieping niet wenselijk zijn, vanwege de dan noodzakelijke te nemen maatregelen en opdelingen.

Een joods museum/informatiecentrum zou in een dergelijk voor de joodse gemeenschap vanuit cultuurhistorisch perspectief zo belangrijk object passend zijn als bestemming. Overigens is een combinatie van functies (wonen is in het ondiepere rechter deel ook mogelijk) ook denkbaar.

7 BRONNEN EN LITERATUUR

Archief

Noord Hollands Archief (NHA) Haarlem:

Archieven: Afd. R.O, Archief Bouwplannen, dossier nr. 10618 (Smedestraat 9-11/Lange Wijngaardstraat 8-10/14);

Gemeentearchief, Nieuw Archief, Indicateurs Algemene Zaken, 1887; Archief Openbare Werken, Brievenboek opzichter, 1887; Raadsbesluiten 1887 en 1888;

Sector Gemeentewerken, Archief Bedrijf Openbare Werken en het Gemeentelijk Grondbedrijf; Foto- en documentatiearchief afd. BMA/Mb.

Archief 3417 Nederlands Israëlitische Gemeente Haarlem 1792-1980, inv. Nr. 263

beeldbank

Rijksdienst voor cultureel Erfgoed (RCE):

- beeldbank kadastrale kaarten 1811-1832

- beeldbank foto's

Internet

- Digitaal archief kadaster

- Rijksmuseum (RM): beeldbank

- <https://www.joodsamsterdam.nl/haarlem/>

- Google Maps

- edward-wells.nl

- <https://www.joodsmonument.nl/nl/page/501209/nathanni-mozes-zilversmit-and-his-family>

- <https://www.kb.nl/themas/atlassen/stedenatlas-de-wit>

Literatuur

- R. Stenvert, e.a., *Monumenten in Nederland. Deel 10: Noord – Holland*, Zeist 2006.

- R. Rutte en B. Vannieuwnhuyze, *Stedenatlas Jacob van Deventer*, Bussum 2018.

- B. Speet, *Historische Atlas van Haarlem. 1000 jaar Spaarnestad*, Amsterdam 2006.

- W. Cerutti, *Zevenhonderd jaar Janskerk Haarlem 1318-2018*.

- Wim de Wagt, *Joods Haarlem. Een topografie van hoop en herinnering*. Haarlem 2005 pp. 39 ev.